

Norsk Arkivforum

23

Norsk Arkivforum

23

Arkivarrollen i endring

Forskning innen arkivfeltet

Arkivarforeningen

Oslo 2017

ISSN 0800-3106 (hft)

Norsk Arkivforum er en skriftserie
utgitt av Arkivarforeningen

Redaksjonskomité: Vilhelm Lange, Lars Christian Jenssen, Ingrid Nøstberg,
Torkel Thime

Trykk: Interface Media AS

Forsiden: Lunch©Børge Lund, distr. strandcomics.no.
Stripen laget på initiativ fra Arkivarforeningens til foreningens brosjyre

INNHold

REDAKSJONSKOMITEENS FORORD	7
VÅRSEMINARET 2015.....	8
DEN GAMLE ARKIVAREN OG TIDEN.....	9
<i>Av Arne Skivenes</i>	
TRENGS ARKIVAREN I ARBEIDET MED MODERNE ARKIV?.....	35
<i>Av Kåre Olsen</i>	
TRENGER VI ARKIVKOMPETANSE I DEN DIGITALE VERDEN?	49
<i>Av Jon Atle Haugen</i>	
VÅRSEMINARET 2016.....	
FORSKERFORBUNDETS POLITIKK FOR FORSKNING INNEN ABM-FELTET	65
<i>Av Kari Folkenborg</i>	
ARKIVFORSKNING I NORGE 2016	79
<i>Av Lars Christian Jenssen</i>	
ARKIVFAGLIG FORSKNING VED HØGSKOLEN I OSLO OG AKERSHUS	107
<i>Av Herbjørn Andresen</i>	

NORSK OLJE- OG GASSARKIV	121
--------------------------------	-----

En sektorbasert samfunnsdokumentasjon

Av Janet Birkedal Martin

UDUGLEGE PRESTAR OG TVILSOM MORAL	141
---	-----

Saker for domkapitlet på 1600-talet

Av Margit Løyland

FORFATTERE I NORSK ARKIVFORUM 23.....	172
---------------------------------------	-----

REDAKSJONSKOMITEENS FORORD

Norsk Arkivforum nr. 23 inneholder innlegg fra Arkivarforeningens årlige vårseminarer i 2015 og 2016, og fortsetter dermed den tradisjonen som tidsskriftet har fulgt siden det ble etablert i 1980.

«Arkivarrollen i endring» var hovedtema for vårseminaret i 2015. Styret hadde som undertittel stilt spørsmålet: *Hvorfor er arkivaren fraværende i den digitale arkivverdenen – og gjør det noe? Er den tradisjonelle arkivaren er i ferd med å bli marginalisert?* Fra å være oppfattet primært som et vitenskapelig fag innenfor Riksarkiv og statsarkiv i skjæringspunktet mellom historie og arkiv, har mange i dag nye forventninger og krav til arkivarene. Nye fagmiljøer er i ferd med å gjøre sin inntreden på arkivarens arbeidsområder med økt fokus på arkivdanning. Gir dette en nødvendig vitamininnsprøyting på en måte som videreutvikler og forbedrer det klassiske arkivfaget, eller går utviklingen mer i retning av at klassisk arkivfag i mindre grad preger arbeidet? Hvilke ulemper medføre det i så fall? Hva er arkivfagets kjerneområde og i hvilken grad bidrar dette til å løse de oppgaver vi står overfor? Likedan stiller vi spørsmålet om hvorvidt nye innsikter, spesielt innenfor informasjonsteknologi og andre nye informasjonsfag erstatter arkivfaglig innsikt. Eller er det slik at disse nye fagene fører til at viktig innsikt går i glemmeboken og gir redusert kvalitet på arkivarbeidet?

Temaet ble gjenstand for behandling i seks innlegg – i dette nummeret av Norsk Arkivforum bringer vi tre av dem.

For vårseminaret i 2016 var «Forskning og forskningspolitikk innen arkivfaget» valgt som hovedtema. Det ble presentert slik: «Forskning innen arkivmiljøet befatter seg både med arkivfaglige temaer og problemstillinger av mere historiefaglig art, med fokus på bruken av arkiv som historiske kilder. Hvordan er forholdet mellom historiefaglig forskning og arkivfaglig forskning pr. i dag? I takt med den teknologiske utviklingen gjennomgår arkivfaget store endringer. Har overgangen fra tradisjonell arkivdanning på papir til en nå stort sett fullelektronisk hverdag hos arkivskapere hatt betydning for forskningen? Er den nye elektroniske hverdagen, både før, under og etter arkivdanningen, tema innen forskning? Har forskningen preg av å være grunnforskning, anvendt forskning eller utviklingsarbeid?»

I tillegg ble det presentert pågående forskningsprosjekter innen sektoren. Dessuten orienterte prosjektleder for SAMDOK-prosjektets privatarkivdel om strategiarbeidet på dette området. Norsk olje og gassarkiv presenterte dessuten hvordan privatarkivarbeidet kan organiseres innen en spesifikk sektor.

Fem innlegg fra dette seminaret publiseres her.

Vilhelm Lange, Lars Christian Jenssen, Ingrid Nøstberg, Torkel Thime

Arne Skivenes

DEN GAMLE ARKIVAREN OG TIDEN

Jada, jeg innrømmer det. Jeg satte denne tittelen for at dere skulle gruble litt over den.

Var det Hemingway som var den første assosiasjonen? Den gamle mannen og havet? Skal foredragsholderen nå dra til havs for å fange den største arkivalske erkjennelsen, klare det etter umenneskelige anstrengelser, men så ikke makte å få annet enn skjelettet i havn før de digitale haiene kommer og stjeler alt av kjøtt og substans?

Flere av dere har sikkert vært innom tanken at det bare er foredragsholderen som er kommet til den banale sannhet at han begynner å trekke på årene og vil innkassere litt goodwill på det? Men jeg mener jo at etter 39 år i bransjen så har jeg litt rett til å ta på meg denne hatten.

Kanskje noen har tenkt på den første av SF-forfatteren Arthur C. Clarke's tre lover:

«Hvis en eldre, men erfaren, vitenskapsmann sier at noe er mulig, har han som oftest rett. Om han sier at noe er umulig, tar han høyst sannsynlig feil.» Og siden jeg i denne settingen drister meg til å regne meg både som eldre, erfaren og vitenskapsmann, og siden jeg stort sett kommer til å snakke om det som er mulig, så kommer jeg i dette foredraget stort sett til å ha rett.

Og tiden? Hva med den? Fortiden, nåtiden, fremtiden? Jeg hører til dem som gjennom hele mitt yrkesliv har plassert arkivet i forhold til fremtiden. Også på det tidspunkt den ikke så særlig digital ut. Forståelsen av tid er grunnleggende for arkivistikken. Men mer om dette senere.

Dagens tema er: Arkivarrollen i endring. “Hvorfor er arkivaren fraværende i den digitale arkivverdenen – og gjør det noe?” Jeg er spurt om å snakke om «Arkivarens kjerneoppgaver og kjernekompetanse” Og det skal jeg gjøre - innimellom. Men jeg hadde trang til å finne en annen tittel, eller et utsiktspunkt.

Så. Til den gamle arkivaren. Hvem er han, og hva kan han bidra med?

Som det kanskje fremgikk av innledningen er den gamle arkivaren gjerne *filolog og humanist*. Dette preger min tankegang, utgangspunkt og mål. Det definerer mine arbeidsmetoder. Og det legger grunnlaget for mine verdier. Mine forutsetninger er ikke-teknologiske. Min vektlegging er menneskelige og samfunnsmessige hensyn. Da jeg startet med dette, i 1976, var det i realiteten ikke alternativer. Med inntoget av digitalisering og nyere organisasjonsformer kommer nye yrkesgrupper, IT-folket, ingeniørene og organisasjonsfolket. Vi merker med en gang at de har andre arbeidsmetoder, de er strukturerte hvor vi funderer og reflekterer, de måler (også der hvor vi synes det ikke gir noen mening), de har prosjektstyringssystemer, businesscaser og kvalitetssikringssystemer som ofte er oss fremmed, deres referanseramme er effektivitet og kost-nytte. Og det skal de ha: de har greidd å gjøre sin referanseramme og sin terminologi til maktens referanseramme på en måte vi filologer aldri har greidd.

Samtidig sniker de sin terminologi inn på måter som fortrenger gode faguttrykk. Jeg protesterer mot dette. Jeg protesterer mot ordet

mappe, ja jeg uttaler det slik, men på trykk står det mappe, og det betyr i arkivverdenen og i vanlig dagligtale noe annet. Hovedinnvendingen er altså ikke her at det brukes et engelsk faguttrykk (selv om det kan være galt nok), men at det kan fortrenge et godt faguttrykk som vi trenger. Et annet eksempel er ordet digitalisering som de siste årene har fått en ny og utvidet betydning. I offentlig språkbruk betyr det ikke lenger bare konvertering av et analogt dokument til et digitalt, men en digitalisering av viktige samfunnsmessige prosesser. Dette er egentlig ikke så ille, siden vår opprinnelige mening kan inkluderes i det nye og videre begrepet. Da er det verre med begrepet 'offentlig tilgjengelig dokument'. For 6-7 år siden betydde dette et dokument du kunne få lese ett eller annet sted, på et kontor, en lesesal etc. Det gjør det ikke lenger i departementsspråk. Nå betyr offentlig tilgjengelig at det er tilgjengelig på internett. Og det er galt dersom dette får feste seg. For da betyr det at et dokument som er offentlig tilgjengelig i følge lovverket, og faktisk gjøres tilgjengelig på en lesesal, ikke er offentlig tilgjengelig likevel fordi det ikke er på nett. Dette er egentlig misvisende. Og siden det nå er slik, og vil være slik i overskuelig fremtid, at mengden av dokumenter som er offentlig tilgjengelig i tradisjonell forstand er mye større og omfatter en mye lengre tidsperiode enn dokumenter som ligger på nettet, så vil en slik bruk av begrepet være villedende og ha et potensial til å beskrive en situasjon som adskillig verre enn den er i virkeligheten. Arkivarer må protestere mot en slik endring av terminologien.

Noen ganger er ingeniørenes inntreden smertefull. Det gjorde fysisk vondt da jeg på kommunens etikkseminar hørte foreleseren si at det viktigste var å implementere etikken. Implementere? Etikkk? Hvor ble det av vurderinger og refleksjon og erkjennelse? Dette er filosofien, dette er vår banehalvdel. Her skal ingen ingeniørterminologi få dominere.

Et viktig aspekt ved den gamle arkivarens forankring i humanisme og filologi er at den tar utgangspunkt i menneskenes liv og situasjon. I motsetning til teknologi. Systemer for arkivdanning har stor innflytelse på våre liv og samfunn. Derfor er det viktig at det deltar personer i slikt utviklingsarbeid som har et perspektiv på dette, ikke bare på hva som er teknisk mulig.

I den senere tid er det blitt endel fokus på det som på engelsk har fått navnet solutionism, på norsk løsningsfetisjisme. I korthet å løse problemer som ikke finnes eller ikke er så vesentlige, bare det gjøres med en IT-løsning. Evgeny Morozov sier: Det viktigste blir ikke å analysere problemene for å finne en god løsning, men å analysere hvilke problemer som kan løses med ny teknologi. Espen Stabell sier: Dermed får vi en situasjon der ting som ikke nødvendigvis var et problem blir det, fordi vi har en løsning på dem.

Bør alt på nett? Må alt digitaliseres? Er løsningen en ny portal, en ny app? Hva var egentlig problemet?

Det er ikke gitt at vi *bør* gjøre alt vi *kan* gjøre. Jeg synes et godt eksempel er spørsmålet om forvaltningens saksdokumenter bør legges på nettet. De fleste har nå elektronisk postregistrering og offentlig journal på nett. Men noen steder kan du klikke på en registerpost og få det tilsvarende dokumentet opp med en gang. Mens andre steder må du henvende deg til postmottak eller etaten og be om å få tilgang. Og så får du det i løpet av noen timer, eller kanskje noen dager, dersom det er kompliserte avveininger mht offentlighet.

Hvilket problem er det egentlig nettpubliseringen skal løse? At det tar for lang tid å få tilgang ellers? At det er for arbeidskrevende å betjene alle innsynsforespørselene? I Bergen kommune har vi ikke noen publisering av saksdokumenter. Vi vurderte det omkring 2006, tror jeg det

var, og kom til at vi ikke ville gjøre det. Jeg kan ikke akkurat si at det har vært et folkekrav at vi skulle gjøre det. På de siste fem årene har vi vel ved to anledninger hatt en journalist som har spurt hvorfor vi ikke gjør det. Vi har svart, og ikke fått noen protester. Vi vurderer nå om vi skal gjøre dette med byggesaker, slik det gjøres i Oslo kommune. Men vi har merket oss at det i Oslo brukes noen årsverk med juridisk kompetanse på å gjennomgå korrespondansen før offentliggjøring. Det arbeidet velger vi å bruke på de sakene det faktisk spørres etter. Vi har ca. 10.000 innsynsforespørsler i året i Bergen kommune. Vi behandler ca. 140.000 dokumenter i året. Vi tror ikke regnestykket svarer seg om vi skulle kvalitetssikre alle disse for offentliggjøring.

Men økonomien er ikke det viktigste. Det viktigste for oss er at det er forskjell på å offentliggjøre og å publisere. Offentliggjøring skjer ved behov og til den som spør, etter de retningslinjer lov definerer. Publisering er en aktiv handling som går langt bredere ut og med langt større konsekvenser for enkeltpersoner. Pluss at andre lovverk kommer inn i bildet, bl.a. åndsverksloven. Og selv om det er slik at mange av de tingene min nabo skriver om til kommunen er slik at jeg som nabo har rett til innsyn, behøver det jo ikke være slik at det dermed skal ligge åpent for alle og enhver, inklusive personer som kanskje ikke vil henne vel. Og fordi om det kanskje ikke er unntatt offentlighet hva jeg har søkt om eller hva jeg mener om en bestemt sak, behøver det vel ikke publiseres for alle at jeg er dyslektiker?

Så hvorfor publisere saksdokumenter? Fordi vi kan? Det er ikke godt nok.

Og er digitalisering svar på alt? Noen later til å tro at en kan spare penger ved å digitalisere og så kassere materialet. Det er grunn til å tro at de tar feil. Mine erfaringer peker iallfall i den retningen. For Bergen kommunes byggesaksarkiv har vi tall for de siste årene. Med dagens

priser for datalagring og med dagens filformater er datalagring av det digitaliserte byggesaksarkivet ca. dobbelt så dyrt som lagring av papirarkivaliene. Vi arbeider med en billigere løsning for datalagring, den kan kanskje bringe kostnadene ned på noenlunde samme nivå. Men hva gjør vi da med dem som må se originalene likevel pga. forhold som digitaliseringen ikke fikk med seg?

Digitalisering kan være svar på mye, men enn så lenge er den ikke svaret på ønsket om å senke lagringskostnadene.

På arkivkonferansen i Girona i fjor deltok to medarbeidere fra byarkivet. En av dem sier følgende i sin rapport:

«Men mange av foredragsholderne la vekt på at elektroniske arkiver fremdeles er i barndommen og at ingen kan hevde med sikkerhet hvordan feltet ser ut noen år frem i tid, selv om en del strømninger og utviklingstrekk kan antyde tendenser i forhold til hvilken vei dette bærer.

Som novise på feltet, var det også trøst å finne i at flere av dem jeg snakket med på «fritiden», og som jobber med feltet, erkjente at også de var høyst usikre på både retningsvalg, tekniske løsninger og metodikk.

Og så ble jeg beroliget av at jeg i det minste hadde begynt i rett ende i forhold til elektroniske arkiv, ved å ha en humanistisk utdanning i bunn. Det ville vært langt mer strabasiøst, ble det hevdet, å ha en dataingeniørutdanning som utgangspunkt, for å så måtte ta inn over seg hele humaniorafeltet. Så aldri så galt at det ikke er godt for noe.

Siste avsnitt er løst basert på noe en sveitser sa til meg da vi vandret rundt i Gironas gater.»

Den gamle arkivaren er gjerne også *historiker eller tilhører et beslektet fag*. Jeg har i dette lært noe om kildekritikk. Jeg har fått et forhold til begreper som kilde og levning. Jeg vet noe om historiske forutsetninger for prosesser og fenomener og jeg vet at jeg ikke kan betrakte fortidige fenomener med min egen tids tanke- og verdisett, men at

de må betraktes i sin egen kontekst. Og jeg vet derfor at dette gjelder også oss selv og vår tid – og at dette er vesentlig for arkiv. Det kommer jeg tilbake til. Og jeg vet at historikerens mål er ikke å lete etter fortidige rettferdiggjøringer for nåtidige disposisjoner, etter guds vilje eller straff. For igjen å sitere den mest siterte setningen om historiens oppgave, Leopold von Rankes ord fra 1824: *“Man har gitt historien i oppgave å dømme fortiden for å gi samtiden lærdom til nytte i fremtidige år; det herværende arbeidet har ikke så høye mål: Det vil bare vise hvordan det egentlig var.”* – *“wie es eigentlich gewesen”*. Nå går jeg ikke inn i den omfattende diskusjonen av hva Ranke egentlig mente med dette – postulerte han en ny innretning på historievitenskapen eller var han bare beskjedent på egne vegne i sin første publiserte avhandling?

Rankes fortjeneste er at han, som den første, ikke baserer historien på senere muntlige overleveringer eller minner som vi skal ta lærdom av. Hans råmateriale er samtidige kilder, fremfor alt skriftlige og registrerende. Det er med Ranke at arkivene for alvor kommer inn i den vitenskapelige historieskrivingen. Med ham kommer spørsmål som autentisitet, troverdighet og kontekst inn i bildet. Dette er begynnelsen på det vi kaller kildekritikk. Ikke alle sider ved Rankes historiefilosofi har stått seg like sterkt. I denne sammenheng lar vi det ligge. Ranke er med her fordi han plasserer arkivene og dermed arkivarene på historiens spillebrett.

Og brikkene vi spiller med, de heter kilder.

Den gamle arkivaren er dermed *opptatt av kilder og av dokumentasjon*. Jeg kalte meg historiker for noen minutter siden. I denne settingen gjør jeg det, men jeg har pleid å si at jeg er historiker av utdannelse, men arkivar av profesjon. Jeg er mer arkivar enn historiker. For meg er det avgjørende at kildene finnes og blir bevart, at de er tilgjengelige og kan dras frem når det er behov for det, og at alt viktig kan

dokumenteres. Da jeg som tenåring begynte å lese Agatha Christie og Dorothy Sayers, og ble opphengt i krim, var en av de første tingene som fascinerte meg dette med renserimerker i klær, gjerne klær den myrdede hadde på seg. Via et nummer som var festet på innsiden av plagget kunne en via protokoller eller opptegnelser hos renseriet finne ut hvem personen var. Nå må jeg tilstå at jeg aldri har sett noe slikt renserimerke her i Norge og ingen av de gangene jeg har levert dressen til rensing er jeg blitt skrevet opp i noen protokoll, men i England og USA var det kanskje annerledes. (Så ville skjebnen det slik at da jeg kom hjem igjen etter å ha holdt dette foredraget, og skulle hente jakken min som hadde vært til rensing, hva oppdager jeg? En faststiftet lapp med renserinummer! Verden går fremover, også her!) Men okke som, fascinasjonen over de mange små sporene vi setter etter oss, og som lar seg rulle opp i ettertid, var kanskje medvirkende til at jeg valgte det yrket jeg gjorde. Og de var medvirkende til at jeg som nyslått byarkivar raskt gjorde et veivalg: Å skrive bergenshistorie får andre ta seg av, det er ikke min jobb. Jeg skal bygge et byarkiv. Jeg hadde på en studiereise i mitt første yrkesår besøkt et par byarkiver som var bemannet med en person som hevet lønn som byarkivar, mens han virket som byhistoriker. Jeg ønsket ikke det.

Noe av det mest fantastiske med kilder er at de er etterlatenskaper etter en virksomhet, mer eller mindre troverdige, med et brukspotensiale som går langt utenfor dette. Brukspotensialet i norske arkivinstitusjoner er uendelig. Vi har ingen mulighet til å overskue dette. Dette burde få oss til å være langt mer ydmyk i forhold til kassasjonsproblematikk enn vi er, men det er en annen historie.

Jeg synes det er svært interessant at dette med kilder og kildetrohet har fått en ny og økt betydning, også i skjønnlitteratur og biografier. Flaggskipet her er jo Espen Søbys monumentale biografi *En mann fra forgangne århundrer. Overlege Johan Scharffenbergs liv og virke*

1869 - 1965. *En arkivstudie*. Jeg innrømmer at det var siste ledd som fanget min nysgjerrighet, men jeg ble raskt fanget inn av den spesielle metoden. Hele fremstillingen er basert på gjengivelser - tildels svært detaljert - av skriftlige kilder. Det er omtrent ingen tolkninger eller spekulasjoner på hva som kan ligge imellom det en har kildeopplysninger om. En skulle kanskje tro dette ville bli en kjedelig fremstilling, men jeg synes den har en helt spesiell spenning.

Så fulgte Dag Solstad opp med sin roman - ja han insisterer på å kalle den det - *Det uoppløselige episke element i Telemark i perioden 1591-1896*. Her nøster han opp sin mors familie på omtrent samme måte som Søbye, med en nidkjærhet i forhold til faktiske opplysninger. Noen typisk Solstadske refleksjoner og retoriske spørsmål finnes jo, men ingen diktning, fremhever han.

Kildebruken og det Erling Sandmo kaller protokollopplysninger står så sterkt i disse to bøkene at de har skapt ringer i både det faglitte-rære og skjønnlitterære miljøet. Biografer har begynt å lure på om det er mulig å skrive biografier på gamlemåten lenger, altså å tolke inn sinnsstemninger og motiver. Bjørn Ivar Fyksen peker i en kronikk i Klassekampen på at forfattere som Edvard Hoen og Tove Nilsen i sine siste bøker, begge av historisk karakter, føler seg forpliktet til å kommentere at de nok ikke makter å gjøre det samme som Solstad, de må tolke inn hva personene tenkte.

Hvorfor bringer jeg inn dette? Fordi det nå er et fokus på kildebruk, på protokollopplysninger, på det som er verifiserbart, *egentlig*. Det er et godt klima for arkivarer med historisk ballast. Nå er det medvind. Det må heises seil!

Den gamle arkivaren er derfor også opptatt av *gjenstandsaspektet ved arkivsaker*, kanskje mer enn en del av sine kolleger. Jeg er av den

oppfatning at hvordan en arkivalie ser ut - uten hensyn til hvilken informasjon som er notert i den - kan si mye om de forhold som har omgitt den virksomheten som er beskrevet i den. Materialvalg kan si noe om økonomi, om status på arbeidet og hvilken holdning man har hatt til sin oppgave. Systematikk, utfyllingsgrad, graden av flid ved utfylling kan si mye om det samme. Jeg har en gang gjort en studie av hva gjenstandsaspektet ved pasientjournaler kan si oss om forskjeller mellom somatisk og psykiatrisk behandling. Det er faktisk en god del. I tillegg gir arkivaliene oss kunnskap om tidligere tiders papirfabrikasjon og distribusjon, bokbindertradisjoner og håndverk.

En av mine første vertskapsplikter i Bergen kommune var å være vert for Nordiske Papirhistorikeres Årskongress. Det finnes altså en forening av papirhistorikere som interesserer seg for kluteblandinger, vannmerker og slike ting! Gjenstandsaspektet ble hamret inn i meg av tidligere papirkonservator ved Statsarkivet i Bergen, Brynjulf Fosse. Hans beretning om sitt første besøk på lesesalen i Riksarkivet, der lesesalsvakten hadde som arbeidsoppgave å slakte 16- og 1700-talls protokoller, som var pergamentinnbundne og gjerne hadde en tykkelse på 20-30 centimeter og noen ganger større. De ble fratatt sine pergamentpermer og delt opp i bøker med passelig tykkelse, 7-8 cm som norm. Og så sendt til bokbinderen for å få et moderne shirtingbind. Hvilken kunnskapsmengde om 16- og 1700-tallet gikk ikke tapt her? spurte han. Da jeg spurte en statsarkivar hva han mente om dette, syntes han det var helt greit, vi er arkivarer, ikke museumsfolk, sa han. Vi tar vare på informasjon, ikke ting. For meg hadde denne opplevelsen bl.a. den konsekvens at da vi skulle gjøre restaureringsarbeid på det gamle Stadsportarkivet, reparerte vi gamle pergamentbind med pergament og brukte de gamle håndverksmetodene i dette arbeidet. Og konservatoren på Statsarkivet, som hjalp oss med dette var lykkelig fordi han da fikk utføre faglig arbeid innenfor en historisk tradisjon som han behersket, men ikke fikk lov til å praktisere på sin arbeidsplass.

Kildefokuseringen og interessen for arkivaliene som gjenstander gjør at den gamle arkivaren også har *et bredt interessefelt*. Jeg er også opp-tatt av det som ligger i arkivsakenes grenseland. Og da tenker jeg ikke bare gjenstander som jeg mener er arkivsaker, som f.eks. modeller av hus og terreng, stempler og signeter, faner, dørschildt og lignende. Jeg har også bidratt til å ta vare på sjablonger til møbelproduksjon, reklame- og annet profileringsmateriell, arkivskrin, gamle bokføringsmaskiner og annet kontorrekvisita. Det største arkivstykket vi har tatt imot er et digert profileringsbanner som dekket hele Bergen rådhus sin vestfasade da Bergen passerte 250.000 innbyggere. Og det er fler enn oss som har bidratt til å ta vare på bamser, skjerv, hatter, leker og annet som ble lagt igjen som hilsener etter 22.juli.

Men hva nytte har vi av gjenstandsaspektet når arkivene blir helelektroniske? Vel, en av konsekvensene er at de ikke kan bli helt det. Arkivene kan aldri bli *helt* helelektroniske. For det første vil det være noen analoge, 3-dimensjonale elementer igjen som er arkivstykker og som er arkivverdige. Og hva gjør vi med dem? Det er en av arkivarens oppgaver å sørge for at de ikke blir glemt og faller utenfor arkivene. Plakater, modeller, bannere og profileringsgjenstander skal fremdeles ha sin plass i arkivene. Og når dette vanskelig kan få digitale løsnin-ger, vil det da ha som konsekvens at solusjonismen gjør det mindre interessant å finne en løsning på dette?

For det andre vil det være enkeltdokumenter eller typer av dokumen-ter der det seremonielle krever en signering av papir – en del avtaler, protokoller osv.

For det tredje regner jeg med at det - paradoksalt nok - vil være enkelte arkivsaker en av sikkerhetsgrunner ikke vil lagre digitalt. Hackere kommer inn der de vil. Og papir kan ikke hackes.

Jeg har en spesiell interesse og årvåkenhet overfor arkivrelaterte skildringer i film, TV-serier, romaner, tegneserier osv. Ofte peker slike på fenomener og sammenhenger vi selv ikke alltid ser. Jeg har holdt flere foredrag om dette, og holder gjerne flere. TV-serien “24” varslet rask tilgang til byggesaksarkiv over smarttelefon allerede for 7-8-år siden. Nå er jeg litt opptatt av serien “Person of interest” som foregår i skyggen av en diger overvåkningsmekanisme der det skjer mye datahacking og avansert teknologibruk. Jeg finner det symptomatisk at den sikreste oppbevaringen som er nevnt i denne serien er serier av papirmapper i et avlåst arkivrom der kun to personer har nøkkel og begge må være til stede for å låse opp.

Men er gjenstandsaspektet begrenset til det analoge feltet? Nei, slett ikke. Også i IT-arkivenes verden er der et gjenstandsaspekt. Og jeg synes det er rart at det vies så liten oppmerksomhet.

Nå er det fastslått og vedtatt at strategien for langtidslagring av elektronisk arkivmateriale går gjennom uttrekk, konvertering til uavhengige plattformer og rekonvertering når det blir nødvendig. Vi håndterer kun dataene, eller informasjonen, om en vil.

For endel år siden var dette ikke like opplagt. Det var en annen strategi som var vurdert, nemlig å anskaffe og holde ved like en park av maskinvare og programvare som tillot en å kjøre systemene på det samme utstyret og under de samme forutsetningene som da det var i aktiv bruk. Jeg ble nylig minnet på at jeg selv gjorde meg til talsmann for en slik strategi da jeg laget byarkivets målsettingsdokument i 1987. Denne tanken - som ble kalt teknisk museum-strategien - ble raskt lagt bort som for komplisert, for dyr og for teknisk krevende. Det var trolig en riktig avgjørelse. Men det var et barn i det badevannet som da ble slått ut. Nemlig dokumentasjonen av teknologihistorie og systemutvikling. Og kanskje viktigere: kunnskapen om de

tekniske forhold datidens saksbehandling foregikk under, eller kanskje mer korrekt: hvilke begrensninger den hadde.

Vil en person som kjenner IKT kun gjennom grafiske grensesnitt, bruk av mus og berøringsskjermer kunne få en forståelse for arbeidet foran en MS-DOS-basert skjerm? Hvilke skranker legger en tilvænnet med fritekstsøk og Google på forståelsen av et system som kun kan søkes via forhåndsdefinerte nøkkelord? Og hva med autoritetsregistre og fellesdata? Det er en såkalt allment kjent sak i dag at dagens laptop har langt større datakraft og ytelse enn den datamaskinen som styrte den første månelandingen. Men forstår vi egentlig innebyrden av dette? Forstår vi hvilken forskjell dette er? Jeg tror ikke det.

La meg illustrere dette med et eget eksempel fra en del av datahistorien som jeg tror de fleste av dere ikke har noen personlig erfaring med, nemlig hullkort. På slutten av 60-tallet hadde jeg som fersk student julejobb noen år hos Norsk Kollektiv Pensjonskasse i Bergen. Vi var en del av arbeidet med å oppdatere kunderegisteret med korrekt skatteinformasjon, altså prosentsats eller tabellnummer. I dag en hverdagslig sak, som Karlsson på taket ville sagt. I 1967 skjedde følgende: Vi seks studenter gikk gjennom tusenvis av innsendte skattekort og fylte ut relevante data i såkalte punsjegrunnlag, navn personnummer og skatteopplysninger. Deretter korrekturlesning. Så ble punsjegrunnlagene oversendt punsjedamene som punsjet hullkortene. Punsjing betyr altså å lage de små hullene i hullkortene som betyr 0 eller 1 og som inneholder nødvendig informasjon. Hullkortene ble stablet i egne esker som gikk til dataavdelingen. Her ble kortene matet i kortlesermaskiner som «leste» hullene med fine børstemekanismer og oversatte hullene til digital informasjon. Denne ble lagret på store disketter. De ser ut omtrent som sånne beholdere man frakter bløtkaker i, og ble behandlet med samme forsiktighet. I fire uker holdt man på med dette til all skattekortinformasjonen var

overført til et økende antall slike disketter. Så kom tiden da denne digitale informasjonen skulle mates inn i datamaskinen (som forresten var så stor at man hadde måttet slå ut to vinduer og veggen mellom dem for å få den heist inn). Disketten ble satt i, og lesekommando ble gitt. Maskinen brukte en drøy time på å lese en slik disketter, og kvitterte med meldingen: «Er dette siste disk?» Hvorpå operatøren svarte «Nei», og maskinen ba om å få neste disketter. Og slik fortsatte det til alle de ca. 25 diskettene var lest. Og når alt var lest inn, gjorde maskinen sine skatteberegninger, som også tok sin tid. Ca. 5 uker brukte organisasjonen på dette. Og stort sett gikk det bra. Men jeg var med det året operatøren, kl. 3 eller 4 om natten, utmattet svarte «Ja» på spørsmålet om siste disketter, og maskinen straks satte i gang bearbeidingen. Og så var det en disketter igjen. Den fortvilelsen som gikk gjennom ikke bare operatøren og dataavdelingen, men hele organisasjonen, kommer jeg aldri til å glemme.

Og hvor vil jeg hen med dette? På dette tidspunkt var jeg ikke arkivar og heller ikke historiker. Men jeg var opptatt av organisasjoner og kontekst. Og jeg vet at om vi i dag har et eventuelt uttrekk av skattedataprogrammet til NKP for disse årene, ville vi hatt greie opplysninger om pensjonistenes skatteprosenter. Men dette uttrekket vil aldri kunne si noe om hvordan arbeidet egentlig foregikk i organisasjonen, og hva slags målestokk en må bruke for å forstå den.

Jeg er enig i at teknisk-museum-strategien ikke kan brukes som hovedlinje i sikringen av elektronisk informasjon. Men det forundrer meg at fokus nå er så ensidig på innhold. Denne informasjonens kontekst og tilblivelsesforhold blir viet liten interesse. De siste 10 årene har vi arbeidet med bevaring av utfasede elektroniske systemer i Bergen kommune. Vi har tatt vare på data fra mange egenutviklede systemer. I møtene med utviklerne og programmererne har jeg noen ganger blitt slått over hvor lite interessert de er i å få dokumentert

det systemarbeidet de selv har nedlagt. Flere av disse systemene har flyttet noen metodemessige merkesteiner som jeg synes det er verd å få dokumentert. Bergen kommunes saksindeks, som holdt styr på alle saker behandlet i folkevalgte organer 1978-1997 er et slikt eksempel. Dette er stort sett gjort gjennom å få bevart systembeskrivelser, kode, manualer og skjermbilder. Men jeg må innrømme at jeg skulle gjerne sett noen av disse systemene emulert på en uavhengig plattform, slik at en faktisk kunne se hvordan de virket. Jeg mener det ligger viktig teknologihistorie her. (Og jeg må også legge til at vi har overført to av de viktigste historiske serverne, HP-3000 maskiner, til byarkivet, der de surrer og går den dag i dag.)

Noen ganger synes det for meg - som lekmann - at vi også i en slik tankemåte – betoning av gjenstandsaspekt og kontekst - kunne få en både enklere og arkivmessig mer korrekt løsning av enkelte av de problemene vi i dag sliter med. Jeg er nok av den oppfatning at den beste løsningen på epostproblemet må innebære at vi klarer å bevare ikke bare den informasjon og de metadata som ligger i alle våre epostkasser, men også greier å nyttiggjøre oss den funksjonalitet som allerede ligger i disse systemene. Blant annet må vi klare å hekte en epoststreng på et saksnummer i et NOARK-system, slik at fremtidige bidrag i strengen automatisk legger seg inn på saken. Det vil gi en ønsket funksjonalitet til lagringsløsningen, og også gi nødvendig informasjon om hvordan det var å jobbe på 2000-tallet.

Det analoge representerer en uendelighet av teknologier og systemer, som trenger å dokumenteres sammen med den informasjonen som ligger i dem. Det digitale representerer kun én teknologi, men ennå mange systemer. Hvem bryr seg om å ta vare på systemene? Hvorfor bør vi ta vare på datasystemene? Det er en del av vår teknologihistorie og en del av den konteksten informasjonen må forstås i forhold til.

Den gamle arkivaren er oppmerksom på at arkiver er *relatert til makt*. Arkivene er blitt til i en maktsituasjon, de er uttrykk for maktforholdene i et samfunn eller i en relasjon og arkivaren har selv makt og utøver den som del av sin virksomhet. Dette er kjent fra papirarkivalienes verden og minst like gyldig for digitale arkiver. Jeg sier minst like fordi digitalisering og internett har kraftig aksentuert dette. For det første gjennom utvelgelsesprosessen. Det som ikke er på internett «finnes ikke». De som prioriterer dagens digitaliseringsprosjekter har stor makt over fremtidens forskning og arkivbruk. Så langt er det slektsforskere og eiendomsbesittere som har gått seirende ut av dette. For det andre ved at digitaliserte kilder ofte presenteres uten sin kontekst, og dermed uten noe av den forståelsen en god menneskelig formidling ville kunne avstedkommet.

Den gamle arkivaren er opptatt av *proveniens*. Han er av den oppfatning at informasjon som man ikke kjenner opphavet til er i beste fall tvilsom. Den gamle arkivaren er overbevist om at proveniensprinsippet er grunnleggende for all arkivvirksomhet, også den digitale.

Men er dette gangbart på den arkivvirkeligheten som utspiller seg nå? Dette kommer flere til å komme inn på, så jeg er relativt kort her. Om man holder seg til det gamle mantra om at det til en arkivskaper svarer ett arkiv, og vice versa, så er man i problemer. Men de oppsto før det digitale innslaget. Vi har egentlig i hele etterkrigstiden sett utviklingen av en struktur der relasjonen arkivskaper- arkiv ikke lenger er en en-til-en-relasjon, men en mange-til-mange relasjon. Vi har sett flere arkivskapere med ett felles arkiv, noen ganger også med sine egne arkiver i tillegg til det store fellesarkivet. Vi har sett arkiver som har fortsatt uendret fra arkivskaper til arkivskaper etter hvert som tiden og organisasjonsendringene har gått sin gang. Etter hvert som omorganisering er blitt hasteprosjekter, så har vi til og med sett arkivskapere som har produsert arkiv før de er opprettet eller også

etter at de er lagt ned. Alt dette kan vi håndtere gjennom proveniensprinsippet fordi vi først har skaffet oss kunnskap om de enkelte bestanddelene, slik at vi vet hvordan vi kan sette dem sammen på nye måter. Og vi har utviklet vårt verktøy, Asta, slik at det er i stand til å beskrive denne virkeligheten på en eksakt måte. Vi må bare venne oss til et mer sammensatt og mangefasettert relasjonsbilde enn tidligere.

Og dette kan vi ta med oss over i den digitale hverdagen. Det vil være en stor fordel om vi kan beskrive fortidens og fremtidens arkiver innenfor den samme malen, uavhengig av medium. Da må vi finne frem til den egentlige funksjonen til de enkelte delene av arkivet.

Den gamle arkivaren er derfor opptatt av *kontekst, struktur og funksjon*. Det gjelder å prøve å se forbi ytre skall og fremtredelsesformer, være mindre opptatt av form enn innhold og å fange inn det som er den *egentlige* karakteren, den *egentlige* funksjonen til de ulike arkivaliske foreteelsene.

Mye av utfordringen den gamle arkivaren har med å bringe sin kunnskap og sine erfaringer over grensen til det digitale består i å avkle kjente størrelser de ytringsformer de har fått i det papirbaserte samfunnet og komme frem til hva som er essensen i dem. Deretter må disse fenomenene vurderes: er dette en egenskap, et krav, en nødvendighet som hefter ved all arkivering? Eller er det uttrykk for en konkret ytring fra papirsamfunnet. Kan eller bør de overføres til det digitale samfunnet i samme form, eller må de få et helt nytt uttrykk? Om vi ser på serieinndelingen av et arkiv, slik den f.eks. er strukturert i allment arkivskjema, ser vi at de fleste seriene er uttrykk for dokumentasjon av en eller annen funksjon. Kopibøkene dokumenterer hva vi har sendt fra oss, møtebøkene hva vi har besluttet, journaler holder styr på hva vi har mottatt av henvendelser og hva vi har gjort med dem. Sakarkivene lar oss få tilgang til kompleksiteten

i transaksjonene, både inn- og utgående, og våre egne vurderinger. Alle disse funksjonene er i og for seg ivarettatt i moderne elektroniske saksbehandlersystemer, og vel så det. Vel, ikke helt, det finnes møtebokfunksjoner med oversikt over vedtak i hvert møte, og postlistene gir samme funksjonalitet som de gamle journalene. Men kopibøkene har ingen arvtaker i saksbehandlingssystemene. Kopi av utgående skriv finnes i den elektroniske saksmappen, men tilsvarende var også tilfellet i papirarkivet. Men den løpende fremstillingen av utgående skriv tror jeg ikke det er lagt til rette for. Kanskje er det ikke noe savn. Kanskje er det noen dimensjoner som forsvinner. Det er journalen som viser hva vi har å gjøre. Men det er kopiboken som viser hva vi har gjort. Og når det er det våre foresatte er mest interessert i, hvorfor skal vi da gjemme dette bort?

Den gamle arkivaren er *kreativ og problemløsende*. Jeg mener Bergen Byarkiv har adskillig å vise til her, både innenfor systemutvikling, praktiske løsninger og formidling. Rollen som medium mellom arkivene og brukerne har gitt mange anledninger til å tenke utenfor boksen. For å knekke kodene i en komplisert arkivordning må en kunne finne spor og indikasjoner på de underligste steder. For å finne frem til en vrien sak, må en følge spor som er delvis visket bort og finne kombinasjoner som ikke er opplagte. For å kunne presentere spennende og innsiktsfulle formidlingsmåter, må en kunne se stoffet fra nye vinkler, lenke det opp til vår tids betraktninger, la fortiden være svar på fremtidens spørsmål. For å kunne lage gode arkivsystemer for fremtiden, må en kunne finne frem til de *egentlige* behovene og forutsette tilgang på hjelpemidler som kanskje ikke er tilgjengelige i dag.

Den gamle arkivaren siterer gjerne Arthur C. Clarkes 2. lov: *Den eneste måten å oppdage grensene for det som er mulig er å bevege seg litt forbi dem, inn i det umulige.*

Og vi kan plusse på med Arthur C. Clarkes 3 lov, så har vi dem alle sammen: *Enhver tilstrekkelig utviklet teknologi er umulig å skille fra magi.*

I september 2013 gjorde Frey og Osborne ved Universitetet i Oxford en studie over hvilke yrker som var mest utsatt for å bli overflødiggjort gjennom digitalisering. Som filolog rygger jeg naturlig tilbake for formler som er like høye som de er lange og sannsynlighetsberegninger med to desimaler. Men en interessant faktor her, som Gudmund Valderhaug trekker frem i sin blogg, er de faktorer forfatterne kaller «bottlenecks to computerisation». Altså flaskehalser eller hindre for at en jobb blir overtatt av en datamaskin.

Forfatterne regner ni slike faktorer fordelt på tre grupper. Jeg gjengir dem i min egen oversettelse. I gruppen «Persepsjon og bevegelighet» finner vi egenskaper som *fingerferdighet, koordinering av hender og armer samt evnen til å arbeide under trange og krøkkete forhold*. Ikke unyttige egenskaper for en arkivar.

I gruppen «Sosial intelligens» finner vi fire egenskaper:

Sosial oppmerksomhet. Å være var for andres reaksjoner og å forstå hvorfor de reagerer som de gjør.

Megling. Å kunne bringe andre sammen og forsøke å forsone deres motsetninger

Overtalelse. Å kunne overtale andre til å endre sine standpunkt eller oppførsel.

Hjelp og bry seg om andre. Gi personlig hjelp, medisinsk hjelp, følelsesmessig støtte eller annen personlig omsorg for medarbeidere, kunder eller pasienter.

I den siste gruppen for «kreativ intelligens» finner vi ved siden av kunstneriske egenskaper denne: *Originalitet*. Evnen til å komme opp med uvanlige eller kloke ideer om et gitt emne eller en situasjon, eller å utvikle kreative måter å løse et problem på.

De som søkte etter arkivarenes kjernekompetanse og kjerneoppgaver kan gjerne bruke denne listen!

Der er håp for oss gamle arkivarer i den digitale verden! Om vi er fingerferdige, kan ta et tak, er sosialt oppmerksomme, meglere, overtalende, omsorgsfulle og kreative.

Og hva sier så den gamle arkivaren om *Tiden*?

Det er en hardnakket oppfatning at arkivarer er mest interessert i fortiden. Jeg mener det ligger dypt i faget at fokus er på fremtiden. Ved arkivkongressen i Girona i fjor dukket det opp en plakat på mange språk, den sa: «Arkivene er ikke en gave fra våre foreldre, de er et lån fra våre barn.» Det er et godt perspektiv.

Som sagt, hvert samfunn må forstås ut fra sin tid. Og arkivaren må vite hva som kjennetegner de ulike tidsepoker som er relevant for det materialet som forvaltes. Maktforhold, tenkemåter, tilgjengelig kunnskap, forestillinger, skikk og bruk, språkbruk, enheter for mål og vekt, levestandard og mange andre ting.

Men arkivaren må - som historikeren - vite at det samme gjelder oss og vår tid. En gang skal noen se på emnet for dette seminaret og si: Er ikke det typisk for hvordan de tenkte den gangen? Eller: De der var jammen forut for sin tid!

Og her er vi ved noe viktig: Arkivarens rolle er ikke bare å sørge for at fortidens etterlatenskaper kan studeres av oss og langt inn i fremtiden. Vi står ikke over historien, vi er selv en del av den. Og det må prege vår innretning og vårt arbeid.

En slik bevissthet er ikke selvsagt. Siden jeg bor i nærområdet til flere buekorps, dumper jeg rett som det er innom jubileumsmarkeringer, som regel store saker hvert femte år. Det som skjer da er at sjefen trer et skritt frem eller til siden og sier noe med den typiske stemmen en får når en skal tale til mange utendørs uten mikrofon. Og det er alltid den samme åpningen: "Dette - er en stor dag - i korpset - sin historie". Øyeblikket er plassert i sin historiske kontekst på en helt selvfølgelig måte. Og ingen av tilhørerne er i tvil om hva de er med på. Det er ikke nødvendigvis noe stort jubileum eller fantastisk oppmøte, men en er godt plassert i en historisk tradisjon, man spiller en rolle som vil bli vurdert av ettertiden.

Og de systemer og arkiver vi er med på å skape i dag, skal en dag danne grunnlag for hva kommende slekter vil mene om oss. Dette har konsekvenser for vår rolle i arkivdanningen. Hva skal dokumenteres, og hvordan? Og det må vi gjøre så godt vi kan, og dokumentere det som egentlig sier noe om det som skjer, selv om de nok vil smile og undre seg over enkelte ting vi gjør. "Men den vissheten skal ikke hindre oss i å arbeide videre og gjøre vårt beste, skrive i god tro og forsøke å forstå. Så vil kanskje ettertiden finne det umaken verdt å forstå oss", for å sitere Erling Sandmo.

Det er etterhvert blitt ikke uvanlig å prøve å kommunisere direkte med fremtiden gjennom såkalte tidskapsler. Man pakker en boks med typiske gjenstander og budskap fra vår tid, vårt dagligliv og plasserer dette på et synlig sted med instruks om at det skal åpnes på et bestemt tidspunkt. Eller forresten, det er ikke alltid dette er så synlig. Et svært

sjarmerende eksempel på en tidskapsel finnes utstilt i Uppsala domkirke. Under restaureringsarbeid for noen år siden ble det høyt oppe under buegangene funnet et lite metallskrin murt inn i en søyle. Det inneholdt en hilsen fra de murere og steinarbeidere som hadde utført restaureringsarbeid i kirken mer enn hundre år tidligere, på 1880-tallet. I brevet skrev de at de hilste sine fremtidige kollegaer og sa at de gjorde så godt arbeid de kunne, at de håpet det ble en stund til det ble nødvendig å gjøre igjen og de håpet deres etterfølgende ville være fornøyd med den jobben de hadde gjort. En vakker gest, spør du meg.

Men det er jo et tankekors at de tidskapsler som nå lages er stort sett i analog form, gjenstander, papir, foto. For hva er alternativet? En Facebook-oppdatering? En epost til fremtiden? Hva slags adresse skal den sendes til? Og hvor lenge bruker vi epost, mon tro?

Noe sier meg at når et budskap skal overlates til seg selv i lang tid før det når adressaten, da er det analoge - og det umiddelbart tilgjengelige - fremdeles det sikreste.

Og så nærmer vi oss konklusjonen. Arkivarens Kjernekompetanse og kjerneoppgaver.

Og la da den gamle arkivaren først ta et steg tilbake til en virkelig gammel arkivar, nemlig til det syn som var rådende omtrent på den tiden jeg begynte. Jeg siterer fra Knut Espelids artikkel om Bergen bys arkiver i Bergen historiske forenings årbok fra jubileumsåret 1970. Han tar til orde for at Bergen må etablere et byarkiv:

«Til byarkivaren må en by av Bergens størrelse og betydning kunne stille visse krav. En passende utdanning kunne være historisk-filosofisk embedseksamen, med historie som hovedfag, *og praksis fra arkiv eller bibliotek. Han bør ha innsikt i bergenske*

forhold i eldre tid, ha interesse for arkivararbeide og ha grundig kjennskap til administrasjonsordningen gjennom tidene. Det siste er nødvendig fordi alle moderne arkiver er ordnet efter proveniensprinsippet, d.e. fremvekst- eller opphausprinsippet, som går ut på at hvert enkelt arkiv skal holdes for seg selv slik det er vokset frem. For å kunne være til hjelp for lesesalsgjestene, må arkivaren også besidde en rekke andre kunnskaper. Han må uten vanskelighet kunne lese den gotiske håndskrift som var omtrent enerådende i Danmark og Norge frem til 1860-årene. Han må ha kjennskap til eldre tiders sprogbruk, forstå de latinske uttrykk som ofte forekommer i gamle dokumenter som datum ut supra, in fide, item, hujus, in casu, anno currenti osv. Han bør være fortrolig med riksdaler, riksbankdaler, speciedaler, ort og skilling, kunne regne med pund, lodd og quintin, med potter og pæglar og kunne måle i alen, fot og tommer. Når det gjelder tidsregning må han kunne regne om fra gammel stil til ny stil.»

Noen sier at dette egentlig var en jobbsøknad fra forfatteren selv. De av dere som føler de fyller denne beskrivelsen 100 % kan rekke opp hånden.

Dette er jo en litt heavy utgave av en del av arkivarens kjernekompetanse. Jeg har valgt en litt annen innfallsvinkel i dag. Jeg skal prøve å oppsummere ganske kort.

La meg parafrasere Erling Sandmo, og si at dette koker ned til ett ord: *Egentlig*. Ranke: slik det egentlig var. *Det som egentlig skjedde*. Protokollopplysningene som er basis for alt. Det er ingen andre voktere av «egentlig» enn oss. Det er vi som skal sørge for at «egentlig» er et krav, en dimensjon, et evig refreng – i fortid, samtid og i fremtid. Analogt og digitalt. Gammel og ung. Innfødt og innvandrer. Det som *egentlig* skjedde. Vår jobb. Arkivarens jobb: *Egentlig*.

Referanser:

Arthur C. Clarke: *Hazards of Prophecy: The Failure of Imagination i Profiles of the Future: an Inquiry into the Limits of the Possible* 1962, revidert 1973.

Espen Stabell: *Løsningsfetisjismen*. (Omtale av: Evgeny Morozov: To Save Everything, Click Here: Technology, solutionism and the urge to fix problems that don't exist.). Artikkel i Klassekampen 18. mars 2015,

Erling Sandmo: *Tid for historie. En bok om historiske spørsmål* Oslo 2015.

Espen Søbye: *En mann fra forgangne århundrer. Overlege Johan Scharffenbergs liv og virke 1869 - 1965. En arkivstudie* Oslo 2010.

Dag Solstad: *Det uoppløselige episke element i Telemark i perioden 1591-1896* Oslo 2013.

Bjørn Ivar Fyksen: *Litterært sanne historier* Artikkel i Klassekampen 21.02.2015.

Person of Interest TV-serie. Sesong 2, episode 5 m.fl.

Gudmund Valderhaug: *Vil arkivarane forsvinne?* Depotdrenge 3.mars 2015. <https://depotdrenge.wordpress.com/2015/03/03/vil-arkivarane-forsvinne/>

Stiftelsen för strategisk forskning: *Vartannat jobb automatiseres inom 20 år – utmaningar för Sverige* <http://www.stratresearch.se/Documents/folder.pdf>

Carl Benedikt Frey and Michael A. Osborne: *The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?* (17.sept 2013)
http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf

Knut L. Espelid: *Byens arkiver* Bergens Historiske Forenings Skrifter 69/70, 1969/70, s. 294.

Arkivaren tenkjer
Tegning: Hans Hosar

Kåre Olsen

TRENGS ARKIVAREN I ARBEIDET MED MODERNE ARKIV?

Det oppgitte emnet for mitt innlegg var “Arkivbeskrivelser. Papir og elektronisk arkiv- ett fett?” Jeg vil komme til det spørsmålet mot slutten av mitt innlegg, men kommer til å gå noen omveier, der også spørsmålet: ”Trengs arkivaren i arbeidet med moderne arkiv?” lurar i bakgrunnen.

Ut fra dagens tema er det også relevant med en kort presentasjon av meg selv. Etter å ha tatt hovedfag i historie i 1980 har jeg arbeidet i riksarkivbygningen siden 1981 og i selve Riksarkivet fra 1987. I Riksarkivet har jeg bare jobbet med tradisjonelt arkivmateriale, altså stort sett papir. Tidligere befattet jeg meg med ”alt”, dvs. felt, depot og bruk, men de senere år mest med depotfunksjoner – arkivomtaler etc.

Jeg kommer her ikke til å gå inn på arkivdanning og heller ikke arkivteori. Jeg vil heller først presentere to konkrete selvopplevde eksempler og så gi noen personlige betraktninger. Der vil jeg nok også gå noe utover arbeidet med elektroniske arkiv og også presentere noen tanker om arbeidet med arkiv i en depotinstitusjon mer allment.

Eksempel 1 – Elektronisk fagsystem etter NSBs bildrift

Jeg arbeider for tiden i en enhet i Riksarkivet med ansvar for bl.a. å sørge for at avleverte arkiv blir gjort tilgjengelig for bruk ved at det

utarbeides kataloger. Det må skrives innledninger med administrasjonshistorikk og gis nødvendig orientering om arkivmaterialet.

For et par år siden gjennomgikk jeg systematisk en rekke arkiv fra avdelinger og kontorer innen sentraladministrasjon for NSB. Jeg sjekket hvert arkiv og skrev bl.a. nødvendige arkivomtaler etc. før arkivkatalogene skulle gjøres tilgjengelig på arkivportalen.no.

Under dette arbeidet kom jeg til et arkiv, "S-3466 Norges statsbaner, elektroniske arkiver". Dette var ganske ukjent for meg. Arkivet var "tomt" i Astastrukturen. Det var ikke registrert noen underliggende serier. Arkivet hadde en omtale, men den besto bare av en generell historikk for NSB som sådan. En fikk altså ingen opplysninger om hva disse "elektroniske arkivene" besto av.

Via omveier fant jeg ut av materialet var avlevert i 1989, da det var avlevert noen magnetbånd med "Arkivuttrekk fra Vognregister – bilruter" fra perioden 1979-1985.

Jeg er oppdratt i den arkivfaglige skole der proveniensprinsippet står sterkt. Ut fra hensynet til ytre proveniens skal materiale som er skapt av samme arkivskapende enhet holdes samlet. I Astabasen hadde vi fra før arkiv "S-6636 Norges Statsbaner, Bildrift". Jeg undret meg over at de avleverte magnetbåndene ikke var registrert i det arkivet framfor å bli plassert i et eget arkiv for elektroniske arkiv. Ut fra de få opplysningene jeg hadde funnet om materialet prøvde jeg derfor å finne ut hvem som hadde ansvaret for å få dette materialet skikkelig plassert og omtalt i vår katalogdatabase og publisert på arkivportalen.no.

Dette var ingen enkel oppgave. Jeg ble snart forvirret av å bli sendt mellom kolleger i flere seksjoner i Riksarvet som deler på ansvaret for

arbeidet med elektronisk skapt arkivmateriale . Jeg fikk her vite at materialet var registret i en egen database for tilveksføring av mottatt elektronisk materiale, ”Arkivente” / ”Beti”, men de syntes alle å se på meg og mitt spørsmål som ei varm potet.

Kollegene i disse tre enhetene i Riksarkivet kviet seg tydeligvis for å forfatte historikk for arkivskapende enheter og å gi de nødvendige omtaler av selve det elektroniske materialet de oppbevarer. De oppfattet det tydeligvis ikke som sin oppgave, og jeg følte at enkelte mente at dette var min oppgave. Dette var for så vidt greit, men samtidig var det vanskelig for meg som ren ”papirarkivar” å forfatte slike tekster uten tilgang til innholdet i det maskinlesbare materialet.

Min jakt etter noen som kunne si noe avklarende bl.a. om hvem som hadde ansvar for å sikre at det elektroniske materialet ble registrert og beskrevet i Asta og gjort tilgjengelig på linje med tradisjonelt arkivmateriale, var resultatløs.

Jeg ga opp og skrev et 4-siders notat under overskriften ”Rutiner for å omtale elektronisk arkivmateriale i Astabasen etterlyses”. Der tok jeg opp temaet mer prinsipielt. Jeg stilet notatet til min leder og la det inn i vår journaldatabase i februar 2013 (RA 2013/3875). I ettertid hørte jeg tilfeldig at notatet var omtalt på et eller annet møte, men det skjedde ikke noe. Nå, etter drøyt to år, ligger mitt notat fortsatt som det eneste journalførte dokumentet i saken. Jeg har ikke fått noen tilbakemelding på det jeg tok opp.

Da jeg ikke hadde fått noen tilbakemelding på dette i løpet av et par måneder, flyttet jeg selv det aktuelle elektroniske arkivmaterialet fra S-3466 Norges Statsbaner, elektroniske arkiver, til det arkivet der materialet hører hjemme ut fra sin proveniens, nemlig S-6636 NSB, Bildrift. Samtidig greide jeg å finne fram til noe informasjon om det

elektroniske materialet. Dette la jeg inn i en ordinær arkivomtale på arkivet i Astabasen.

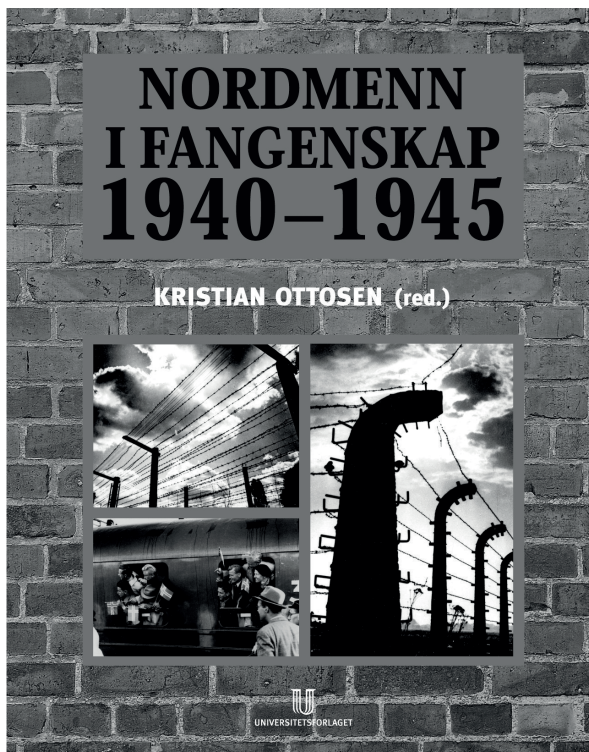
Nå ligger kataloginformasjon om dette elektroniske materialet tilgjengelig i Astabasen og på Arkivportalen. Om noen skulle ønske tilgang til innholdet i materialet, er det imidlertid ikke like enkelt. Riksarkivet har nemlig ennå ikke fått etablert noe opplegg for å gjøre avlevert elektronisk materiale tilgjengelig for bruk på linje med tradisjonelt papirmateriale.

Dette arkivmaterialet, som ble avlevert i 1989 – for mer enn 25 år siden, er fortsatt ikke gjort tilgjengelig for bruk. Inntil for to år siden var det heller ikke registrert på ordinært vis i Riksarkivets katalogsystem. Det synes å mangle skikkelige rutiner og opplegg for arkivfaglig håndtering av elektronisk skapt materiale i Riksarkivet.

Nok om det.

Eksempel 2 – database for ”Nordmenn i fangenskap 1940-1945”

I januar 2015 ble jeg kontaktet av en lesesalgjest i Riksarkivet som ba om bistand til å få tilgang til databasen ”Nordmenn i fangenskap 1940-1945”, altså nordmenn som ble satt i fengsler og fangeleirer av tyskerne og NS-regimet under 2. verdenskrig. Jeg hadde hørt om en slik database, men hadde aldri sett den selv. Jeg startet med å kikke i forordet til bokverket med samme tittel som ble publisert til frigjøringsjubileet i 1995 med nyttgave i 2004.

Der fant jeg bl.a. følgende:

I første utgave fra 1995:

- *Selve databasen vil bli overlevert til Riksarkivet, og opplysninger derfra vil gå inn i Riksarkivets ordinære tilbud til publikum*
- *Siktemålet var at en slik oversikt skulle deponeres i Riksarkivet, slik at den kunne nyttes av forskere og andre interesserte som en kilde til mer viten om ulike forhold ved vår okkupasjonshistorie*

I andre utgave fra 2004:

- *I brev av 15.2.2002 ble databasen overlevert til Riksarkivet*

Så begynte jeg å lete etter databasen i Riksarkivet. I Riksarkivets Asta-base fant jeg at prosjektet "Nordmenn i Fangenskap" hadde avlevert sitt arkiv. Det utgjør nå privatarkiv PA-1075 i basen. Dette er imidlertid et rent papirarkiv som bl.a. inneholder forarbeider til informasjonen som ligger i boka og databasen. Databasen er her ikke nevnt, verken i seriestrukturen for arkivet eller i arkivomtalen. Kolleger ved Riksarkivets privatarkivseksjon kjente heller ikke til den aktuelle databasen.

Jeg kontaktet kolleger i Seksjon for digitalt depot. Ingen kjente i utgangspunktet til denne basen. Etter noe leting greide de likevel å finne den på en av sine harddisker og noen uker senere fikk brukeren tilgang til basen. Den forespørselen jeg hadde fått om basen, førte altså for så vidt fram. Jeg stusset likevel over hvordan denne basen er blitt håndtert i Riksarkivet etter avleveringen i 2002.

Jeg har derfor undersøkt litt mer. Jeg har snakket med kolleger i ulike seksjoner, og jeg har gått gjennom den aktuelle saksmappen i Riksarkivets husarkiv. Her er det mye som kunne vært kommentert i detalj, men jeg vil nøye meg med noen hovedpunkt:

Materialet ble i 2002 tilgangsført som en avlevering i Riksarkivets egen base for avleveringer av elektronisk materiale, "Arkivvente/Beti". Der er det opplyst at basen ble testet og funnet i orden. Stort mer er det ikke å finne der. Her er altså ingen omtale av hva basen inneholder eller hvor den fysisk er plassert.

Riksarkivet har som nevnt mottatt det ordinære arkivet etter prosjektet "Nordmenn i fangenskap 1940-1945", nå privatarkiv PA-1075. Som arkivar synes jeg det ville vært naturlig om den avleverte databasen fra dette prosjektet også var blitt registrert som del av dette arkivet. Hensynet til ytre proveniens tilsier at arkivmateriale skapt av samme organ skal holdes samlet. Dette er ikke ivaretatt her.

Det kan synes som om databasen, så snart den var avlevert i 2002, ble overlatt til Riksarkivets rene datafagfolk. Etter avlevering virker det som om basen ikke er blitt betraktet som øvrig avlevert arkivmateriale, men som ”noe annet”. Den har senere ligget gjemt, og etter hvert glemt, på en harddisk hos Seksjon for digitalt depot.

I Riksarkivets kvitteringsbrev etter avleveringen i 2002 sies det at *”Riksarkivet tar i neste omgang sikte på å gjøre databasen allment tilgjengelig i søkbar form på Internett.”* I juni 2002 ble det holdt et møte om den videre forvaltningen av databasen og i møtereferatet gjentas: *”Etter hvert vil innholdet i den låste versjonen bli lagt ut på Internett.”*

Det er nå gått 13 år uten publisering. Men uttrykk som *”i neste omgang”* og *”etter hvert”* åpner kanskje for at vi kan drøye det atskillig uten at vi kan sies å være trege?

Noen tanker om håndtering av elektronisk skapt arkivmateriale i Riksarkivet

Etter en del konkrete erfaringer av den typen som jeg her har vist, har jeg gjort meg noen tanker om situasjonen i Riksarkivet når det gjelder håndteringen av elektronisk materiale etter avlevering til Riksarkivet. Nå er det vel slik at mye av det som blir overført til Riksarkivet, skal deponeres her i 25 år før det formelt blir avlevert. Dermed er det mulig at jeg ikke helt vet hva jeg snakker om nå, men jeg prøver meg likevel.

Slik jeg ser det, er det riktig å si at arkiv er arkiv uansett materialtype. Det betyr at elektronisk skapt materiale i prinsippet skal behandles på linje med øvrig arkivmateriale. Dette innebærer vel også at jeg samtidig svarer ”ja” på spørsmålet *”Arkivbeskrivelser. Papir og elektronisk arkiv- ett fett?”*

I praksis aner jeg imidlertid at dette synet ikke blir etterlevd i Riksarkivet. Så vidt jeg kan forstå, må det være vesentlig for enhver depotinstitusjon å ha ett system som holder grei oversikt over alt materiale som mottas og utgjør en tilvekst. Jeg kan ikke skjønne annet enn at dette må være vesentlig for holde oversikt, at alt registreres i ett enhetlig system.

I Riksarkivet hadde vi i perioden ca. 1976-1991, altså mens vi fortsatt i all hovedsak mottok papirmateriale, et system med manuelt kartotek for registrering av avleveringer. Fra ca. 1992 ble dette erstattet av aksjesjonsføring i Astabasen. Fra om lag samme tid tok en imidlertid også i bruk en egen database for tilgangsføring av elektronisk materiale. Den ble kalt "Arkivente" og er senere erstattet av en ny base kalt "Bet1".

Det er mulig at en opprinnelig fant at aksjesjonsføringsenheten i Astaprogrammet var dårlig tilpasset elektronisk materiale og derfor måtte etablere et eget system. Likevel reagerer jeg på at en har hatt to ulike systemer for tilvekstføring i om lag 20 år. Det må være mulig å utforme et opplegg med felles registrering av hva vi mottar uansett materialtype. Jeg synes dette er rart og aner at det kan føre til unødig rot og mangel på oversikt.

Dessuten virker det som om håndteringen av elektronisk arkivmateriale i hovedsak blir overlatt til husets medarbeidere som er eksperter på elektronisk materiale. Dette er for så vidt nødvendig i og med at det er tale om materiale som bare er maskinlesbart, og de gjør utvilsomt en god jobb. Samtidig mener jeg at en da også kan få en situasjon der de som i praksis har ansvaret for materialet, er mer opptatt av materialets innpakning, for å si det slik, enn av materialets informasjon.

Arkivmaterialets kildeaspekt

Spesielt det at arkivmateriale kan nyttes som kildemateriale i historisk forskning, er trolig noe av bakgrunnen for at det fra gammelt av har vært krav om historie hovedfag for å få jobb som arkivar i Arkivverket. Kildeaspektet ved arkivmateriale står sentralt i flere faser i arbeidet med arkiv i depotinstitusjoner. Det å ha interesse for historie og erfaring fra bruk av kildemateriale er da også nærmest en forutsetning for å kunne utføre viktige sider ved arbeidet med arkiv på forsvarlig vis. Jeg hevder altså at det er vesentlig at medarbeidere, med både interesse for og kompetanse på arkivmaterialets kildeaspekt, er sentralt inne i arbeidet med arkiv i depotinstitusjoner. Når jeg dessuten hevder at arkiv er arkiv uansett medium, følger at medarbeidere med slik interesse og kompetanse også må være delaktige i arbeidet med elektronisk skapt arkivmateriale.

For å oppsummere de to eksemplene jeg her har vist på håndtering av elektronisk materiale, vil jeg hevde at i hvert fall materialet jeg der omtalte har fått en dårlig håndtering. Jeg antar at dette ikke bare gjelder for materialet i disse to tilfeldige valgte eksemplene.

Hvordan kunne dette skje? Mitt svar går i retning av å si at svaret er fraværet av arkivarer i arbeidet med moderne arkiv. Av de til sammen drøyt 20 medarbeiderne i de tre seksjonene som i dag arbeider med elektroniske arkiv, er det riktignok en 4-5 med hovedfag i historie. Men så vidt jeg vet er det ingen av disse som jobber direkte med depotfunksjoner.

Jeg vil likevel her trekke fram et par forhold til, som jeg aner kan være av betydning, for å prøve å forstå hvorfor moderne arkiv blir håndtert dårlig rent arkivfaglig.

Spesialisering og faglig forvitring

Da jeg begynte i Riksarkivet på 1980-tallet, altså i den gode, gamle papirtida, var arbeidet med arkivene innen statlig sentralforvaltning etter 1814 ordnet slik at hver arkivar hadde ansvar for arkiv innen visse departement med underliggende sentralorgan. Vi var da om lag 15 arkivarer som på denne måten delte sentralforvaltningen mellom oss.

Riksarkivets arbeid med offentlige arkiv etter 1814

Ca. 1990: integrerte oppgaver

Yngre avdeling I

Yngre avdeling II

Arkivdanning – insepsjon – B/K-vurdering –
godkjenning av avleveringslister - avlevering –
katalogarbeid - brukerforespørsler

Her hadde vi det vi kalte for integrerte oppgaver. Det innebar at hver av oss hadde ansvaret for hele livsløpet til ”våre” arkiv. Den kompetanse en opparbeidet seg ved inspeksjoner, bevarings- og kassasjonsvurderinger og forberedelser til avleveringer, kunne en dra med seg videre i arbeidet med katalogutarbeidelser med innledninger, brukerveiledninger og brukerforespørsler.

Det at vi var såpass mange kolleger med om lag samme utdanningsbakgrunn og med parallelle ansvarsområder, bidro til et godt fagmiljø med fruktbare faglige diskusjoner etc. Vi var mange nok til at det var lett å få til faglige forum av ulik art.

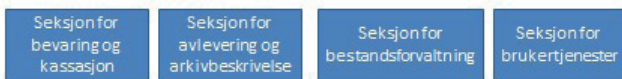
Men denne organiseringen av arbeidet hadde også sine begrensninger. En prinsipiell innvending gikk på det personlige elementet, ved at den enkelte arkivar nærmest var enerådende overfor ”sine” arkiv. Arkivene vokste dessuten i volum ved jevnlige avleveringer, og vi begynte stadig oftere å støte på ”moderne arkiv” i form av elektroniske systemer etc. som vi papirarkivarer ikke hadde greie på. Slike forhold førte til behov for omorganiseringer, og etter en tid var det slutt på opplegget med ”integrerte oppgaver”.

Etter hvert fikk vi flere omorganisasjoner med stadig mer findelt oppsplitting og spesialisering. Grovt sett kan en si at oppgavene med papirarkiv, som på 1980-tallet var organisert i to parallelle enheter, som var delt på to ledere bare pga antall medarbeidere, nå er fordelt på fire seksjoner med spesialiserte oppgaver. Tilsvarende er arbeidet med moderne arkiv fordelt på fire seksjoner.

Riksarkivets arbeid med offentlige arkiv etter 1814

2015: spesialiserte oppgaver

Papirmateriale:

Elektronisk materiale:

Uten å gå mer detaljert inn på dette, vil jeg hevde, i hvert fall som en hypotese, at denne spesialiseringen også har bidratt til å svekke det faglige nivået i Riksarkivet. Det var kanskje nødvendig med en viss

form for spesialisering, men en har ikke maktet å bevare og å ta med seg de positive elementene fra tidligere tider da arbeidet var organisert med integrerte oppgaver. Jeg tenker her særlig på kompetanseoppbyggingen som følger av å arbeide med visse arkiv fra skapelse til "evig hvile".

Spesialisering vil naturlig føre til mindre helhetstenking. I fjor spurte en kollega i en annen seksjon i Riksarkivet om jeg ville kunne være med i et lite prosjekt som berørte mitt arbeidsfelt. Jeg undret meg over spørsmålet og lurte på om hun ikke kunne ta dette selv. Hun hadde i flere år jobbet med det samme som meg. Kompetansen burde derfor være på plass. Men nei, svaret var at hun selv var forskrekket over hvor raskt den generelle arkivfaglige forvitringen hadde skjedd etter å ha konsentrert seg om sine spesialiserte oppgaver i noen få år. Nå følte hun seg ikke faglig trygg rent arkivmessig utover det hun til daglig jobbet med.

Dette gjaldt altså en medarbeider med faglig fortid tilbake til en tid før spesialiseringen satte inn for fullt. Enda verre må det være med nye medarbeidere som umiddelbart blir satt til ganske snevre oppgaver uten noen gang å få anledning til å se helheten i arbeidsprosessen i huset.

Jeg frykter altså at den faglige spesialiseringen bidrar både til at ingen lenger har et samlet faglig overblikk og til at den enkelte medarbeiders generelle arkivfaglige kompetanse raskt forvitrer.

Jeg synes også å se klare tegn på at denne utviklingen fører til en lavere forståelse for betydningen av et faglig fellesskap som legger til rette for ulike faglige fora for nødvendig faglig debatt. Selv i Riksarkivet hvor vi har mange arkivfaglige medarbeidere, synes det i dag vanskelig å etablere slike fora. Det var ikke noe problem for et par tiår siden, selv

med langt færre ansatte. Jeg lurer på om ikke dette for en stor del skyldes den spesialiseringen som har skjedd.

“Arkivbeskrivelser. Papir og elektronisk arkiv – ett fett?”

Tilbake til mitt oppgitte tema: “Arkivbeskrivelser. Papir og elektronisk arkiv- ett fett?” Jeg skulle ønske at jeg kunne svare “ja”. Men i praksis er situasjonen den at moderne arkiv, ihvertfall i Riksarkivet, gjerne ikke får noen arkivbeskrivelse i det hele tatt, ihvert fall ikke i form av tradisjonelle kataloginnledninger med historikk for arkivskaper og nødvendig omtale av arkivmaterialet. Etter min mening skyldes dette for en stor del mangel på arkivarer med interesse og kompetanse når det gjelder selve informasjonsinnholdet i arkivmaterialet.

Men hva legges i begrepet “arkivbeskrivelse”? For meg er dette er forholdsvis nytt uttrykk. Tidligere snakket vi mer om “arkivkataloger” som, foruten selve arkivlisten, besto av en innledning med en kortfattet administrasjonshistorie for arkivskaperen, omtale av arkivmaterialet og veiledning i framfinning. Nå har jeg inntrykk av at det med “arkivbeskrivelse” vel så mye tenkes på bruk av ulike kategorier og relasjoner i katalogdatabasen Asta.

Dette er sikkert vel og bra, og jeg ser at en fornuftig bruk av disse mulighetene kan ha noe for seg. Samtidig reagerer jeg på det jeg oppfatter som en tendens i retning av at bruk av slike tekniske registreringer langt på vei skal erstatte mer tradisjonelle prosatekster i kataloginnledninger.

Her synes jeg å ane en påvirkning fra, og fasinasjon for, teknologien. Det er kanskje for sterkt å hevde at data-teknokrater er i ferd med å ta over hegemoniet i arkivarbeidet, men jeg aner tendensen ikke minst i det som nå omtales som “arkivbeskrivelse”. Dette gjelder for

både papirarkiv og “moderne arkiv”. Jeg mener at slike former for teknifiserte arkivbeskrivelser ikke er tilstrekkelig. Jeg tviler på om den makter å ivareta hensynet til arkivmaterialets informasjonsinnhold og materialets potensielle kildeverdi.

Min konklusjon er altså at personell med historiefaglig interesse og kompetanse bør stå sentralt i arbeidet med alle faser av arkivenes liv.

Jeg har nå sikkert sprengt rammen for mitt oppgitte tema, men jeg vil prøve å sammenfatte det jeg har prøvd å si med denne plansjen:

Jeg lar være å kommentere denne plansjen utover å peke på at jeg har føyd til “eventuelle” foran “arkivbeskrivelser”. Dette ut fra egen erfaringer med at det bare unntaksvis gis skikkelige arkivbeskrivelser for moderne arkiv.

Jon Atle Haugen

TRENGER VI ARKIVKOMPETANSE I DEN DIGITALE VERDEN?

Denne artikkelen tar utgangspunkt i presentasjonen på Arkivarforeningens vårseminar 2015, men er bearbeidet og oppdatert med ny kunnskap og erkjennelse.

Hva er arkivkompetanse?

Vi trenger selvfølgelig arkivkompetanse også i framtiden. Men hva forstår vi egentlig med arkivkompetanse? Enkelte depotarkivarer har kanskje en litt for snever forståelse av hva det egentlig er. Er det ferdigheter i å lese gotisk skrift, er det kunnskap om hvordan departementene var organisert på 1800-tallet eller å kjenne til hvordan man kan finne fram til et tinglyst dokument i Heggen og Frøland sorenskriveri? Er det å motta en papirbasert avlevering, kontrollere avleveringslisten og beskrive det mottatte arkivet i Asta? Er det å godkjenne en bevarings- og kassasjonsplan, eller å besvare spørsmål om hvilke dokumenter som er journalføringspliktige? Ja, alt dette er viktig kompetanse som arkivarer i depotene også må kunne i framtiden. Men i dag trenger vi også en annen type arkivkunnskap, som kanskje ikke alle har vært like flinke til å tilegne seg. Faget arkivkunnskap har utviklet seg en god del siden Jenkinsons og Schellenbergs dager, særlig har det skjedd mye de siste 10-15 årene. Denne artikkel skal handle om dette.

Papirbaserte vs. elektroniske arkiver

Overgangen fra papirbasert til elektronisk arkivdanning har endret mange forutsetninger innenfor arkivfaget. En del arkivarer har kviet seg for å gå inn i denne problematikken fordi de tror det kreves inngående IT-kompetanse, og har derfor tenkt at dette kan overlates til IT-eksperter og programmerere. Men arkivkompetanse trengs fremdeles, IT-folkene sitter ikke på denne kompetansen. Det viktige for arkivarene er å forstå hvilke premisser som er annerledes ved elektronisk arkivdanning, og at de er i stand til å kommunisere med, og stille krav til, de som skal utvikle framtidens IT-systemer.

Hva er så de grunnleggende forskjellene mellom papirarkiver og elektroniske arkiver?

- Papirarkiver består av fysiske enheter som ofte også utgjør logiske enheter, f.eks. papirark, mapper, arkivbokser og protokoller. Elektroniske arkiver består bare av logiske enheter, som gjerne er lagret på en server og som vi derfor verken kan se eller ta på. Papirarkiver kan ordnes i ettertid ved at en flytter rundt på de fysiske enhetene, elektroniske arkiver kan ikke “ordnes” i ettertid på denne måten. Fysiske arkiver kan beskrives i et arkivdepotsystem som Asta hvor en grunnleggende bestanddel er fysiske “arkivstykker”, mens det er uklart om Asta egner seg for å beskrive elektroniske arkiver.
- Papirarkiver produseres manuelt, ved at dokumenter skrives for hånd eller på maskin. Elektroniske arkiver kan også produseres manuelt, f.eks. ved at en skriver i et tekstbehandlingsprogram. Men det blir stadig vanligere at innholdet i arkiver produseres automatisk, f.eks. utløst av funksjonalitet i et saksbehandlingssystem. Ofte lagres dette i strukturert form i en database,

og ikke i dokumentform. En konsekvens av dette er at skillet mellom arkiv og annen type informasjon blir tilslørt. Dagens arkivskapere produserer enorme mengder informasjon, men hva av dette er det som utgjør arkivmateriale som skal bevares for framtiden?

- Papirbasert arkivdanning er i høy grad basert på *journalføring* av korrespondanse (inn- og utgående brev). Journalføring har hitil også vært viktig ved elektronisk arkivdanning, men vi ser nå at saksbehandling i stadig høyere grad utføres uten tradisjonell korrespondanse, f.eks. ved en direkte kommunikasjon maskin til maskin. Journalføring vil nok fortsette å være en viktig aktivitet lenge ennå hos mange arkivskapere, men vi ser også at hos enkelte foregår store deler av arkivdanningen
 - utenfor de tradisjonelle journalførings- og sakarkivsystemene.
- Papirarkiver kan leses og tolkes med våre sanser uten andre hjelpemidler, både nå og om 100 år eller mer. Papirarkiver oppstår som en *original*, og det er denne originalen vi bevarer for all framtid. Elektroniske arkiver kan bare leses og tolkes gjennom en bestemt programvare, som igjen er avhengig av en bestemt maskinvare for å fungere. Både programvare og maskinvare har en begrenset levetid, noen ganger bare så kort som fem år. Det innebærer at elektroniske arkiver fortløpende må *migreres* (flyttes fra ett system til et annet uten at formatet endres) med jevne mellomrom. Det vil også være nødvendig å *konvertere* til nye formater når programvaren ikke lenger støtter de gamle formatene. I løpet av en 100-årsperiode kan en derfor ha foretatt en 15-20 konverteringer og migreringer. Elektroniske arkiver består altså ikke av originaler, de må stadig kopieres på nytt. Dette medfører risiko for tap av informasjon for hver ny migrering

eller konvertering. Sannsynligvis vil dette også være kostnadskreven-
dende og tidkrevende å håndtere, fordi mengden arkivmateriale
som må kopieres til nye plattformer hele tiden aggregeres og
vokser. Det kan derfor godt hende at langtidslagring av elektro-
niske arkiver i det lange løp blir dyrere enn tilsvarende lagring av
papirarkiver.

Internasjonale arkivstandarder

Men hvordan skal da dagens arkivarer skaffe seg ny kunnskap, slik at
de blir bedre i stand til å håndtere elektroniske arkiver? Norske fagfolk
har dessverre ikke publisert så mye om dette, men på engelsk finnes
det mye lærestoff – og en god del er tilgjengelig på internett. Her skal
det bare pekes på det aller viktigste. I løpet av de siste 10 -15 årene
har vi fått et helt sett med internasjonale standarder på området *Information and Documentation*. Disse standardene legger hele grunnlaget
for hvordan moderne arkivdanning skal foregå, og bør selvsagt være
obligatorisk for alle arkivarer som kommer i kontakt med moderne
arkiver.

Standardene er ikke tekniske på noen måte, men de er knappe og pre-
sise, og dette krever nok noen gangers gjennomlesning før alt synker
inn og en får full oversikt over innholdet. De viktigste standardene
listes opp nedenfor:

- ***ISO 15489 Records Management***

Dette er en overordnet standard for arkivdanning, og alle bør
begynne med denne. Standarden består av to deler, en gene-
rell del (som nettopp har kommet i ny versjon) og en del med
forklarende retningslinjer. Her blir det definert hva arkivdan-
ning (*Records Management*) og arkiver (*Records*) er, hvilke krav
som må settes til IT-systemer som håndterer arkiver, hvordan

en skal planlegge arkivdanningen, hvordan en identifiserer hva som skal arkiveres (dvs. hva som er arkivverdig), hvor lenge forskjellig arkivmateriale skal bevares, hva metadata er og hvilken funksjon de representerer i arkivdanningen, hvordan og hvorfor arkivmateriale skal klassifiseres, samt forhold rundt sikkerhet og tilgangsstyring. De viktigste aktivitetene i arkivdanningsprosessen er: skape, fange, klassifisere, tilgangsstyre, lagre, bruke og gjenbruke, migrere, konvertere, og til slutt avhende - dvs. enten kassere eller avlevere til depot. Records Management omhandler altså hele tidsrommet fra arkivmateriale skapes til det kasseres eller avleveres.

- ***ISO 30300 Management systems for records – Fundamentals and vocabulary***

Dette er en overordnet standard for arkivansvar og arkivstyring, og i tillegg defineres og beskrives en del sentrale begreper og sammenhenger mellom disse begrepene. Denne standarden er foreløpig den eneste som har blitt oversatt til norsk, og Standard Norge har bestemt at Records Management skal oversettes med *dokumentasjonsforvaltning*, og Records med *dokumentasjon*. Archive (*arkiv*) er definert som Permanent Records, altså dokumentasjon som skal tas vare på og vedlikeholdes over tid. I stedet for å snakke om arkivdanning og (arkiv)dokumenter, bør vi altså gå over til å bruke begrepene dokumentasjonsforvaltning og dokumentasjon, og i resten av denne artikkelen gjør vi det.

- Det finnes også en oppfølgende standard ***ISO 30301 Management systems for records – Requirements*** som inneholder mer konkrete krav til arkivstyring.

- ***ISO 16175 Principles and functional requirements for records in electronic office environments***

Dette er en kravspesifikasjon for elektroniske arkivsystemer, og kan derfor sammenlignes med Noark-standarden. Standarden ble opprinnelig utarbeidet av den internasjonale arkivorganisasjonen ICA. Den består av tre deler: en prinsipiell del, en del for rene arkivsystemer (Records Management Systems) og en for saksbehandlings- og fagsystemer (Business Systems).

- ***ISO 23081 Metadata for records***

Dette er en detaljert spesifikasjon av hvilke metadata som skal eller kan inngå i dokumentasjonen. Det er viktig å være klar over at all dokumentasjon (Records) består av to hoveddeler: *innhold* og *metadata*. Innholdet er det som skal tas vare på, altså dokumentasjon av en aktivitet eller transaksjon, mens metadata er beskriver dokumentasjonens kontekst (f.eks. hvilken arbeidsprosess som har skapt dokumentasjonen). Alt arkivmateriale, både papirbasert og elektronisk, må tolkes i en kontekst. Metadata inneholder dessuten informasjon om hvordan dokumentasjonen skal håndteres og vedlikeholdes (f.eks. tilgang, kassasjon).

- ***ISO 13008 Digital records conversion and migration process***

Digital dokumentasjon som skal bevares over et lengre tidsrom må som tidligere nevnt både konverteres til nye formater og migreres fra et gammelt til et nytt IT-system med jevne mellomrom. Det må stilles strenge krav til slike prosesser dersom dokumentasjon ikke skal gå tapt.

- ***ISO 26122 Work process analysis for records***

Helt sentralt i moderne dokumentasjonsforvaltning er sammenhengen mellom arbeidsprosesser og dokumentasjon. For å beskrive arbeidsprosessene er det nødvendig å analysere arkivskapers

funksjoner og aktiviteter. Dette vil så være utgangspunktet for klassifikasjonssystemer, og ofte også for styring av bevaring/kassasjon og tilgang.

- ***ISO 18128 Risk assessment for records processes and systems***

En risikoanalyse bør ligge bak krav til dokumentasjon, dvs. hvilken dokumentasjon skal fanges og bevares etter at arbeidsprosene er utført.

Hva er dokumentasjon (dokumenter og arkiv)?

Vi har sett ovenfor at mange forutsetninger er endret med elektronisk dokumenthåndtering.

Men en ting står fast, arkiv er arkiv uavhengig av om de lagres på papir eller på elektroniske medier. Arkivloven slår fast at arkiver består av dokumenter (med en avgrenset informasjonsmengde) som blir til som ledd i en virksomhet. Internasjonale definisjoner legger mer vekt på at arkiver skal være bevis på at aktiviteter og arbeidsprosesser har funnet sted, og at de er en tilgang eller et aktivum (engelsk: *asset*) for virksomheten. Her legges også mer vekt på den juridiske verdien i arkivene, både for virksomheten selv og for interessenter.

ISO 30300 og ISO 15489 definerer dokumentasjon på denne måten: *Informasjon som en organisasjon skaper, mottar og vedlikeholder som bevis og som et aktivum, som ledd i å oppfylle rettslige forpliktelser eller i en forretningstransaksjon.* En (forretnings)transaksjon er den minste bestanddelen i en arbeidsprosess, og når slike transaksjoner utføres vil det i en del tilfeller skapes dokumentasjon (arkivdokumenter).

Hvorfor er denne definisjonen nå blitt så viktig? Dagens virksomheter både skaper og omgir seg med enorme mengder *informasjon*. Langt fra alt dette er *dokumentasjon*, og er derfor heller ikke definert som

arkivmateriale. I en papirbasert verden var det forholdsvis enkelt å identifisere hva som utgjorde dokumenter og arkiver, i dagens elektroniske verden er det langt verre. Det er ikke slik at all informasjon (f.eks. alle tabeller i en database) utgjør arkiver, og skal bevares. En av arkivarens viktigste oppgaver i framtiden, vil nettopp bli å identifisere hva virksomheten skaper av egentlig dokumentasjon, og om dette skal tas vare på og vedlikeholdes i et arkiv. Hovedregelen er altså at arkivmateriale skal være dokumentasjon, og bevis på de prosesser og transaksjonen som utføres i virksomheten. Det kan likevel tenkes at en del informasjon som har stor verdi (er et aktivum) kan inkluderes i arkivmaterialet, selv om det ikke kan defineres som dokumentasjon. Dette kan f.eks. være egne registre med nøkkelinformasjon som er viktig å ha tilgang til når arbeidsprosesser (f.eks. saksbehandling i offentlige virksomheter) utføres.

Hvordan skal dokumentasjon vedlikeholdes?

Både ISO 30300 og ISO 15489 peker på fire egenskaper som må opprettholdes dersom arkiver skal bevares over tid. Dette gjelder da både bevaring hos arkivskaper, og bevaring etter at materialet er avlevert. En av de aller viktigste oppgavene for arkivarer i framtiden, vil være å sikre at dette etterleves. Hvis vi ikke kan gjøre det, har det ingen hensikt å langtidslagre elektroniske data, fordi ingen vil ha tillit til at det vi tar vare på er opprinnelig og ekte.

- **Autentisitet.** Denne opprettholdes ved at det kan bevises at dokumentasjonen er det den hevder å være, at den er skapt eller sendt av den personen som hevder å ha skapt eller sendt den, og er skapt og sendt på det tidspunktet dette hevdes å ha blitt gjort. Når vi ser et 200 år papirdokument, godtar vi nesten uten videre at det er autentisk på grunn av fysiske egenskaper ved papiret, stilen på håndskriften osv. Men hvordan skal vi kunne godta

at et elektronisk dokument som har vært migrert og konvertert flere titalls ganger, er autentisk? Svaret er gjennom forskjellige prosedyrer og rutiner under hele livsløpet, inkludert tilføyelse av metadata, beskyttelse mot uautoriserte endringer og slettinger m.m.

- **Pålitelighet.** Dokumentasjon må ha et innhold som en kan stole på er en fullstendig og nøyaktig gjengivelse av transaksjonene, aktivitetene og faktaene som skal dokumenteres, og som senere transaksjoner og aktiviteter kan bygge på. Slik dokumentasjon bør skapes på samme tid som den tilhørende transaksjonen, eller kort tid etterpå. Videre bør den skapes av personer som har direkte kunnskap om fakta, eller den kan skapes automatisk (gjennom programvaren) når bestemte transaksjoner utføres.
- **Integritet.** Dokumentasjon må være fullstendig og uendret. Det er viktig at dokumentasjonen beskyttes mot uautoriserte endringer. Dette kan bl.a. skje ved bruk av sjekksummer. En sjekksum genereres på grunnlag av innholdet i et dokument, og vil ikke lenger være gyldig dersom noen har gjort endringer i dokumentet. Ved konvertering må derfor en ny sjekksum genereres. Bruk av formater som ikke kan redigeres (f.eks. PDF/A) kan være en annen måte å beskytte integriteten.
- **Anvendelighet.** Dokumentasjonen må kunne finnes igjen, presenteres og tolkes så lenge den skal bevares. Sammenhengen med forretningsaktiviteten eller transaksjonen som ga opphav til den, må bevares sammen med andre kontekstuelle forbindelser som er nødvendig for å forstå transaksjonen. Det bør også være mulig å identifisere dokumentasjonen innenfor en kontekst av videre forretningsaktiviteter og funksjoner. En *funksjon* er en gruppe aktiviteter som utføres for at virksomhet skal kunne utføre sitt

samfunnsoppdrag og nå sine strategiske mål. Dette kan oppnås ved at dokumentasjonen inngår i en hierarkisk arkivstruktur bygd på funksjoner, aktiviteter og arbeidsprosesser. Arkivdepotene kan også komme med supplerende arkivbeskrivelse for å opprettholde anvendeligheten etter avlevering.

Arkivarenes hovedoppgave i en digital verden

Hva slags arkivkompetanse er det så vi trenger i dag og i framtiden? En ting er sikkert, vi vet ikke noe om hvordan informasjonsteknologien vil utvikle seg. De strategier vi legger i dag, er kanskje helt utdatert allerede om fem år. Den teknologiske utviklingen går nå veldig fort, og teknologien i seg selv er en driver som radikalt endrer måten vi jobber på og hvordan informasjon fanges. Vi vet absolutt ingen ting om hvordan informasjon og dokumentasjon vil lagres og tilgjengeliggjøres om 100 år. Kanskje vil det ikke en gang være snakk om elektroniske medier og digitale formater, men noe helt annet.

Men ett er helt sikkert. Dokumentasjonsforvaltningen må utføres riktig helt fra starten, dvs. fra det tidspunktet dokumentasjonen skapes og fanges. Det aller viktigste er at arkivarer er med og definerer hva som utgjør dokumentasjon blant den enorme informasjonsmengden vi i dag omgir oss med. Det gir ingen mening i å si at vi skal ta vare på alle systemer i form av komplette tabelluttrekk, uten å ha definert hva som er innholdet vi skal ta vare på – altså selve dokumentasjonen (det mange i dag kaller arkivdokumentene) og hva som er metadata.

Etter at det er identifisert hvilken informasjon som utgjør dokumentasjon, må en avgjøre om denne dokumentasjonen er *arkivverdig* – dvs. om den skal lagres og bevares også etter at den tilhørende arbeidsprosessen er avsluttet. Dokumentasjon som skal bevares, må fanges som en avgrenset informasjonsmengde, beskyttes mot endringer og

tilføres all nødvendig metadata. Dokumentasjonsfangsten bør skje så raskt som mulig etter at transaksjonen som skal dokumenteres er gjennomført.

Deretter må en bestemme hvor lenge dokumentasjonen skal tas vare på av arkivskaper. Viktige kriterier her er hvor lenge dokumentasjon har administrativ verdi for arkivskaper, eller juridisk og rettslig verdi for andre interessenter (borgerne, næringslivet eller andre offentlig institusjoner). Dokumentasjonen må fortløpende vedlikeholdes, slik at den kan anvendes også etter at programvare og tekniske plattformer byttes ut. I tillegg må en ta hensyn til sikkerhet, slik at dokumentasjon ikke går tapt. Dokumentasjon som er gradert eller unntatt offentlighet, må ikke komme uvedkommende i hende.

Til slutt må det avgjøres hvilken dokumentasjon som er *bevaringsverdig*, dvs. som skal overføres til et arkivdepot og bevares for all framtid. Her ligger vanligvis kulturelle og forskningsmessige hensyn til grunn. I dag skjer overføring til depot etter 25 år. Men i mange tilfeller kan dette gjøres langt tidligere, straks arkivskaper ikke lenger har administrative eller juridiske behov for å ta vare på dokumentasjonen selv. I noen tilfeller kan dette bare dreie seg om et par år.

Alt dette er tradisjonelle arkivoppgaver som arkivarer vil kjenne seg igjen i, som *arkivavgrensning*, *kassasjon*, *avlevering* og *tilgangsrestriksjoner*. Men fordi all dokumentasjon nå oppstår og lagres elektronisk, må også all funksjonalitet rundt dette være implementert i de systemene som håndterer dokumentasjonen. Arkivarene vil altså få en viktig rolle når det gjelder å spesifisere og sette krav til funksjonaliteten i alle IT-systemer som skaper dokumentasjon.

Fokus på dokumentasjonsforvaltning

En viktig forskjell fra tidligere er at dokumentasjonsforvaltningen – altså arkivdanningen – har blitt mye viktigere å forholde seg til også for depotarkivarene. Det er ikke lenger slik at deres oppgave starter med å motta avleveringer av 25 år gammelt arkivmateriale, og at de kan nøye seg med å bruke historisk kunnskap for å beskrive arkivskapers rolle og plass i samfunnet for 25 år siden.

I tidligere tider var det et klart skille mellom ansvarsområdet til arkivarer hos arkivskaperene og i depotene, og på engelsk har en til og med forskjellige begreper for disse to yrkesgruppene: *Records Managers* og *Archivists*. Det vi nå ser er at kompetansen til disse to nærmer seg hverandre. Vi vil nok også i framtiden ha to slags arkivarer med adskilte ansvarsområder. Men det har blitt mye viktigere for depotarkivarene å forstå hvordan elektronisk dokumentasjonsforvaltning foregår. Arkivarer i statlige og kommunale arkivinstitusjoner må stille krav til dokumentasjonsforvaltningen, de må utføre tilsyn, komme med eventuelle pålegg dersom uregelmessigheter oppdages, gi råd og veiledning, utarbeide opplæringsmateriell, sørge for at det finnes standarder og beste praksis osv. Dette skjer delvis allerede i dag, men det nødvendig med en langt større innsats på dette området.

Analyse av arbeidsprosesser

Helt sentralt i de nye internasjonale standardene for dokumentasjonsforvaltning er sammenhengen mellom arbeidsprosesser (også kalt forretningsaktiviteter) og dokumentasjon (arkiv). Dokumentasjon blir til når arbeidsprosesser utføres, og dokumentasjon er bevis på at arbeidsprosesser er utført. Arbeidsprosessen er den viktigste kontekstinformasjonen (metadata) som skal knyttes til dokumentasjonen, og dokumentasjonen skal grupperes og ordnes slik at den gjenspeiler de arbeidsprosesser som har skapt den. Det betyr at dokumentasjonen

som skapes hver gang samme prosess utføres, skal holdes sammen i arkivet. Dermed vil det også være enkelt å finne igjen denne dokumentasjonen i ettertid.

For å skaffe seg oversikt over hva en arkivskaper produserer av dokumentasjon, holder det ikke med å kartlegge alle IT-systemer som brukes. Det er f.eks. ikke slik at alle IT-systemer nødvendigvis inneholder dokumentasjon i henhold til definisjonene i ISO-standardene. Innfallsvinkelen skal være en kartlegging og analyse av alle arbeidsprosesser som utføres i virksomheten. Først når en har fått en full oversikt over alle prosesser, skal en undersøke i hvilke systemer de forskjellige typene dokumentasjon lagres. Dette er ikke noe som kan utføres av arkivledere og arkivansvarlige alene. Disse har ofte bare full kontroll over sakarkivsystemene og den delen av dokumentasjonen som journalføres på tradisjonell måte. Hele organisasjonen må derfor involveres i kartleggingen, og særlig da de som “eier” de forskjellige arbeidsprosessene.

En prosessanalyse skal være så detaljert at den beskriver hvilke *transaksjoner* prosessen består av, siden det er de enkelte transaksjonene som genererer dokumentasjon (dokumenter). Hver gang samme transaksjon i samme prosess utføres, vil det skapes en bestemt dokumenttype. For hver prosess må en avgjøre *dokumentasjonsbehovet*. Det vil vanligvis ikke være nødvendig å dokumentere alle transaksjonene i en prosess, og det vil kanskje også forekomme arbeidsprosesser som ikke behøver å dokumenteres i det hele tatt.

Det å avgjøre dokumentasjonsbehovet er altså en moderne form for arkivavgrensning og spørsmål om hva som er arkivverdig.

Prosessanalysen skal også brukes for å avgjøre hvor lenge dokumentasjonen skal bevares hos arkivskaperen. Når bevaringstiden er ute, skal

dokumentasjonen enten kasseres eller overføres til depot (avleveres). I følge ISO-standardene er det ikke dokumentasjonens innhold som avgjør spørsmålet om bevaring og kassasjon, men den bakenforliggende arbeidsprosessen og hvor viktig denne er for virksomheten og andre interessenter.

Endelig kan også prosessanalysen være med å styre sikkerhet og tilgang. Noen prosesser er virksomhetskritiske, dersom dokumentasjonen om disse går tapt vil det få katastrofale følger. Noen prosesser (og transaksjoner) vil dessuten alltid generere dokumentasjon som må være unntatt offentlighet eller gradert.

Når metadata om arbeidsprosesser skal implementeres i et IT-system som fanger dokumentasjon, vil dette vanligvis bli gjort i form av oppslag i et *klassifikasjonssystem*. Klassifikasjonen kan være hierarkisk, bygd opp med funksjoner på toppen (hvilke aktiviteter som understøtter virksomhetens strategiske mål), og grupper av arbeidsprosesser under hver funksjon (hva virksomheten må gjøre eller utføre for å nå målene under hver funksjon). Et prosessbasert - eller funksjonsbasert - klassifikasjonssystem er ikke det samme som et emnebasert klassifikasjonssystem (arkivnøkkel). Informasjon om emner, objekter, geografi osv. kan også godt tilføres dokumentasjonen som metadata, men vi kaller ikke dette lenger for klassifikasjon. All dokumentasjon skal klassifiseres, også dokumentasjon skapt i det vi kaller fagsystemer. Men hvis fagsystemet kun utfører en eneste arbeidsprosess, vil det kanskje bare dreie seg om en klasse.

Ovenfor har vi sett at arkivenes indre orden skal være basert på funksjoner og arbeidsprosesser, og dette må opprettholdes også etter avlevering. *Proveniensprinsippet* kan godt omtolkes til også å gjelde elektroniske arkiver. Men den ytre proveniensen trenger ikke alltid å være en organisasjon. Det blir stadig vanligere at en funksjon (med tilhø-

rende arbeidsprosesser) utføres i samarbeid mellom flere forskjellige arkivskapere. I slike tilfeller er det mer naturlig å si at det er funksjonen som er den ytre avgrensningen, dvs. den ytre proveniensen.

Når avleverte arkiver skal beskrives og tilgjengeliggjøres i depotene, har det vært vanlig å konsentrere dette til selve arkivet og til arkivskaperen (aktøren), jf. Asta. Av en eller annen grunn har en strukturert beskrivelse av funksjoner fått liten oppmerksomhet hos oss. Men ICAs internasjonale standarder for arkivbeskrivelse legger vekt på at den skal bestå av tre komponenter: ISAD(G) for selve arkivet, ISAAR(CPF) for arkivskaper og ISDF for funksjoner. Når elektroniske arkiver skal beskrives i depotene, bør også funksjoner (og eventuelle arbeidsprosesser) hos den enkelte arkivskaper inngå i den strukturerte beskrivelsen og ikke bare i katalogenes forord.

Avslutning

Langtidslagring av elektroniske arkiver (elektronisk dokumentasjon) er en stor utfordring. Men likevel må vi ha som mål at også elektroniske arkiver skal avleveres til depot, og bevares for all framtid på samme måte som papirbaserte arkiver. Det må vi da gjøre selv om vi ikke vet noe om framtidens teknologi, og heller ikke kjenner den egentlige kostnaden for slik langtidslagring.

En god del offentlig dokumentasjon fra de siste 10-15 årene har allerede gått tapt, eller har blitt skapt på en slik måte at den ikke lar seg langtidslagre for framtiden. Det er også mulig at en del av det Arkivverket allerede har mottatt av deponeringer og avleveringer er i en slik form at de er verdiløse som arkiver, fordi kravene til autentisitet, pålitelighet, integritet og anvendelighet ikke kan opprettholdes. Konsekvensen er at vi vil sitte igjen med langt mindre offentlig dokumentasjon fra begynnelsen av 2000-tallet enn fra ti-årene før årtusenskiftet.

Men desto viktigere er det at vi nå gjør en kraftanstrengelse, og prioriterer fullt og helt bevaring av elektronisk skapt dokumentasjon. Det er finnes absolutt ingen “quick fix” her som kan løse dette problemet en gang for alle. Dessuten går den teknologiske utviklingen sin gang, og om 10 år vil forutsetningene kanskje være helt annerledes igjen.

Vi må sette inn en rekke forskjellige tiltak. Internasjonale standarder må følges, vi må lære av hva arkivarer og fagfolk i andre land gjør, vi må selv prøve og feile ved at vi gjennomfører forskjellige prosjekter, tester ut teorier osv. En del av dette er vi godt i gang med, f.eks. pågår nå både en foranalyse av dokumentasjonsforvaltning og arkiv, og et prosjekt om modernisering av arkivvedlikehold og avlevering (MAVOD). Men det er langt igjen, og det må satses og prioriteres enda mer.

Det er ønskelig at også arkivarer som hittil bare har beskjeftiget seg med papirarkiver, engasjerer seg i dokumentasjonsforvaltning og bevaring av elektroniske arkiver. De har mye kompetanse de kan bidra med - for “arkiv er arkiv” uavhengig av hvilke medier de lagres på. Og for å provosere litt helt til slutt: Det er kanskje nå viktigere at vi konsentrerer oss fullt og helt om hvordan elektroniske arkiver oppstår og hvordan de kan bevares, i stedet for å bruke mye ressurser på etterslepet av papirarkiver som ennå ikke er avlevert. Papirarkiver vil alltid kunne overleve, så lenge de plasseres på et tørt og temperert lager. Ordne papiret og beskrive det i Asta kan vi gjøre når vi får tid. Elektroniske arkiver derimot går fortløpende tapt, og kan aldri mer reddes hvis vi ikke handler her og nå!

Kari Folkenborg

FORSKERFORBUNDETS POLITIKK FOR FORSKNING INNEN ABM-FELTET

Forskerforbundet organiserer vitenskapelige og andre faglige tilsatte i arkiv-, bibliotek- og museumssektoren (ABM-sektoren). Dette innlegget skal vise Forskerforbundets arbeid sentralt for å belyse viktigheten av forskning og bedring av vilkår for forsknings- og utviklingsarbeid (FoU) i sektoren generelt, og for arkivarene spesielt. Innlegget starter med en presentasjon av Forskerforbundets egen undersøkelse blant medlemmer i ABM-sektoren. Deretter følger en presentasjon av Forskerforbundets dokumenter og politikk for sektoren, etterfulgt av ABM-sektorens plass i Forskerforbundets innspill til humanioramelingen. Til slutt presenteres Arkivarforeningens rolle og den betydning fagpolitiske foreninger har som premissleverandører til Forskerforbundets politikk.

Det er flere utfordringer knyttet til rammevilkårene for FoU-arbeidet ved virksomhetene. Dette kom fram i en medlemsundersøkelse kalt «Tid til forskning og utviklingsarbeid i ABM-sektoren», som Forskerforbundet gjennomførte i 2013. Rapporten inngår i Forskerforbundets skriftserie. Den viste blant annet at:

- 55 prosent av utvalget oppga at det er meningen de skal ha FoU som en av sine arbeidsoppgaver i stillingen.
- Av disse oppga 64 prosent at de hadde forskningsrett/plikt knyttet til stillingen og 45 prosent at de hadde FoU-tiden nedfelt i stillingsinstruks eller likende.

- Omtrent 64 prosent av de som oppgir at det er meningen de skal ha FoU som en del av arbeidet, har forskningsrett/plikt i stillingen og 58 prosent har FoU-andelen nedfelt i stillingsinstruksen.
- Til sammen 63 prosent av de ansatte som skal ha FoU som en del av arbeidet, vurderer mulighetene for å utføre FoU-arbeid innenfor ordinær arbeidstid som dårlige eller relativt dårlige.
- 58 prosent av utvalget oppgir at de må arbeide ut over normalarbeidsdag for å få tid til FoU-oppgaver.
- 70 prosent mener at påstanden om at de «ofte jobber ut over normalarbeidsdag» stemmer veldig bra, eller i noen grad, med egen situasjon.
- Til sammen 83 prosent av utvalget oppgir at arbeid ut over normalarbeidsdag i
- stor grad, eller noen grad, skyldes forpliktelser for å få jobben gjort.
- Nesten 69 prosent av utvalget oppgir at de hele tiden eller ofte opplever at andre oppgaver tar tid og oppmerksomhet fra forskningen.
- 67 prosent av utvalget vurderer balansen mellom FoU og andre oppgaver som dårlig.
- De ansatte i ABM-sektoren hadde forventninger til å kunne drive mer med FoU-arbeid da de ble ansatt, enn det de opplever at de faktisk får i stillingen.

Undersøkelsen viser at forskningsoppgavene blir skjøvet til ut over normalarbeidsdagen og ofte blir noe en driver med når en har tid og etter at andre forpliktelser er unnagjort. Det betyr dårlige vilkår for selvvalgt forskning, og at det gjenstår mye på området med å få gode rammer for FoU-arbeid på plass i ABM-sektoren. Mye tyder på at de ansatte har liten tid til FoU, og den tiden som er, blir dårlig utnyttet fordi den ikke er sammenhengende og preget av stadige forstyrrelser. Kombinert med uklare instruksjoner knyttet til både FoU-oppgaver og

oppgavenes innhold, samt uklar størrelse på FoU-andelen i stillingene, gir det dårlige rammebetingelser for forskning i sektoren.

Det er et ønske om mer forskning i ABM-sektoren og at sektoren blir mer synlig i forskningsmiljøet¹. Det kan for mange være uklart hva FoU-oppgaver i ABM-sektoren innebærer. I medlemsundersøkelsen og i arbeidsgruppas videre arbeid med å utvikle en politikk for ABM-sektoren har vi lagt til grunn definisjonene på forskning og utviklingsoppgaver fra Frascati-manualen:

Grunnforskning er eksperimentell eller teoretisk virksomhet som primært utføres for å skaffe til veie ny kunnskap om det underliggende grunnlaget for fenomener og observerbare fakta, uten sikte på spesiell anvendelse eller bruk.

Anvendt forskning er også virksomhet av original karakter som utføres for å skaffe til veie ny kunnskap, primært rettet mot bestemte praktiske mål eller anvendelser.

Utviklingsarbeid er gjerne rettet mot å fremstille nye eller vesentlig forbedrede materialer,

produkter eller innretninger eller å utføre nye eller vesentlig forbedrede prosesser, systemer eller tjenester¹.

Forskerforbundets politikk for ABM-sektoren

For å belyse utfordringene satte Forskerforbundet ned en ekspertgruppe bestående av tillitsvalgte og andre ressurspersoner fra sektoren, til å utarbeide et eget politikkdokument for ABM-sektoren. Dokumentet ble vedtatt av Hovedstyret i juni 2015 og utfyller Forskerforbundets arbeidsprogram. Politikken omfatter i all hovedsak

1 Frascati- manualen (<http://www.uhr.no/documents/frascatimanualen1993.html>)

mål og strategier for å bedre rammevilkårene for FoU-arbeidet i sektoren. Politikkdokumentet ble diskutert på sektorseminar og arbeidsseminar for ABM-sektoren. En styrking av *det nasjonale rammeverket* for ABM-ansatte var ett tema. Her vil Forskerforbundet arbeide for:

- Bedre samarbeid og kommunikasjon mellom Kulturdepartementet, Kunnskapsdepartementet og Kommunal- og moderniseringsdepartementet for å koordinere og fremme FoU-virksomhet i sektoren
- At Kulturdepartementet sitt sektoransvar tydeliggjøres
- ABM-sektoren innlemmes i CRISTin
- Det stilles krav til FoU arbeid i styringsdialog med institusjonene
- Økt støtte til forskningsprosjekter og eget forskningsprogram for sektoren
- Styrking av ABM-sektorens deltakelse i internasjonalt forskningsarbeid

Styrking av FoU virksomhet på *institusjonsnivå* var et annet sentralt tema. Dette skal gjøres ved:

- Å etablere egne FoU-planer ved institusjonene
- At FoU er et tema i medarbeidersamtaler
- At de større enhetene i sektoren etablerer forskningsadministrativ infrastruktur
- Tid til FoU kommer inn i tariffavtaler og arbeidsavtaler

Et tredje tema var stillingsstruktur og karriereutvikling for ansatte i sektoren. Forskerforbundet vil arbeide for:

- At antallet vitenskapelige stillinger økes
- Etablering av flere stillingsnivåer tilsvarende universitets- og høyskolesektoren eller instituttsektoren

- Etablering av klare kriterier og ordninger for opprykk
- Sikre lønnsutvikling tilsvarende universitets- og høyskolesektoren

ABM i Forskerforbundets arbeidsprogram (2016-2018)

I det videre presenteres temaer og utfordringer som Forskerforbundet mener er viktige for hele forskningssektoren, ABM-sektoren generelt og for arkivarene spesielt. Jeg vil presentere utdrag fra Forskerforbundets arbeidsprogram som har relevans for forskning i arkivene. Arbeidsprogrammet er skrevet i en generell form, det betyr at ingen sektorer eller bransjer skal nevnes spesielt, og den politikken vi vedtar, gjelder for alle medlemmer så langt det anses relevant. Forskerforbundet skal bidra til at alle medlemmer i forsknings- og kunnskapssektoren får mulighet for identitets- og fellesskapsfølelse. Det slås fast at begrepet «forsknings- og kunnskapssektoren» omfatter universitetene, høyskolene, forskningsinstituttene, universitetssykehusene, offentlig forvaltning sammen med museene, arkivene, bibliotekene og industrien.

Et tema som har relevans for hele det norske forskningsmiljøet, er akademisk frihet. Akademisk frihet er nedfelt i lov for UH-sektoren, men prinsippet skal gjelde for alle som driver med akademisk virksomhet og forskningsoppgaver. I Forskerforbundets arbeidsprogram er akademisk frihet definert som grunnleggende premisse for all sannhetssøkende og kunstnerisk skapende virksomhet og som viktig for ivaretagelse og styrking av demokratiet. Forskerforbundet skal arbeide for at: *«forskningsinstitutter, helseforetak og ABM-sektoren innarbeider prinsippet om akademisk frihet i sine vedtekter og plandokumenter.»*

Tema som er nevnt i arbeidsprogrammet, som varslings- og ytringsfrihet, immaterielle rettigheter, diskriminering og likestilling, livsfasepolitikk og pensjon, er viktige for alle Forskerforbundets medlemmer.

Noe med særlig relevans for ABM-sektoren finner vi imidlertid i kapitlet om forskning og innovasjonspolitik. Her trekkes FoU-arbeid og gode økonomiske rammebetingelser frem som viktige forutsetninger for at sektoren skal kunne utføre sitt samfunnsoppdrag:

«Norske museer, bibliotek og arkiv er kunnskapsorganisasjoner hvor FoU-arbeid er en av kjerneoppgavene. FoU-arbeidet er nødvendig for at institusjonene skal kunne utføre sitt samfunnsoppdrag på en god måte. Videre forvalter institusjonene et unikt gjenstands- og tekstmateriale som gir grunnlag for forskning og formidling innen brede fagfelt. Dette materialet må sikres gode oppbevaringsforhold og gjøres bredt tilgjengelig for forskning og formidling. Virksomhetene må derfor ha en økonomi som sikrer slike forhold og opprettholdelsen av et kompetent fagpersonale.»

Nedfelt i arbeidsprogrammet er at Forskerforbundet skal arbeide for etablering av avtaler i alle sektorer som sikrer vitenskapelig ansattes rett og plikt til FoU i arbeidstiden, og et minimum av driftsmidler til FoU –arbeid. Vitenskapelig ansatte skal sikres minimum 30 prosent av arbeidstiden til FoU. Dette gjelder også arkivarer. Vi arbeider også for at institusjonene i sektoren innlemmes i forskningsinformasjonssystemet CRISStin. Det er også et krav fra oss at de ansvarlige departement må koordinere arbeidet med forsknings- og kunnskapssektoren på en bedre måte enn i dag.

Humaniorameldingen

I forbindelse med at Regjeringen våren 2016 startet sitt arbeid med en egen melding til Stortinget om humanistisk forskning og utdanning, humaniorameldingen, etablerte Forskerforbundet sin egen ekspertgruppe for å utarbeide innspill til meldingen. Den uttalte målsettingen fra Kunnskapsdepartementet var økt kvalitet i humanistisk

forskning og høyere utdanning slik at humaniorafagene utvikler seg i en bedre retning. Regjeringen ønsket å belyse humanioras:

- Faginterne relevans
- Samfunnsrelevans
- Arbeidslivsrelevans
- Skolen og lærerutdanningen

ABM-perspektivet var ikke synliggjort i innspillsinvitasjonen fra Kunnskapsdepartementet. Forskerforbundets ekspertgruppe bestod av fem medlemmer, hvorav ett fra Arkivarforeningen. Her ønsket vi å gjøre Forskerforbundets politikk for ABM-sektoren gjeldende. Selv om sektoren er sammensatt, har institusjonene det til det felles at de forvalter humanistisk kunnskap som krever humanistisk kompetanse. Humanistisk fagkunnskap og utdanning er helt sentralt i store deler av forvaltningen, fra Arkivverket til Kulturminnevernet. Arkivfaget er også sammensatt med ansatte som arbeider med flere arkivfaglige tema, fra Riksarkivet til Interkommunale arkiv.

I Forskerforbundets høringssvar står arkivdelen beskrevet slik²:

«[...] Både offentlige og private arkiver har i lange tider blitt sett på som viktige kilder til kunnskap om fortiden. Den arkivfaglige kompetansen er i stor grad bygd opp med grunnlag i humaniora som vitenskapsfelt, og da ikke minst historiefaget. I vår tid er informasjonsteknologi kommet til som et nødvendig faglig grunnlag for arkivarbeidet. Men likevel handler mye av det arkivfaglige arbeidet om å ordne, sammenstille og fortolke informasjon skapt av andre, gjerne i form av multimodale tekster. Dette er arbeidsoppgaver som humanistiske vitenskaper har som sine kjernekompetanser.

2 Sitert fra Forskerforbundets innspill til Humaniorameldingen.

Kulturdepartementets syn på FoU i Arkivverket lar seg lese ut av Arkivmeldingen (Meld. St. 7 (2012-2013)), hvor det framkommer at samfunnet stiller store forventninger til arkivene som kunnskapsbaser i framtiden:

‘Arkiva og musea skal fungere som dialoginstitusjonar, møtestader og sosiale arenaer for mange ulike grupper. [...] Det handlar om å gjere institusjonane til aktive endringsagentar som tener samfunnet på beste måten. Lokal kontekst og tilknytning er sentrale element i dette arbeidet, for det er her institusjonane har høve til å nå relevante målgrupper. [...] Arkiva skal vere offensive, kontaktsøkjande samarbeidspartnarar som har legitimitet, styrke og mot til å kjempe for visse verdiar der det er nødvendig. Brukarane må definerast breitt og utgjere ulike segment i samfunnet, gjennom å gi ei stemme til grupper som ikkje evnar å gjere seg gjeldande i samfunnsdebatten eller som ikkje er synlege.’

I meldingen omtales også forskningen som blir gjort i etaten, men klart størst vekt legges på utviklingen av IKT/elektroniske arkiv. Interessen for FoU ut over dette er begrenset, og det sies ikke noe om forskning i de foreslåtte tiltakene. Meldingen legger også vekt på formidling, men dette er i hovedsak en vektlegging av å digitalisere arkivmateriale og få det ut på nett. Det virker som man tar for gitt at både formidling (utenom digitalisering) og forskning skal utføres av alle andre enn de ansatte.

En evaluering av den historiefaglige forskningen i Arkivverket viser at det er mange som har forskningsrett, men at det er avsatt lite tid til forskning, og at prioritering av administrative oppgaver ofte går på bekostning av forskningen. Utnyttelsen av mulighetene er dårlig, og produksjonen er lav. Rapporten vektlegger behovet for å bedre betingelsene for forskning, effektivisere innsatsen og heve kvaliteten.

Det kan bemerkes at innen dagens internasjonale arkivtenking vektlegges det at arbeidet med elektroniske arkiv langt fra gjør historiefaglig forskning overflødig. Arkivene er nærmest uforståelige hvis de ikke er supplert med grundige studier av arkivskapernes og arkivenes danning og historie. For å ivareta samfunnsoppdraget er det nødvendig med god kunnskap og refleksjon over institusjonenes og personalets samfunnsoppdrag, faglighet, verdigrunnlag og normer, formidling og lignende, i fortid og nåtid.»

Når det gjelder FoU i ABM, er det også pekt på at forskningsoppdrag i liten grad reflekteres i institusjonenes forskningsadministrative infrastrukturer, og at dette rammer kunnskapsproduksjon og innovasjon i den enkelte institusjon og i ABM-sektoren som helhet. For Forskerforbundet er det også viktig at Kunnskapsdepartementets sektorovergripende ansvar for forskning og kunnskapsproduksjon styrkes slik at det utvikles en mer helhetlig politikk for de humanistiske fagområdene. I Forskerforbundets innspill til Humaniorameldingen står det videre:

«Ansvaret for forskningen i ABM-sektoren er spredt på flere ulike departement og på ulike forvaltningsnivåer, som f.eks. fylkesnivå og kommunalt nivå. Klima- og miljødepartementet har ansvaret for Riksantikvaren og kulturminneloven, mens Kulturdepartementet har Nasjonalbiblioteket og pliktavleveringsloven, og et hovedansvar for FoU i ABM-institusjoner under Kulturdepartementet, med Kulturrådet som fremste forvaltningsorgan. Kunnskapsdepartementet er ansvarlig departement for universitetsmuseene og -bibliotekene og forskningspolitikken på et overordnet nivå, mens Kommunal- og moderniseringsdepartementet har et bredt ansvarsområde knyttet til kommunale og fylkeskommunale kulturminner og ABM-institusjoner. Ingen tar et overordnet ansvar for forskningen i sektoren. Den manglende koordineringen fører til store forskjeller i vilkårene for FoU-arbeid mellom institusjonene innen de ulike departementsområdene.

Forskerforbundet mener det er nødvendig med bedre tverrdepartementalt samarbeid for å koordinere og fremme FoU-virksomhet i ABM-sektoren og foreslår at Kunnskapsdepartementet tar et overordnet ansvar for koordineringen av forskningen. Forskerforbundet foreslår videre at det settes av penger til økt støtte til forskningsprosjekter gjennom Norges forskningsråd og Kulturrådet med egne forskningsprogram for sektoren. Dette for å sikre faglig ansatte ved ABM-institusjonene mulighet til å drive forskning og utviklingsarbeid. Også her er det særskilt viktig at man relativt enkelt kan søke om prosjektmidler i småforsk-segmentet.»

Også arbeidet med å få innlemme ABM – institusjonene i CRISTin er behørig behandlet i innspillet fra Forskerforbundet:

«FoU-arbeidet i ABM-sektoren er ikke underlagt samme krav til rapportering som institusjonenes andre pålagte aktiviteter. Dette fører til at den daglige FoU-virksomheten i praksis må vike til fordel for andre grunnleggende driftsområder med omfattende rapport- og monitoreringskrav. Det norske rapporteringssystemet CRISTin har blant annet som mål å synliggjøre og dokumentere norsk offentlig finansiert forskning. Registrering i CRISTin skal ifølge Kunnskapsdepartementet «gi forskningen økt samfunnsmessig verdi ved å legge til rette for at forskning i flere sektorer sees i sammenheng». I dag er systemet kun åpent for registrering av bidrag fra universitets- og høyskolesektoren, instituttsektoren og helse- og omsorgssektoren. De ansvarlige departement bør støtte en utviding av CRISTin slik at forskere og FoU-arbeid fra ABM-institusjoner inkluderes.

Forskerforbundet vil trekke fram følgende tiltak for å bedre FoU og kunnskapsproduksjon innen arkiv, bibliotek og museer:

- *Det utvikles samarbeidsprosjekter mellom ABM- og UH-sektoren.*
- *ABM-institusjonene utvikler egne FoU-planer.*

- *Det etableres ordninger med såkorn- og småforskmidler for ABM-sektor.*
- *FoU-planene definerer innhold, mål og ledelse for forskningen i institusjonene og gjør det mulig for ansatte og offentligheten å identifisere forskningen og institusjonenes satsingsområder.*
- *De større ABM-institusjonene, som Arkivverket og de konsoliderte museumsenhetene, etablerer en forskningsadministrativ infrastruktur.*
- *ABM-institusjonene rapporterer i transparente og offentlig tilgjengelige systemer.*
- *At de vitenskapelig tilsatte ved ABM-institusjonene får øremerket tid avsatt til FoU-virksomhet og egen faglig utvikling, gjennom tariffavtaler og/eller den enkeltes arbeidsavtaler.»*

Humaniorameldingen legges fram i løpet av våren 2017. Det gjenstår å se om ABM-sektorens relevans for forskning, samfunn, arbeidsliv og utdanningsinstitusjonene implementeres i dette arbeidet.

ABM i valgkampen

Det nærmer seg et nytt valg. Det er sjelden slik at ABM-faglige spørsmål preger dagsordenen i valgkampen, men Forskerforbundet gjorde en innsats for å sette arkiv- og museumssektoren på dagsordenen etter forrige kommune- og fylkestingsvalg. Alle landets ordførere og fylkesordførere fikk høsten etter valget tilsendt en e-post som innledet med å gratulere som nyvalgt ordfører og avsluttet med følgende budskap:

«Utnytt potensiale i arkiv- og museumssektoren

Museene og arkivene forvalter et unikt materiale som gir grunnlag for forskning og formidling. Sektoren forvalter en kunnskap som ingen andre har, og den har en unik styrke i sin nærhet til både kildene og fora for formidling.

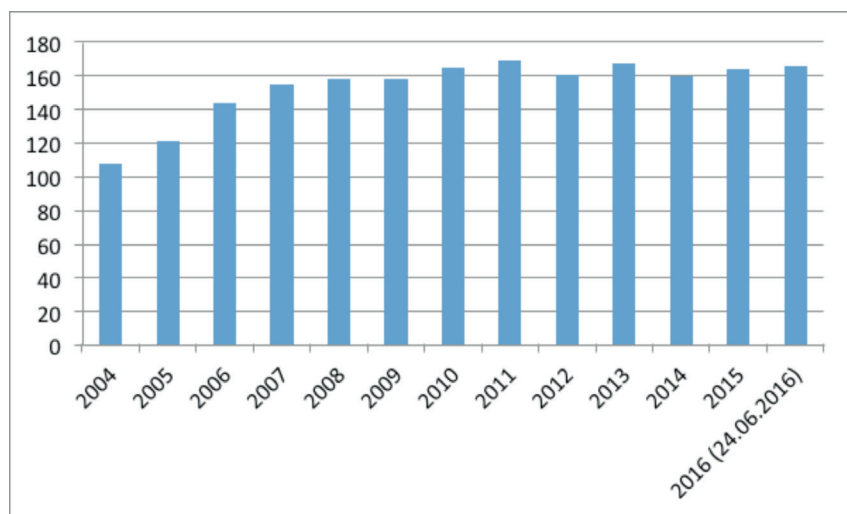
Rapporter har avdekket store mangler ved forskningsbetingelsene i sektoren. Det betyr at samfunnet går glipp av kunnskap som er verdifull i seg

selv, og som kan være til nytte for blant annet andre forskningsmiljøer, barnehager, skoler, reiselivsbedrifter og annet næringsliv i regionen. De ansatte med forskning og utvikling som arbeidsoppgaver ved arkiver og museer må sikres minst 25 % av arbeidstiden til egeninitiert forskning og kompetanseoppbygging, slik at potensialet i sektoren realiseres».

Dette tiltaket vil vi søke å følge opp ved kommende kommune- og fylkestingsvalg. Forskningstiden vil imidlertid endres til 30 prosent for å samsvare med kravet i vårt arbeidsprogram.

Arkivarforeningens rolle

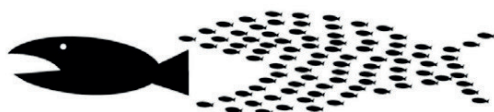
De fagpolitiske foreningene har en viktig rolle som ressurs- og kompetanseorgan for Hovedstyret. Endringer i arkivfeltet, med blant annet stadige omorganiseringer, endring i finansiering og nye stillingsgrupper, vil fortsette å prege Forskerforbundets arbeid for å ivareta og fremme forskning på arkivfeltet. I dette arbeidet er vi avhengige av Arkivarforeningen og Arkivarforeningens undergrupper. Figuren under viser medlemsutviklingen i Arkivarforeningen fra 2004 og fram til i dag.

Utviklingen er positiv, og det er viktig med fortsatt aktivitet og rekruttering for å synliggjøre og fremme en god politikk for forskning innen arkivfeltet i framtida. Oppgavene er mange i et forskningslandskap i stadig endring. Arkivarforeningen kjenner best utfordringene med å få på plass rammer for FoU-arbeid på sin arbeidsplass i sin virksomhet. Forskerforbundet skal presse på for at FoU-virksomhet blir en tydelig og prioritert oppgave i de enkelte institusjonene i sektoren. Sammen skal vi stå på for å fremme gode vilkår for forskning i sektoren.

**FORSKER
FORBUNDET**

Don't panic.

Organize!

Folkenborg

Lars Christian Jenssen

ARKIVFORSKNING I NORGE 2016

Innledning

Artikkelen har bakgrunn i et innlegg på seminar i Arkivarforeningen i mars 2016.³ Foreningen utfordret innlederne på spørsmål om tilstanden i norsk arkivforskning, om arbeid, produktivitet og resultater, om forholdet mellom historiefaglig og arkivfaglig forskning hadde endret seg de siste tiårene, og i hvilken grad den nye digitale arkivdanningen var tematisert også innenfor forskningen. Innlederne ble også bedt om å karakterisere forskningen i arkivsektoren langs Frascati-manualens begreper grunnforskning, anvendt forskning og utviklingsarbeid.

Spørsmålene Arkivarforeningen stilte i innledningen til seminaret er viktige for å kunne forstå og forklare forskningen i og om arkiv i Norge i dag. Det ene av dem - om forholdet mellom den historiefaglige og den arkivfaglige forskningen – forutsetter imidlertid også grundigere og mer selvstendige undersøkelser innenfor en ramme som går utover hovedtemaet i denne artikkelen. Det kan derfor være naturlig å komme tilbake til dette temaet i en annen sammenheng.

I artikkelen redegjør jeg først for forskningen i arkivsektoren i lys av det som foreligger av statistikk fra siste år. Grunnlaget er tall samlet og publisert i 2016 for året 2015. Statistikkarbeidet for arkivsektoren er i utvikling, og statistikken gir nå også noen grad av oversikt over sektorens forskningsaktivitet. Statistikkarbeidet er imidlertid ikke kommet

³ Artikkelen er oppdatert og utvidet fra versjonen som ble fremlagt i innlegget i mars 2016.

langt nok til pålitelig å kunne besvare spørsmålet om fordelingen av forskningen på de ulike kategoriene i Frascati-manualen. De enkelte aktørene i arkivforsknings-Norge vil neppe heller kunne gi noen fullgod oversikt over hvordan FOU-virksomheten lokalt fordeler seg på de ulike kategoriene. Men det like fullt et viktig spørsmål, og det er også et poeng at institusjonene fortsatt arbeider for å forbedre oversikten, blant annet av hensyn til styring og balansering av de ulike FOU-tiltakene.

Deretter diskuterer jeg Frascati-manualen som grunnlag for å karakterisere forskningen i arkivsektoren. Arkivverket la i februar 2013 Frascati-manualen som grunnlag for sin forskningsdefinisjon. Beslutningen var ledd i en prosess med mål å strømlinjeforme forskningsvirksomheten i Arkivverket. Jeg redegjør også nærmere for dette arbeidet frem til etableringen av en forskningsseksjon i 2016.

Videre drøfter jeg noen av de arkivrettede forskningsarbeidene som har vært publisert i de siste to årene. Det fremkommer at den nye digitale hverdagen i arkiv er tematisert og gjenstand for ulike typer forskning innenfor forskjellige arkivdisipliner. Utvalget av arbeid som diskuteres i artikkelen er av nødvendighet selektivt. Jeg har valgt å konsentrere meg om noen få arbeider fra de vel to største arkivfaglige forskningsinstitusjonene i Norge akkurat nå – Arkivverket og Høgskolen i Oslo og Akershus. Jeg ser imidlertid også på de større og mer allmenne forskningsprosjektene som er initiert av Norsk Kulturråd og Norges Forskningsråd og som i utgangspunktet også skal ha relevans for arkivsektoren.

1. Forskningsstatistikk for arkivsektoren 2015

Statistikk for arkivsektoren har vært samlet og publisert fra 2008, først i regi av ABM-utvikling og senere Norsk Kulturråd. Etter arkivmeldingen i 2012 og justeringer i Norsk Kulturråds oppgaver i 2013 er ansvaret for arkivstatistikken overført til Arkivverket.

I de siste årene har også noen registreringer om forskning blitt innført i statistikken. Det gjelder antallet stillinger med forskningsrett og artikkelproduksjonen i sektoren.

Arkivfaglige årsverk

Institusjonstype	Årsverk faste stillinger	Arkivfaglige årsverk	Midlertidige arkivfagl. årsverk	Stillinger med forskningsrett
Arkivverket	261,40	159,34	25,26	80
(Fylkes)kommunale arkivinstitusjoner	289,13	287,55	47,70	15
Andre arkivinstitusjoner	35	20,70	12	10
Stortingsarkivet	14	14	2	1
Sum arkivinstitusjoner	599,53	481,59	86,96	106
Museer		42,25	10,65	
Fag- og folkebibliotek		63,50	6,9	
SUM		693,09	104,51	106

Oversikten over viser blant annet hvor mange stillinger med forskningsrett som finnes ved de ulike institusjonstypene. Arkivverket har suverent flest stillinger med forskningsrett – tallet oppgis å være 80 for året 2015, mens de fylkeskommunale og kommunale i hele landet til sammen kun har ti. Det siste av disse tallene er beklagelig lite, mens tallet som oppgis for Arkivverket, nok er egnet til å overraske. Her må det være regnet med adskillig flere stillinger enn de faktiske arkivarstillingene, som jo «per definisjon» er de med

forskningsrett. Sammenholder en tallet på stillinger med forskningsrett og antallet publiserte fagfellevurderte artikler, fremkommer en markant ubalanse.

Publisering: Formidling og forskning

Institusjons- type	Under- visnings- opplegg	Publikasjo- ner utgitt av institu- sjonen	Antall artikler	Fagfelle- vurderte artikler	Forsk- nings- sam- arbeid	Forsknings- Samarbeid, utenlandsk
Arkiverket	12	13	181	5	15	4
Andre statlige arkiv- institusjoner	3	7	3	1	1	1
(Fylkes) kommunale arkiv- institusjoner	62	16	404	2	2	1
Andre arkiv- institusjoner	17	165	89	9	4	0
Sum	94	201	677	17	22	6

For artikkelproduksjonen er både samlet, uspesifisert mengde oppgitt i tillegg til fagfellevurderte artikler. Det er utgitt 201 publikasjoner. Av i alt 677 oppgitte artikler er 17 fagfellevurdert. Av disse igjen hadde bare 5 opphav i Arkiverket, selv om etaten altså skilter med i alt 80 stillinger med forskningsrett. Selv om en tar forbehold om at alle arbeid ikke er blitt fanget opp av rapporteringssystemet, er dette ikke særlig tilfredsstillende. Videre oppgis 22 forskningssamarbeid og 6 utenlandske forskningssamarbeid.

En bør imidlertid også huske at de tilsatte i Arkiverket – og vel også i størstedelen av norsk arkivsektor for øvrig - mangler grunnleggende elementer i infrastruktur og også insitamentene for publisering i fagfellevurderte tidsskifter. For arkivarene i det norske arkiverket er

forskningen bare en rett, og ingen plikt – i motsetning til hva som normalt ellers gjelder for forskerpersonale i andre norske samfunnssektorer. Til sammenligning har ca. 22 arkivarer i Rigsarkivet (Statens Arkiver) i Danmark forskning som en plikt. I tillegg kommer flere phd-stipendiater. Forskningstiden utgjør også 2/7 av de danske arkivarforskeres arbeidstid, i motsetning til arkivverk-arkivarenes 1/7 forskningstid. Arkivarene i Danmark overoppfylte i 2015 også ambisiøse publiseringskrav.⁴

Flere forklaringer kommer til: Ansatte i norsk arkivsektor er fortsatt utestengt fra å registrere forsknings- og formidlingsarbeid i CRISStin – det norske registreringssystemet for vitenskapelig publisering, på tross av at systemet er etablert nettopp for å dokumentere all norsk offentlig finansiert forskning. Det medfører at de arkivtilsatte ikke får den oppmerksomhet og merittering som blir universitets- og høyskolesektorens, instituttsektorens og helse- og omsorgssektorens forskere til del – alle disse registrerer som kjent i CRISStin. Og merittering og oppmerksomhet er vesentlige motivasjonsfaktorer for at forskeren skal bruke de ekstra arbeidsdagene på å få artiklene igjennom i et peer review-system.⁵

I tillegg er det heller ingen økonomiske insitamenter for peer review-publisering av arkivforskning. For UH-sektoren utgjør publiseringer en del av det samlede finansieringssystemet. Slik publisering genererer inntekter som forutsetningsvis vel ofte pløyes tilbake til forskermiljøene eller institutt eller fakultet. For de ansatte i arkivsektoren blir lønnen for publiseringsarbeidet like gjerne det motsatte – mishagsytringer fra leder og kolleger for lengre saksbehandlingsskør som forskningsfraværet eventuelt medfører.

4 «Forskningen i Rigsarkivet. Årsberetning for 2015», København, mai 2016, s. 3.

5 Jf. Krav i Forskerforbundets politikkdokument for ABM-sektoren av 11.6.2015, sist lest 6.2.2017, <https://www.forskerforbundet.no/var-politikk/vare-politikkdokumenter/abm/>

Dette skrives ikke for å bortforklare at publiseringstallene er for lave, men for å påpeke at så lenge virksomheten i arkivsektoren vurderes med UH-sektorens mål, når sektoren samtidig arbeider innenfor andre rammer, vil resultatet bli ubalansert.

Særlig når det gjelder den arkivrettede FOU-virksomheten kommer i tillegg at forskningsvirksomheten har en forvaltningsrolle der “publiseringen” er intern, og der fagfellevurderingen har form av leder- eller styringsgruppegodkjenning, ev. refusjon for forbedring, i linjen. Tidvis er det også slik at forskningsarbeidet ikke skal publiseres som enkeltmenneskets arbeid, men som etatens.

Forskningselementet i arkiv-FOU-en er imidlertid like nærværende som i UH-sektoren og andre institusjoners FOU-virksomhet. Men den gis altså ofte andre uttrykk og andre former for verifisering og spredning enn gjennom poenggivende tidsskrift.

2. Frascati-manualen og arkivforskningen

Frascati-manualen er et godt utgangspunkt for en nøyere karakteristikk av arkivforskningen. Håndbokens beskrivelse av ulike typer forskningsaktivitet er et relevant og godt hjelpemiddel for å analysere og klassifisere hele det arkivvitenskapelige forskningsunivers. Håndboken definerer også grenseflater mellom hva som skal regnes som forskning og ikke.

Retningslinjene i Frascati-manualen ble formulert og første gang tatt i bruk i 1963 etter et ekspertmøte blant landene i Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling, OECD. Stedet var i Villa Falconieri i den italienske byen Frascati. Håndboken hadde opprinnelig bakgrunn i naturvitenskapelige og tekniske fag. Med en tilpasning i 3. utgaven fra 1974 fikk håndboken også tydeligere relevans for

humaniora og samfunnsvitenskap. Et norsk utdrag fra 6. utgaven fra 2002 kom i 2004.⁶ Den siste utgaven er den 7. fra oktober 2015.

Frascati-manualen etablerer felles begreper for ulike typer forskningsvirksomhet, og den etablerer et grunnlag for å måle institusjonenes forskning for å fremskaffe sammenlignbar FOU-statistikk på tvers av landegrensene. Virksomhetene får dermed en helhetlig modell for forskningen, en modell som altså også omfatter den viktige utviklingsrettede delen av arbeidet

Frascati-manualens grunnbegrep er *Forskning og utviklingsarbeid (FoU)*, på engelsk *Research and Experimental Development (R&D)*. Med det menes:

kreativ virksomhet som utføres systematisk for å oppnå økt kunnskap – herunder kunnskap om mennesket, kultur og samfunn – og omfatter også bruken av denne kunnskapen til å finne nye anvendelser.

FOU-virksomheten inndeles igjen i tre kategorier: Grunnforskning, anvendt forskning og utviklingsarbeid.

Grunnforskning er «virksomhet som primært utføres for å skaffe til veie ny kunnskap om det underliggende grunnlag for fenomener og observerbare fakta, uten sikte på spesiell anvendelse eller bruk». Håndboken skiller mellom «ren» grunnforskning og «målrettet». Mens den rene grunnforskningen tar sikte på å fremskaffe kunnskap uten sikte på eventuelle gevinster eller problemløsning, utføres den målrettede grunnforskningen «med forventninger om at den vil frambringe en bred kunnskapsbase som er egnet til å danne grunnlag for løsningen av kjente eller forventede, nåværende eller framtidige, problemer eller muligheter».

6 NIFU 2004. Følgende begreper og sitater er hentet fra denne utgaven.

Anvendt forskning er «virksomhet av original karakter som utføres for å skaffe til veie ny kunnskap. Anvendt forskning er imidlertid primært rettet mot bestemte praktiske mål eller anvendelser.»

Utviklingsarbeid er systematisk virksomhet som gjør bruk av kunnskap fra forskning og praktisk erfaring. Målet er «å framstille nye eller vesentlig forbedrede materialer, produkter eller innretninger», eller «å innføre nye eller vesentlig forbedrede prosesser, systemer og tjenester».

Frascati-manualen blir nyttig både fordi den definerer og tydeliggjør hva som er forskning, legger et grunnlag for også å tidsmåle forskningsarbeidet og avgrenser mot andre aktiviteter som er forskningsrelatert, men ikke forskning i seg selv. Særlig for «hybride» fagfelt som arkiv, der virksomheten består i en blanding av forvaltningsoppgaver og forskning, er grepene i Frascati-manualen nyttige. Forskningsvirksomheten i norsk offentlig og privat sektor blir også målt og innrapportert med utgangspunkt i Frascati-manualen og har blitt det siden starten i 1963.⁷

Frascati-manualen skiller altså mellom forskning på den ene siden og en rekke aktiviteter som er beslektet, men som ikke kan kalles forskning. Disse aktivitetene har også et vitenskapelig og teknologisk grunnlag, og de er knyttet til FOU gjennom virkemåte, informasjonsstrøm, institusjoner og personale. Men de «bør likevel, så langt som mulig, holdes utenfor når man måler FOU». Hovedkriteriet for å skille FOU fra beslektede aktiviteter er at FOU inneholder et erkjennbart element av nyskapning og reduksjon av vitenskapelig og/eller teknologisk usikkerhet. Slik usikkerhet må sies å finnes når «løsningen på et problem ikke er umiddelbart åpenbar for en person som kjenner den grunnleggende kunnskapsmassen og teknikkene innenfor det aktuelle området.»

7 Jf. Norges Forskningsråd: *Det norske forsknings- og innovasjonssystemet – statistikk og indikatorer 2016*, Oslo 2016, s. 227.

Forskningen innenfor arkivinstitusjonene er mangeartet, og alle de tre Frascati-kategoriene må brukes for å dekke hele spekteret av forskningsaktivitet. Den målrettede grunnforskningen har gjerne både en historierettet og arkivrettet side. Historieforskningen bidrar blant annet til å etablere kunnskap og forståelse om arkivenes bakgrunn og kontekst. Arkiver har som kjent lite verdi uten også godt kjennskap til den sammenheng de er skapt i, og til den og de som har skap arkivene.

Eksempler på grunnforskning er studier i arkivenes historie og vesen, tidvis ikke begrunnet i annet enn vitebegjær. Med arkivenes «vesen» menes spørsmål om hva «er» arkiv, og hva skiller arkiv fra andre typer dokumentasjon, informasjon og kulturobjekter. De tradisjonelle arkivkatalogene med fyldige innledninger og omtaler av arkivskaperne og arkivene er gode uttrykk for anvendt forskning i arkivinstitusjonene. En mengde utviklingsoppgaver ved institusjonene er så rettet mot behov for fornyelse og verktøyproduksjon.

Arkivsektoren er regnet med til FOU-miljøet i Norge. Statistikkorganer som NIFU, Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning, og ERA, European Research Agency under EU, har tradisjonelt og rutinemessig innhentet FOU-data fra den største institusjonen i Arkivverket, Riksarkivet, men ikke fra Arkivverket som sådan. Tallene som er blitt rapportert tilbake til NIFU, må imidlertid sies å ha vært skjønnsmessige. De historierettede forskningsmiljøene i Arkivverket var også inkludert i Forskningsrådets store undersøkelse om norsk historieforskning i 2008.

Riksarkivet befinner seg også på Forskningsrådets oversikt over forskningsinstitusjoner, i kategorien for forvaltningsinstitusjoner som også utfører forskning. Likevel har verken Riksarkivet, den øvrige delen av Arkivverket og norsk arkivsektor, og heller ikke størstedelen av

norsk ABM-sektor under Kulturdepartementet for øvrig, vært inkludert i rapporteringssystemet for norsk forskning som administreres av CRISTin, selv om dette (altså) ble etablert for å ha samlet kunnskap om all offentlig finansiert norsk forskning.

Et av Frascati-manualens viktigste formål er å legge til rette for en enhetlig forskningsdefinisjon og -forståelse – igjen som grunnlag for å måle forskningsinnsatsen innen de enkelte felt og de enkelte land. Dette har fått en mer sentral plass i norske og europeiske myndigheters FOU-koordinering de siste tiårene. Fra og med den 5. utgaven av Frascati-manualen i 1994 ses FOU og innovasjon som nøkkelelementer i en kunnskapsbasert økonomi. Norge har også mål for hvor mye av samfunnsvirksomheten som skal utgjøre forskning eller FOU. Avgjørende for vurderingen av om dette målet er nådd, er kvalitets-sikret rapportering fra institusjonene.

3. Behovet for styrket forskning i Arkivverket

Flere innspill om å styrke forskningsorganiseringen i Arkivverket kom både utenfra og innenfra det siste tiåret. Den enkeltstående mest tungtveiende kritikken ble gitt i Forskningsrådets evaluering i 2008 av historieforskningsmiljøene i Norge utført av NIFU-Step.⁸ Rapporten fastslo at det som ble gjort av forskning i Arkivverket, var bra, men output – målt i forhold til hvor mange som hadde forskningsrett (uavhengig av hvor mange som faktisk hadde søkt om prosjekt) – var alt for beskjedent. Nå gjorde fokuset på historieforskning at rapporten skar klar av det som ble gjort – og ikke gjort – av arkivforskning i etaten, men konklusjonene var likevel treffende.

8 Norges Forskningsråd 2008: Evaluering av norsk historiefaglig forskning. Bortenfor nasjonen i tid og rom: Fortidens makt og fremtidens muligheter i norsk historieforskning. (Lest 5.2.2017)

Daværende riksarkivar – Ivar Fønnes – tok sent i 2010 initiativ til å etablere et bredt, partssammensatt utvalg for å utrede spørsmål om bruken av de to stillingsgruppene arkivarer og rådgivere i Arkivverket og om forskningens innhold og rolle. Spørsmålene hang i en viss grad sammen ettersom også flere rådgivere hadde forskningskompetanse og også FOU-oppgaver som sentral del av arbeidet, men ikke forskningsrett. En videre bakgrunn for nedsettelsen av utvalget var å finne i andre gjenstående spørsmål om bruken av de to stillingsgruppene arkivarer og rådgivere etter at et tidligere utvalg hadde ferdigstilt arbeidet med ny lønnspolitikk og stillingsstruktur.

Utvalget kom til å bli kalt «amanuensisutvalget» med bakgrunn i at arkivarstillingene i Arkivverket har vært knyttet til lønnsstigen for amanuenser i universitets- og høyskolesektoren.⁹ Utvalget kom til å arbeide gjennom to underutvalg og møter i plenum 1-2 ganger i semesteret de neste par årene, og det begynte med den forskningspolitiske utredningen. En FOU-profil ble utformet, sendt på høring i alle enhetene i Arkivverket, vedtatt av ledelsen i Arkivverket i februar 2013 og publisert senere på Arkivverkets nettsider.¹⁰ Den forankrer forskningsvirksomheten i Arkivverket i det dobbelte siktemålet i Arkivlovens formålsparagraf - å sikre arkivene som dokumentasjon i og av forvaltningens arbeid og som forsknings- og kulturarvmateriale. Tematisk deles forskningen inn i to hovedområder – historierettet og arkivrettet forskning og herunder igjen i flere mer avgrensede temaer og formål. Forskningsvirksomheten knyttes også til Frascati-manualen.

9 Tilknytningen opprinnelig etablert i Reglement for opprykk fra arkivar til førstearkivar i Arkivverket, Kirke- og undervisningsdepartementet til Riksarkivaren 5.12.1974, fornyet 19.5.2010 med kobling til Forskrift om ansettelse og opprykk i undervisnings- og forskerstillinger.

10 «Arkivverkets FOU-profil». Vedtatt i Arkivverkets ledelse februar 2013. <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Om-oss/Forskning-og-utvikling> (Sist lest 28.12.2016.)

Arbeidet for å strømlinjeforme forskningen i Arkivverket ble også beskrevet i stortingsmelding om arkiv i 2012.¹¹

Amanuensisutvalget fremla sin innstilling sommeren 2013. Da var også en «hvitebok» eller et bakgrunnsdokument til FOU-profilen inkludert som en felles redegjørelse for de ulike elementene i FOU-profilen.

Dokumentene fra amanuensisutvalget ble sendt på høring i alle enhetene i Arkivverket i januar 2014, og de fikk jevnt over god tilslutning, med noen få unntak. Forslagene ble så endelig behandlet i Arkivverkets ledelse i mai 2014. Bakgrunnsdokument til FOU-profilen ble også vedtatt. Det samme ble utvalgets innstilling til generelle retningslinjer for kompetansekrav for FOU-virksomheten. Det gjaldt deltagelse og selvstendig ansvar i FOU-virksomheten. Ledergruppen vedtok også at forskningen i etaten skulle innarbeides i etatens time-registreringssystem. Arbeidet med å implementere dette stanset imidlertid opp høsten 2014 med tilsetting av ny riksarkivar og en allmenn stopppordre for arbeidet i påvente av ny omorganisering i 2015.

Det som ikke ble vedtatt var forslaget til nøyere avklart forhold mellom stillingsgruppene arkivar og rådgiver og et forslag om etablering av stilling som forskningskoordinator.

Som følge av omorganiseringen høsten 2015 ble det etablert en liten forskningsseksjon i Arkivverket. Den skal etter forutsetningene først og fremst bygge på og fremme forskningsarbeidet der det skjer i de enkelte enhetene i Arkivverket. Det inkluderer ansvar for de selvvalgte forskningsprosjektene og for kontakten med forskningsmiljøer utenfor Arkivverket.

11 *Arkivmeldingen*, Meld. St. 7 (2012-2013) Arkiv, s. 72.

Organiseringen bygger på modellen i Rigsarkivet i Danmark, tidligere Statens Arkiver. Her er arkivarforskerne tilknyttet ulike fagavdelinger, funksjonelt organisert og fordelt over hele Danmark. Den norske modellen avviker imidlertid på noen punkter: I Danmark har arkivarforskerne som nevnt 2/7 av arbeidstiden avsatt til forskning, i Norge er det bare tale om 1/7 av arbeidstiden. I Danmark svarer arkivarforskerne til en egen forskningsleder for denne delen av arbeidstiden, det gjør de ikke i Norge. Det som i Danmark er en forsknings*plikt*, er i Norge en forsknings*rett*.

Den danske modellen var også godt kjent i Arkivverket og inngikk som del av diskusjonsgrunnlaget under omorganiseringen her.

4 Arkivforskningen

4.1 Dokumentasjonsforvaltning

Høgskolen i Oslo og Akershus har gjennom mange år nå hatt et undervisningstilbud i arkiv, og har lyktes i å bygge opp et miljø av vitenskapelig tilsatte undervisere med høy forskningskompetanse og produksjon. Herbjørn Andresen redegjør annet sted i boken nøyere for HIOAs forskningsopplegg. Her kan det imidlertid også være naturlig å omtale noe av HIOA-forskningen nøyere.

Anneli Sundqvist, førsteamanuensis ved høyskolen, har skrevet to artikler med bakgrunn i spørsmål om arkiv- og informasjonsvitenskapelig begrepsdannelse, forståelse og bruk. Den ene ble publisert i Tidsskriftet Arkiv i 2015 med tittelen «Conceptualisations of the use of records», og omhandler bruken og forståelsen i forskningslitteraturen av «record», for vårt formål her oversatt som arkivdokument eller arkiv. Målet i artikkelen er å utvikle en helhetlig og overgripende modell for begrepsbruken.

Den andre artikkelen ble publisert i 2016 under tittelen «Information culture and records management: a suitable match? Conceptualizations of information culture and their application on records management». Temaet er (altså) utsagn og perspektiver i litteraturen som angår forholdet mellom kultur og informasjonsforvaltning generelt og spesielt forholdet mellom informasjonskultur og dokumentasjonsforvaltning. Artikkelen er skrevet sammen med Proscovia Svärd.

Til grunn for begge artiklene synes det å ligge et noenlunde likeartet erkjennelsesteoretisk spørsmål om hvor langt den arkivvitenskapelige forskningsfront er kommet i teoribygging innenfor dokumentasjonsforvaltning. Artiklene holder et godt abstrahert nivå og bygger i sin tur på forfatternes mer detaljempiriske forskningsvirksomhet, også, må man anta, innenfor deres avhandlinger henholdsvis ved Mittuniversitetet (2009) og Universitetet i Amsterdam (2014).¹²

Utgangspunktet for «Conceptualisations»-artikkelen er at bruken av arkivdokumenter gjerne er begrunnet i «sekundære behov». Arkivbruken er integrert i annen virksomhetsbetinget eller personlig sosial praksis, og det er denne praksisen som har skapt behovet for dokumentene og som styrer bruken av dem. Arkiv blir altså brukt fordi det er et spesielt behov for det, men, og det er noe av poenget, dette behovet er gjerne en funksjon av andre og mer grunnleggende eller overordnede behov igjen.

12 Anneli Sundqvist: «Conceptualisations of the use of records». *Tidsskriftet Arkiv* 2015, Vol. 6., og:

Anneli Sundqvist og Proscovia Svärd: «Information culture and records management: a suitable match? Conceptualizations of information culture and their application on records management», i *International Journal of Information Management*, vol. 36 2016, s. 9-15. Svärd tok sin doktorgrad på avhandlingen *Information and Records Management Systems and the Impact of Information Culture on the Management of Public Information ved Universitetet i Amsterdam* 2014.

Etter en gjennomgang av temaet i litteraturen, diskuteres de oftest forekommende begrunnelsene for å bruke arkiv i praksis. Det dreier seg oppsummeringsvis om følgende formål: Materielle – sikre brukerne fordeler og rettigheter; operasjonelle – bruk i praktisk aktivitet av personlige eller forretningsmessige grunner; ansvarlighetssikring – sikre kontroll over egen virksomhet og ivareta samfunnsansvar og samfunnsmessige forpliktelser, og; kunnskapsutvikling og selvrealisering. På bakgrunn av denne gjennomgangen tegner Sundqvist så en modell som også bør kunne bli brukt som mer analytisk ramme for nye empiriske studier og til å vurdere egen praksis. Modellen vil for eksempel kunne fungere som grunnlag for utvikling av brukertjenester eller søkemotorer.

Artikkelen om forholdet mellom informasjonskultur (eller kultur for informasjonsforvaltning) og dokumentasjonsforvaltning er basert på gjennomgang av aktuell vitenskapelig litteratur. Forfatterne kartlegger behandlingen av temaet informasjonskultur i denne litteraturen og diskuterer informasjonskulturens relevans for dokumentasjonsforvaltningen.

Som forfatterne fastslår, er ikke informasjonskultur som begrep og fenomen et forskningstema som dukker opp ofte, og begrepet blir heller ikke alltid like godt definert når det dukker opp. Begrepet brukes på forskjellige måter – som forklarende ramme, redskap for analyse og vurdering, og som normativ standard. Usikkerheten om begrepets innhold mer konkret kan skyldes at det skal innfange sett av fenomener og forhold som kan være vanskelig å isolere og beskrive eller peke på i konkrete saker. Det gjelder verdier, normer, atavistiske ideer og adferd.

Perspektiver i forskningen på informasjonskultur dreier seg om spørsmål om hvordan informasjonskulturen kommer til uttrykk i ulike organisasjoner, om forholdet mellom informasjonskultur og forretningsdrift, og forholdet til systemimplementeringer, og, til sist, forholdet mellom informasjonskultur og praksis i dokumentasjonsforvaltning. Forfatterne påpeker at det kan være vanskelig å trekke noen allmenne konklusjoner av den foreliggende forskningslitteraturen, delvis på grunn av arbeidenes ulike innretning. Kanskje ikke helt urimelig synes det imidlertid som om det generelt antas å være en positiv sammenheng mellom kultur og forretningsresultater.

Forholdet mellom informasjonskultur og dokumentasjonsforvaltning blir imidlertid sjelden diskutert i litteraturen. Generelt har forskningen vært opptatt av informasjonskulturens output-side – hvordan informasjon blir brukt, delt og spredd i virksomhetene, og ikke input-siden. Og det er i denne sammenhengen nettopp input-siden som er interessant i relasjon til dokumentasjonsforvaltningen – som mottak, fangst, organisering og bevaring av arkivinformatjon. Der slike temaer faktisk blir behandlet, understrekes gjerne nødvendigheten av å tilpasse dokumentasjonsforvaltningen til virksomhetens individuelle trekk eller særpreg.

4.2 Arkivbeskrivelse

I Arkivverket pågår et forskningsprosjekt om arkivbeskrivelser i Norge. Det dreier seg om utforming og bruk av arkivbeskrivelse historisk i norske arkivdepoter. Rammen for arbeidet er Arkivverkets ordning med selvvalgte forskningsprosjekter. I 2016 ble det utgitt en bok og en tidsskriftartikkel med utgangspunkt i dette prosjektet, *Til underretning for Posteriteten. Arkiv og arkivbeskrivelse fram til 1817* av Torkel Thime, og «Archival Descriptions through the Looking Glass. Paratexts in Wonderland» av Ine Fintland, publisert i tidsskriftet

The American Archivist. Fintland og Thime er begge førstearkivarer ved Statsarkivet i Stavanger.¹³

Det første arbeidet er en empirisk undersøkelse av arkiv og arkivbeskrivelse i Norge i tiden frem til 1814 og så langt tilbake i tid som til 1400-tallet. Det andre er et arbeid som forener arkivteori med litteraturvitenskapelig teori og da først og fremst narratologi.

Arkivbeskrivelse er en av de tradisjonelt mest grunnleggende arkivvitenskapelige funksjoner. Det dreier seg om å etablere fysisk og intellektuell kontroll over arkivene og sørge for at arkivbestanden er eller «blir tilgjengelig og gjenfinnbar for arkivbrukerne», som det heter i bokens innledning. Og, som det fremgår av Fintlands arbeid, er tilgjengelighet ikke et enten eller, men noe som kommer i grader – arkivbeskrivelsene kan både fungere åpnende og lukkende for arkivbrukerne.

Thimes bok dekker et område det ikke er så utbredt kunnskap om – arkivdepoter i Norge i middelalderen generelt og ved Akershus slott spesielt. Han gjennomgår de tidligste arkivregistraturene som er bevart i Norge fra de siste tiårene av 1400-tallet og deretter fortegnelsene som ble utarbeidet ved skifte av embetsmenn fra 1500- til ut 1700-tallet. I eget kapittel gjennomgås arkivene ved Akershus slott, sete for viktige deler av norsk administrasjon. Spørsmålet om hvem som utførte arkivarbeidet og hvilke bruksbehov fortegnelsene var svar på, dekkes i egne avsnitt. Boken gir kunnskaper vi har savnet i Norge, både som grunnlag for å forstå egen forhistorie bedre, og for tryggere og mer treffsikkert å kunne plassere Norge på det europeiske og globale arkivkart: De lange tidslinjer og brede og nær stedsuavhengige sveip som tidvis

13 Prosjektet har i tillegg til disse også følgende deltakere: førstearkivar Synnøve Bringslid ved Statsarkivet i Bergen og Maria Press, tidligere førstearkivar ved Statsarkivet i Trondheim, og nå landsarkivar ved Landsarkivet i Østersund.

trekkes opp over arkivvitenskapens historie og arkivfagets utvikling av europeisk og amerikansk arkivvitenskaps forgrunnsfigurer, kan ha en tendens til å bryte sammen i møtet med empirisk forskning – i hvert fall i en randzone som Norge. Thime viser til et slikt eksempel.

Fintlands mer teoretiske tilnærming er en god kontrast til Thimes empiri. Fintland gjør i artikkelen særlig bruk av den franske strukturalisten Gérard Genettes forklaring av paratekstualitet, en av flere kategorier i Genettes skjema for transtekstuell analyse.¹⁴ Paratekstene er mindre eksplisitt tilstede i selve teksten enn de andre elementene i Genettes analyseskjema. Paratekster kan blant annet være titler, underkapitler, dedikasjoner, forord, illustrasjoner, intervjuer og sammendrag. Disse har alle en direkte forbindelse med en annen tekst uten å være en fullstendig del av den. Parateksten bidrar til å forbedre leseren på teksten, og påvirker leserens holdning til den.¹⁵

Arkivbeskrivelser fungerer nettopp, påpeker Fintland, som innrammende fortellinger til og rammer for forståelse av arkivene. Arkivbeskrivelser kan opplyse, men også skjule, de ulike sidene av arkivene – hva arkivene inneholder og ikke minst hva de ikke inneholder. I tillegg gir de også en presentasjon og fortolkning av arkivskaperne. Gjennom seleksjon og selvstendig forfatterskap, velger arkivaren hvilke meldinger som skal fremmes eller gjengis og hvordan de skal

14 «Archival Descriptions through the Looking Glass: Paratexts in Wonderland.» *The American Archivist*: Spring/Summer 2016, Vol. 79, No. 1, pp. 137-160. doi: <http://dx.doi.org/10.17723/0360-9081.79.1.137>

15 Jf. Gérard Genette: *Introduction à l'architexte*, Seuil, 1979, og *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Seuil, 1982, oversatt i *Palimpsests. Literature in the second degree*, i *Stages*, vol. 8, Lincoln, Nebraska, University of Nebraska Press 1997. Fintlands referanser: Gérard Genette: *Paratexts. Thresholds of Interpretation*, Cambridge, Cambridge University Press 1997. En parallell anvendelse av Genettes begrep finnes i Inga Hole: «En lesning av Per Olov Enquists roman 'Livläkarens besök' med fokus på fremstillingen av Christian VII», masteroppgave i nordisk litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo, våren 2012.

presenteres. Paratekstbegrepet kan her bidra til å bevisstgjøre arkivaren om arkivbeskrivelsens selvstendige funksjon og innflytelse over hvordan arkivene faktisk blir oppfattet og brukt.

4.3 Digitalisering for kassasjon¹⁶

Uttrykket «digitalisering for kassasjon» betegner en prosess der analoge originaldokumenter digitaliseres, og der den digitale versjonen er den som blir bevart mens originaldokumentet kasseres. Normalt har digitalisering i arkivsektoren hatt et av to formål - formidling ut mot en større allmenhet eller grupper med særskilte interesser og behov, og bevaring med mål om å beskytte skjørt originalmateriale mot slitasje ved bruk. Digitalisering for kassasjon er en tredje og ny praksis. Den går i en annen retning enn de to tidligere. Primærmålet her er kostnadsbesparelse og destruksjon av arkivoriginaler. Uttrykket kom særlig i bruk som begrep og virkemiddel i norsk arkivpolitikk etter at den første planleggingen av byggeprosjekter på Tynset for Norsk Helsearkiv og for Arkivverket begynte rundt 2010. Digitalisering for kassasjon fremsto nokså snart som en mulighet til å slanke bestanden av papirarkiv og derved spare penger ved å bygge mindre.

Nå gjorde den politiske impasse i spørsmålet om arkivbygg på Tynset at mye av planarbeidet og også vurderingen av digitalisering for kassasjon stoppet opp etter regjeringsskiftet fra Jens Stoltenbergs rød-grønne koalisjonsregjering til den såkalte blå-blå regjeringsdannelsen til Erna Solberg. Planleggingen kom i gang igjen etter noen år.

I 2015 gjennomførte Arkivverket et forskningsbasert utredningsprosjekt om digitalisering for kassasjon som fremtidig virkefelt i Norge. Vekten lå på det arkivfaglige grunnlaget, men arbeidet skulle også ha

16 Lars Christian Jensen: «Digitalisering for kassasjon. En utredning – og en utfordring.» Riksarkivet 2015

et komparativt internasjonalt perspektiv og også vurdere den økonomiske og juridiske siden av spørsmålet.

Rapporten etter prosjektet forelå i desember 2015 og ble fremlagt for Kulturdepartementet i januar 2016. En kortere strategi ble skrevet med bakgrunn i utredningen og levert departementet i juli.

Utredningen har et mer nyansert forhold til digitalisering for kassasjon enn den tidvis ukritiske og intuitivt-optimistiske tiltroen som har preget deler av både arbeids- og politikkkfeltet. Generelt berører digitalisering for kassasjon flere faglige og materielle spørsmål. Det gjelder forholdet mellom økt tilgjengelighet versus bevart originalitet og materialitet, og det gjelder arkivinstitusjonenes samfunnsrolle i en mer overordnet forstand – som kulturbevarende og fysisk formidlende publikumsarenaer versus fabrikker eller «tomme skall» der det først og fremst produseres og lagres digitaliserte arkiver.

Det er særlig skepsis til digitalisering for kassasjon hos dem som ser arkivdokumenter som kulturuttrykk og som hele kilder til å forstå fortiden. Skepsisen har særlig bakgrunn i at arkivdokumenter er mer enn bare informasjonsinnhold – de har et materiale, en form og en fysisk kontekst. Alt dette går ugjenkallelig tapt når arkivdokumenter kasseres. Med dette tapet reduseres også dokumentenes verdi som formidlere mellom nåtid og fortid og deres opplevelsesverdi.

Normalt vil materialitetstapet ved digitalisering for kassasjon være større for analogt produserte og arkiverte arkivdokumenter (det vil si dokumenter skapt og oppbevart på papir) enn for arkivdokumenter som er produsert digitalt, men bevart analogt. Utredningen konkluderer derfor at det generelt bør være mulig å sette et skille ved 1990/95: Dokumenter fra før disse årene bør bevares på papir, dokumenter produsert etter bør på bestemte forutsetninger kunne digitaliseres for kassasjon.

Utredningen viser videre at det er forskjellige erfaringer med kostnadssiden av digitalisering av arkiv og dermed også ulike syn på spørsmålet om digitalisering for kassasjon i det hele tatt er et lønnsomt alternativ til å oppbevare arkivene på papir. Særlig avgjørende er det om materialet som skannes er enhetlig og enkelt å håndtere. Utredningen viser til erfaringer fra to norske aktører – Norsk Helsearkiv (NHA) og Bergen byarkiv. For NHA er digitalisering for kassasjon forutsatt som grunnlag for bevaring av arkivene fra spesialisthelsetjenesten, men likevel slik at det også tas vare på utsnitt av originalt, analogt arkivmateriale. NHAs foreløpige konklusjoner som gjengis i utredningen, tilsier at papirkvaliteten og omfanget av tidligere bruk av arkivene innvirker på hastigheten i digitaliseringsprosessen. Nyere materiale gir rimeligvis vesentlig mindre utfordringer ved behandling i skannerne, enn eldre, slitt materiale.

Bergen byarkiv har gjennomført et prosjekt med å digitalisere byggesaksmapper og beregnet kostnader knyttet til ordning, digitalisering og lagring av materialet. Byarkivar Arne Skivenes siteres i utredningen:

«For at en digitalisering for kassasjon skal svare seg *rent økonomisk*, er det en avgjørende forutsetning at en enten kan kalkulere inn inntekter ved salg av digitalt materiale eller innkassere en gevinstrealisering som på andre måte kan måles i kroner og øre.

Om en ikke kan kalkulere med inntekter eller andre besparelser, vil det være rimeligere å oppbevare papir. [...] Jeg utleder av dette at antakelsen om at en ikke har råd til å bygge arkivdepoter, men har råd til å bygge digitaliseringsfabrikker må sies å hvile på sviktende grunnlag. Om en skal gå inn på en såpass hasardiøs strategi som digitalisering for kassasjon, så bør det være av andre grunner enn å spare penger.»

Generelt fastslår utredningen at kostnadssiden i digitalisering for kassasjon er beheftet med usikkerhet. Det gjelder både kostnadene ved selve digitaliseringsprosessene og utgiftene til den etterfølgende langtidsbevaring. Enkelte mener at den sterke, årvisse reduksjonen i digitale lagringskostnader per byte, en reduksjon som har vært konstant de siste tre tiårene, vil bli betydelig tregere og muligens stoppe opp. Det vil igjen bidra til at utgiftssiden og de økonomiske forpliktelser som arkivdepotene påtar seg ved beslutning om å bevare digitalt innhold, vil bli a) langt høyere og b) vanskeligere å forutsi enn forventet.

I et komparativt perspektiv er retningslinjer for digitalisering for kassasjon etablert eller under vurdering i flere land, blant annet Danmark (for lokal og regional forvaltning), Finland, Belgia og Frankrike og Australia. Dette gjelder imidlertid for arkivmateriale som er skapt i forvaltningen og som skal overføres herfra og til depotinstitusjon. Materiale som allerede er i depot omfattes stort sett ikke av denne diskusjonen. Et unntak her er Australia.¹⁷

To hovedmodeller synes å ligge til grunn for utformingen av retningslinjer

- Generell fullmakt til å kassere etter digitalisering for materiale skapt etter et bestemt år og med nærmere spesifiserte begrensninger. Disse begrensningene gjelder blant annet dokumenter som vurderes å ha egenverdi («intrinsic value») – igjen etter nærmere spesifikasjoner.
- System for innmelding for å få tillatelse etter nærmere beskrivelse av arkiv og IT-system.

17 En del av informasjonen i dette avsnittet er innkommet som ledd i et oppfølgingsprosjekt i 2016 av utredningen for innarbeidelse i rapport etter pilotprosjekt i Riksarkivet for å utprøve arbeidsprosesser og teknologi under drift av prosjekter for digitalisering og kassasjon.

Når det gjelder digitalisering for kassasjon i egne depoter, avtegner det seg to holdninger blant utenlandske arkivmyndigheter. Et begrenset antall er positive og ser digitalisering for kassasjon som ledd i en utvikling som er uunngåelig og eventuelt også ønsket – som mulighet til spredning og deling, og uten at de aksentuerer kassasjonselementet særlig sterkt. Skeptikerne viser til at kassasjonsdelen av prosessen strider mot en etisk bevissthet – systematisk destruksjon av papirarkiv strider mot arkivfaglig samvittighet. Det vises også til argumentet om tapt materialitet. Fra land i Sør-Europa vises det også til usikkerhet om økonomi og tvil om man i fremtiden vil ha tilgang til penger til å kunne vedlikeholde de digitale arkivene.

4.4 Sektorovergripende prosjekter og programmer

Flere forskningsprogrammer i regi av Norges Forskningsråd og Norsk Kulturråd er eller har vært rettet mot kultursektoren og dermed også arkivsektoren i de siste seks årene. Felles for dem er at arkivsektoren har fått en svært liten andel av midlene. Det har tre hovedgrunner:

- 1) Prosjektbeskrivelsen i utlysningsteksten har en utforming som bare i mindre grad «treffer» arkiv, og der det blir vanskelig for arkivtilsatte å utforme relevante prosjektsøknader. Det kan igjen delvis ha sammenheng med at arkivvitenskapelig kompetanse sjelden er representert i programkomiteene.
- 2) Tilsatte i arkivsektoren mangler grunnleggende intern forskningsinfrastruktur. Det gjelder system for tidsavsetning til forskning, lederstøtte og eventuelle skjerminger under forskningsarbeidet, samt rapporterings- og støttesystemer. I tillegg kommer at de fleste arkivinstitusjoner har et blandet samfunnsoppdrag, med betydelige forvaltningsmessige oppgaver som igjen nok fører til at ledersiden like gjerne ser at medarbeiderne unngår forskning. Det er naturligvis

uheldig, siden man da velger løsning av umiddelbare og gjerne kort-siktige oppgaver på bekostning av langsiktig kompetanse- og kunnskapsbygging i institusjonene.

Disse manglene skaper utfordringer hele veien; fra arbeid med søknad til eventuell ferdigstillelse av prosjekt.

3) Delvis som en konsekvens av disse faktorene, er søknadene som faktisk innkommer fra arkivsektoren, antagelig noe lavere i kvalitet enn de fra andre sektorer, og når dermed ikke opp til prioritering eller godkjenning.

Kulturrådet lanserte i 2010 et toårig program – «Forskning om museer og arkiv», FOMA. Målet for programmet var å styrke den humanistiske og samfunnsvitenskapelige forskningen ved museer og arkiv. Det skulle også bidra til «en utprøving av ulike modeller for forskningssamarbeid med konkret produksjon av forskning som resultat».¹⁸ I tidligere forberedelser av programmet var det også uttalt som mål at programmet skulle stimulere til debatt og refleksjon omkring museenes og arkivenes samfunnsrolle. Referansegrunnlaget både i de to siste målformuleringene her og i testmaterialet ellers, viste at programmet først og fremst var utformet med tanke på museene.¹⁹

Til fristen kom det inn 40 søknader på til sammen drøyt 15 mill. kroner. Midlene som var til rådighet, ble fordelt på 11 prosjekter,

18 Hanne Heen og Robert Salomon, Arbeidsforskningsinstituttet: Forskning om museer og arkiv. En evaluering av et forskningsprogram i regi av Kultrådet. Sitat etter rapporten, s. 11.

19 «Hva slags verdier og premisser er implisitt i museenes og arkivenes praksiser? Hvordan etableres museums kunnskap av tradisjoner og forventninger? Vil ungdommer lære mer om maritimhistorie ved å bruke MTV-språk og praktisk tilnærming enn ved en tradisjonell utstilling, og er det noe å lære av museumsarbeid og utstillingspraksis for 75 år siden?», <http://www.kulturradet.no/fou/forskning-om-museer-og-arkiv> sist lest 7.1.2017.

9 på museumssiden, og 2 på arkivsiden, det ene av dem igjen et blandingsprosjekt.²⁰ Det ene rent arkivvitenskapelige arkivprosjektet var ved Oslo Byarkiv og ble fullført med fagfellevurdert artikkel av Ellen Røsjø i Tidsskriftet arkiv i 2012.²¹ En to-dagers konferanse med innlegg fra både prosjekter som hadde fått støtte og ikke, markerte avslutningen på programmet – «Museale og arkivale praksiser».²²

I evalueringen av FOMA anbefaler Arbeidsforskningsinstituttet at arkivinstitusjonene får spesiell oppmerksomhet i Kulturrådets videre arbeid med å utvikle forskningen i virksomhetene. Noenlunde parallelt med at denne evalueringen ble gjort, ble imidlertid Kulturrådets koordinerende ansvar for arkivsektoren nedbygget og overført til Arkivverket. Det gjaldt statistikkarbeidet for sektoren, og det gjaldt fordelingen av utviklingsmidler. Hvordan Arkivverket vil ta tak i en eventuell forskningskoordinering av en hel arkivsektor, gjenstår å se.

Norges Forskningsråd har hatt og har flere programmer som er aktuelle for prosjekter fra eller som involverer arkivsektoren. Et slikt er SAMKUL (2011-2020), Samfunnsutviklingens kulturelle forutsetninger. Programmet ble lansert i Forskningsrådets hovedstrategi 2009-2012 som et hovedinnsatsområde. Det ble særlig begrunnet i behovet for å utfylle de mer «instrumentelt orienterte innsatsområdene» med humanistisk og samfunnsvitenskapelig kunnskap. SAMKUL er nå noe over halvveis i programperioden. Et nytt programstyre tiltrådte i januar 2016. Det vil ifølge programplanen for 2016-2020 prioritere forskning som studerer «historiske, etiske, normative, språklige,

20 Dette siste prosjektet blir kategorisert arkivprosjekt i evalueringsrapporten, men prosjektet var et samarbeid mellom et fylkesarkiv, et museum m.fl.

21 Prosjektet var «Majoritets- og minoritetsperspektiv i arkivbevaring» i regi av Oslo Byarkiv. Se Ellen Røsjøs artikkel med samme navn i Tidsskriftet Arkiv vol. 3, 2012: <https://journals.hioa.no/index.php/arkiv/article/view/912/803> sist lest 7.1.2017.

22 https://issuu.com/norsk_kulturrad/docs/museale_arkivale_praksiserweb?mode=window&backgroundColor=%23222222 lest 7.1.2017

kommunikative, religiøse og estetiske dimensjoner ved dagens samfunn og forutsetninger for samfunnsutviklingen, særlig på områder knyttet til menneske og natur, teknologi og materielle omgivelser, og kunnskap, velferd og økonomi.»²³

Man skulle tro at SAMKUL ville ha vært aktuell for søknader om forskningsprosjekter i norsk kultursektor inkludert arkivsektoren, men det ser ikke ut til å ha vært tilfelle. Programmet disponerer over betydelige midler, men mottar også en mengde sterke søknader, og kravene til søknader som skal ha en sannsynlighet for å utløse bevilgning, er så omfattende at det trolig avskrekker de fleste utenfor universitets- og høyskolesektoren og de rene forskningsinstituttene.

I Forskningsrådets program KULMEDIA (2014-2018) har målet vært å bidra til økt kunnskap om kulturlivets og mediernes samfunnsrolle. Programledelsen har sett for seg noen få store, tverr- eller flerfaglige prosjekter – gjerne der forskere fra ulike forskningsinstitusjoner samarbeidet. Midlene i utlysningen i KULMEDIA i 2015 ga rom for tre til fem prosjekter. 19 søknader innkom på i alt 259 millioner kroner. 3 søknader ble godkjent med budsjett på 44 millioner.

Arkivverket ved Riksarkivet deltok da som partner i to delprosjekter under større prosjektparaplyer, og et av dem oppnådde bevilgning. Det var «Cultural Heritage Mediascapes: Innovation in knowledge and communication practices». Universitetet i Oslo var og er eier av hele prosjektet, mens Nasjonalmuseet har delprosjektet «Communicating Norwegian Architecture through born-digital material» hvor Arkivverket inngår som partner. Målet er å fremskaffe kunnskap om hvordan dagens arkitektkontorer arbeider, hvordan de kommuniserer med

23 Inngang fra siden http://www.forskningsradet.no/prognett-samkul/Om_programmet/1253964329623, sist lest 6.2.107.

byggherre/bruker og hvordan museene kan formidle både arbeidsprosess, konsepter og ideer til publikum.²⁴

Ved programmets utlysning i 2016 ble det gitt en bevilgning på 15 millioner kroner over 3 år til prosjekt med hovedforankring i Høgskolen i Oslo og Akershus og en bred allianse om denne – «The ALM-field. Digitilization and The Public Sphere». Prosjektleder karakteriserte det som den sannsynligvis «største satsingen på bibliotekforskning så langt i Norge»²⁵, men som navnet antyder, skal prosjektet i utgangspunktet dekke hele ABM-feltet. Vi må derfor håpe at prosjektet også vier arkivinstitusjonene og museene oppmerksomhet som særegne typer kulturarvinstitusjoner og med egne og selvstendige samfunnsoppdrag.

Forskningsrådet har også andre programområder det i prinsippet kan søkes støtte fra. Det er FRIHUMSAM, fri prosjektstøtte til humanistiske fag og OFFPHD, støtte til virksomheter i offentlig sektor med ansatte som ønsker å ta doktorgrad.

Samlet sett – og med bakgrunn i flere prosjekter og større oppmerksomhet om utfordringer og potensial – er det grunn til mer optimisme nå på vegne av forskningen i arkivene enn for bare for fem år siden. Særlig viktig er oppbyggingen og sikringen av permanente, gode forskningsmiljøer både innad i arkivinstitusjonene og utenfor – og ikke minst kontakten mellom dem.

24 <https://www.forskningsradet.no/prosjektbanken/#!/project/247611/no> , lest 6.2.2017.

25 <https://www.forskningsradet.no/prosjektbanken/#!/project/259052/no> og <http://www.bokogbibliotek.no/almpub-stor-forskningsradssatsing-pa-bibliotekforskning>

Herbjørn Andresen

ARKIVFAGLIG FORSKNING VED HØGSKOLEN I OSLO OG AKERSHUS

Bearbeidet fra innlegg på Arkivarforeningens vårseminar 2016

Organisering av undervisning og forskning

Høgskolen i Oslo og Akershus er underlagt Universitets- og høyskoleloven. Lovens formål, § 11, er å legge til rette for undervisning, forskning og formidling ved universiteter og høyskoler. Forskning er en rett og en plikt i de fleste vitenskapelige stillinger. Loven har også viktige bestemmelser om faglig frihet og ansvar, både innen undervisningen og forskningen. Denne artikkelen handler i hovedsak om den arkivfaglige forskningen, men for å få frem et vesentlig premiss for forskningsvirksomheten, er det nødvendig å starte med noen forskjeller i organiseringen av undervisning og forskning ved det instituttet vi er tilknyttet.

Høgskolen tilbyr tre arkivfaglige studieløp, henholdsvis en bachelorgrad, et årsstudium, og halvårsenheten Arkivakademiet. Etter en navneendring i 2015 heter de to første henholdsvis bachelorstudium i arkivvitenskap og årsstudium i arkivvitenskap. Tidligere navn på studiene var henholdsvis bachelorstudium og årsenhet i arkiv og dokumentbehandling. Navneendringen til arkivvitenskap var dels begrunnet i et ønske om å synliggjøre forskningsvirksomheten, og dels begrunnet i at den engelske betegnelsen Archival Science brukes om tilsvarende studieprogrammer i flere andre land.

Arkivvitenskap hører inn under Institutt for arkiv-, bibliotek- og informasjonsfag, ved Fakultet for samfunnsvitenskap. Undervisningstilbudene er delt inn i distinkte studieprogrammer, der arkiv og bibliotek har hvert sitt bachelorprogram og hvert sitt årsstudium. Studenter kan ta enkeltemner på tvers innenfor den delen av programmet som er avsatt til valgfag, men ellers er arkiv og bibliotek separate profesjonsutdanninger. Bibliotekstudiene er en del større enn arkivstudiene, både i antallet studenter, i antallet lærere/forskere og i omfanget av studieprogrammer. Mens arkivenheten bare har programmer opp til bachelornivå, har bibliotekenheten i tillegg to masterprogrammer og ett phd-program. Studenter som ønsker å ta en master i arkivvitenskap vil kunne følge masterprogrammet for bibliotekarere, med enkelte tilpasninger, og få en veileder fra arkivenheten til avhandlingsarbeidet. Dessverre er det svært få av våre studenter som har valgt et slikt løp, kanskje man kunne ha fått flere masterstudenter om vi ved arkivenheten hadde hatt kapasitet til å etablere et eget masterprogram.

Både selve undervisningen og tilhørende aktiviteter som sensur, kvalitetssikring og videreutvikling av studieprogrammer foregår i fagenhetene. I undervisningssammenheng er dermed arkivmiljøet en egen og godt synlig enhet innenfor instituttet. Forskningen er annerledes organisert, instituttet har tre forskjellige forskningsgrupper som alle går på tvers av den inndelingen mellom arkiv og bibliotek som man har i undervisningsvirksomheten. De interne økonomiske midlene til forskning er i hovedsak tildelt forskningsgruppene. Den ene forskningsgruppen heter Informasjon og samfunn (Infosam) og forsker på institusjonenes og profesjonenes samfunnsmessige rolle. Den andre forskningsgruppen heter Metadatabaserte informasjonssystemer (Metainfo) og forsker på utnyttelse og bruk av metadata, teknologiske verktøy og standarder, sammenkobling og indeksering av informasjon. Den tredje forskningsgruppen heter Litteratur og

kulturformidling (Litkult) og driver med mer humanistisk forskning innen kulturuttrykk, kulturelle praksiser og formidling med mer. Alle forskningsgruppene definerer sitt forskningsfelt forholdsvis bredt, så det blir noe overlapp der de samme spørsmålene kan interessere flere forskningsgrupper. For eksempel er alle forskningsgruppene opptatt av å undersøke og forstå brukeradferd knyttet til sine temaer, da blir ikke nødvendigvis grensene mellom forskningsgruppene så skarpe.

Vi er for tiden fem personer knyttet til arkivenheten og som har arkivundervisning som hovedbeskjeftigelse. I instituttets forskningsvirksomhet utgjør ikke arkivvitenskap en egen gruppe, vi deltar i ulike tverrfaglige forskningsgrupper. To av oss er med i forskningsgruppen Infosam, to av oss er med i Metainfo og en av oss er libero som er knyttet til alle de tre forskningsgruppene. Vi har likevel en viss grad av uformell samordning av forskningen blant oss som underviser i arkivvitenskap, fordi vi forholder oss til den faglige diskursen og de publiseringskanaler osv. som er spesifikke for vårt felt.

Stillingsandeler til forskning

I 2016 er vi fem personer i instituttets arkivenhet som underviser fast på de arkivvitenskaplige studieprogrammene. Tre av stillingene er førsteamanuenser, to er høgskolelektorer. I utgangspunktet er arbeidstiden fordelt slik at en førsteamanuensis skal ha 35% av tiden til forskning, mens en høgskolelektor skal ha 25% av tiden til forskning. Den samlede forskningstiden for oss fem i arkivenheten tilsvarer dermed ca. en og en halv stilling. Vi har så langt ingen professorstilling i arkivvitenskap. Hvis det skulle bli aktuelt etter hvert, vil forskningstiden etter någjeldende norm være 45%.

Forskningstiden er et gode som forutsetter at vi produserer forskningsresultater. Publiseringskravet for å opprettholde tilmålt forskningstid

er fastsatt av fakultetet. Gjeldende krav er ikke skremmende høyt, i løpet av en treårsperiode må professorer, førsteamanuenser og høyskolelektorer ha produsert henholdsvis tre, to eller ett tellende publiseringspoeng. Om en publisering teller, og i så fall hvor mye, håndteres av det nasjonale rapporteringssystem Cristin (akronym for Current Research Information System in Norway) som holder rede på forskernes institusjonstilknytning og den vitenskapelige godkjenningen av ulike tidsskrifter og forlag. Forskningstid som ikke fører til tilstrekkelig tellende publisering, kan etter fakultetets retningslinjer reduseres. Den minste andelen man kan sitte igjen med er 10% til faglig fornying.

Forskningsandelen fastlegges som et antall timer i årlig arbeidsplan for den enkelte ansatte. Hvorvidt man får forskningstiden som større blokker i kalenderen, som spredte dager eller deler av dager utover et semester, kommer i stor grad an på hva som passer inn i undervisningskalabalen. Undervisningsvirksomhet må nødvendigvis følge forutsigbare planer som tar hensyn til progresjon, lokaler, eksamens-tidspunkter, frister for evaluering og programendringer og mye annet, så det er ikke på noen måte urimelig at undervisningsbehovene må dekkes først og disponering av forskningstiden komme i andre rekke.

Ulike strategier for å få gjennomført mer forskning

Den forskningstiden som ligger i stillingene er et viktig utgangspunkt for forskningsvirksomheten i et fagmiljø. Det er imidlertid ikke hele bildet, man kan også få gjennomført forskning ved å utnytte eller få tilført flere ressurser. Det er prinsipielt tre forskjellige mulige strategier for å få gjennomført den forskningen man ønsker:

1. Øke forskningsressursene gjennom ekstern finansiering
2. Videreutvikle undervisningen, få frem flere masteravhandlinger

av høy kvalitet og et større rekrutteringsgrunnlag for videre forskning

3. Skjerme og utnytte den forskningstiden vi har i stillingene

Ved første øyekast er det lett å tenke seg at man kan og bør satse på alle disse tre strategiene samtidig. Fullt så enkelt er det ikke, for å oppnå ekstern finansiering må man bruke tid på å skrive søknader. Det er et omfattende arbeid, og for større utlysninger er det også mange personer og gjerne flere samarbeidende institusjoner involvert i samme søknad. Tiden man bruker til å skrive søknader går av den stillingsandelen som er satt av til forskning. Å videreutvikle undervisningen kan man i utgangspunktet gjøre i den tiden som er satt av til undervisningsformål. Det er imidlertid et arbeid som må gå trinnvis og gjennomføres på en måte som ikke går ut over den undervisningen som allerede er i gang. Om man vil forsere utviklingen av undervisningsprogrammene, er det nødvendig å legge inn en ganske stor ekstra innsats. Og hvis man trenger mer tid enn det som er satt av til undervisning, vil også det gå ut over forskningstiden. Man slipper med andre ord ikke unna valg og prioriteringer.

Det er noen fordeler og ulemper ved hver av de ulike strategiene, og hver av dem dreier seg om mer enn bare å telle kvantitativt hvor mange timer som kan brukes til å gjennomføre forskning. Valg av strategi innebærer i noen grad også faglige og forskningspolitiske veivalg.

Strategi nr. 1: Arbeide for ekstern finansiering

Det finnes ulike kilder til ekstern finansiering. De største, og som alle universiteter og høyskoler konkurrerer om, er Forskningsrådets egne programmer og relevante EU-programmer der søknader utlyses gjennom Forskningsrådet. Andre kilder kan også tenkes, blant ulike

stiftelser og foreninger, men det ligger litt på siden av de ordningene man kan rette en planmessig innsats mot.

Et typisk trekk ved de eksternt finansierte programmene er at de forutsetter internasjonalt samarbeid og i en del tilfeller også tverrfaglig samarbeid med andre forskningsmiljøer nasjonalt. Målestokken for et vellykket prosjekt innenfor et slikt program er at det bidrar med forskningsresultater, altså publisering, som anerkjennes, brukes og bygges videre på i senere forskning. Forskningsfinansieringen i Norge og EU trekker forskningen i retning av mer tverrfaglig og internasjonal forskning og bygging av allianser. Et forskningsmiljø som vinner frem i konkurransen om midlene, får et viktig bidrag til å styrke sin posisjon i det internasjonale forskerfellesskapet. Den profesjonsnære forskningen, profesjonsbyggingen og kontakten med fagmiljøene kommer gjerne i annen rekke. Det er riktignok ofte relevant å legge opp til undersøkelser av for eksempel arkivarprofesjonen eller arkivskapere som del av en søknad om eksterne midler, men de viktigste delene av søknaden vil likevel handle om å plassere både forskningsaktivitetene og resultatene i et bredt vitenskapelig nedslagsfelt.

Det er selvfølgelig store fordeler med ekstern finansiering som drahjelp til å styrke forskningsmiljøets kvalitet og gjennomslagskraft. Den mest umiddelbare ulempen er at søknadsprosessene i seg selv er tidkrevende. En søknad som ikke får tilslag, spiser en del av forskningstiden som man ikke får tilbake igjen. Kanskje vel så viktig, og ikke like enkelt å klassifisere entydig som fordel eller ulempe, er at det forutsetter og bygger opp under et system med heterogene forskningsmiljøer og mobile forskere. Med ekstern finansiering vil større deler av forskningen gjennomføres av folk som er der så lenge midlene varer, og som kanskje i noe mindre grad bidrar til sammenhengen mellom forskningen og undervisningen.

Strategi nr. 2: Utdanne egne forskerkandidater

Undervisning som kvalifiserer flinke og motiverte studenter til å begynne på en forskerkarriere innen faget, er den klassiske måten å få gjennomført forskning på. Man får et hjemmeavlet grunnlag å rekruttere fra når man har midler til å utlyse en stipendiatstilling. I tillegg kan masteravhandlinger i seg selv være god forskning. Med masteravhandlinger som del av forskningen vil man styrke sammenhengene mellom hva vi forsker på og hva vi underviser i. Det gir en langsiktig styrking av den profesjonsnære forskningen. I flere tradisjonsrike profesjoner er det gode muligheter for å veksle mellom profesjonsutøvelse og forskning, noe som forutsetter at både temaene og metodene for forskning og praksis ligger forholdsvis nær hverandre. Forskningen, undervisningen og praksisfeltet styrker hverandre gjensidig.

Å utdanne egne forskerkandidater er først og fremst et langsiktig arbeid. Det er ressurskrevende, og forutsetter mer undervisningspersonale. Den økonomiske siden av dette er at det kan være en hard kneik å komme over i første omgang, men finansieringsordningene fungerer slik at det går greit etter hvert hvis man får på plass et masterprogram som er velfungerende i den betydningen at det både får en del studenter og en brukbar gjennomstrømming. Det vil altså være en satsning fra høgskolens side. Fra vår side må vi i så fall sannsynliggjøre et tilstrekkelig studentgrunnlag. Foreløpig kan det synes vanskelig fordi mange av våre studenter er etablerte voksne som jobber ved siden av og derfor litt vanskeligere å motivere til å gå videre med en master. Det er mulig at dette kan endre seg, men rekrutteringen vil i så fall antakelig også kreve en målrettet innsats.

Til forskjell fra strategien ekstern finansiering av brede prosjekter, vil egen rekruttering gi et mer homogent og profesjonsforankret forskningsmiljø. Det kan være en fordel om man skal sikre en tydelig

faglig identitet som arkivarer. Det kan på den annen side også innebære at grensene mellom arkiv og andre informasjonsprofesjoner sementeres, altså blir vanskeligere å overskride eller flytte på. Det er noen utviklingstrekk som går i retning av å åpne faget mer mot andre typer informasjonsforvaltningsfag. Blant annet kombinerer det nye bachelorstudiet i samlingsforvaltning ved NTNU arkiv og museum. Uppsala universitet har et toårig ABM-studium som omfatter arkiv, bibliotek og informasjon. Mittuniversitetet i Sverige har flere emner i arkiv- og informasjonsvitenskap organisert under data og IT. En satsning på å utdanne egne forskerkandidater innen arkivvitenskap kan vanskelig ses løsrevet fra andre diskusjoner om faglig identitet og om hvorvidt arkivprofesjonen og akademiseringen av den skal utvikles i mer åpen eller lukket retning.

Strategi nr. 3: Skjerme forskningstiden, og bare bruke den til å forske

Både arbeid med eksterne søknader og etablering av eget masterprogram er strategier som vil spise av den forskningstiden vi har til rådighet. En tredje strategi som dermed blir nærliggende, er å la være å løfte de største steinene og heller skjerme den forskningstiden vi har. Det gir de beste mulighetene for å velge forskningsspørsmålene selv. Forskningstiden vi har i stillingene er omfattet av en faglig frihet som er vernet i universitets- og høyskoleloven, mens et eksternt finansiert prosjekt vil ha visse rammer i utlysningen som man må forholde seg til. Å skjerme forskningstiden til bare å gjennomføre egen forskning vil også gi en raskere vei til resultater, i form av tellende publisering. Større prosjekter med mange partnere vil i praksis innebære mer forberedende aktiviteter før resultatene kan komme.

Ulempene har med langsiktighet og omfang å gjøre. Omfanget av forskningen på sikt kan bli mindre fordi det tilføres lite nye ressurser,

og det vil gi mindre uttelling både i form av rekrutteringsgrunnlag og allianser i andre forskermiljøer. Minstekravene til publisering for ikke å miste forskningstid tvinger imidlertid frem behovet for å skjermes tid til egen forskning, i hvert fall for en tid fremover.

Våre forskningsprosjekter

Den primære strategien er altså å gå inn for å gjennomføre forskningsprosjekter selv, innenfor den forskningstiden som ligger i stillingene. En ramme vi må forholde oss til er at vi som underviser i arkiv, er knyttet til forskjellige tverrfaglige forskningsgrupper ved instituttet. Samtidig mener vi det er viktig å være del av det arkivvitenskapelige forskningsfeltet og publisere resultatene i tidsskrifter som arkivmiljøet anser som relevante. For å få til en noenlunde samlet arkivfaglig forskning, samtidig som vi holder oss innenfor de etablerte forskningsgruppene, har vi satt opp et lite og uformelt felles «mikroprogram» med arkivbeskrivelse som tema. Dette programmet består av autonome prosjekter med forholdsvis forskjellige faglige innfallsvinkler. Vi tar i utgangspunktet ikke sikte på å skrive sammen. Både ulike tilknytninger til forskningsgruppene og forskjellene i hvilke perioder vi er mest opptatt med undervisningsaktiviteter, ville gjøre det vanskelig.

Prosjektene er i hovedsak nokså små undersøkelser eller forstudier, med lav terskel for å komme i gang, og forhåpentligvis med forholdsvis kort vei til publiserbare resultater.

Innen forskningsgruppen Infosam er det planlagt to prosjekter. Det ene dreier seg om hvordan arkivbeskrivelser fanger opp overføringer av oppgaver og forholdet mellom organisatorisk og funksjonell proveniensforståelse. Dette prosjektet vil være empirisk rettet og drøfte spørsmålene med utgangspunkt i eksisterende beskrivelser av historiske arkiver. Magistratembetene kan være et aktuelt eksempel.

Et annet prosjekt innen denne forskningsgruppen er arkivbeskrivelse som medierende artefakt, altså en studie av egenskaper ved arkivbeskrivelsen som produkt. Dette undersøkes i lys av forskjeller på fremfinning der en arkivar tolker og forstår brukerens spørsmål sammenlignet med egen fremfinning ved hjelp av arkivbeskrivelser.

Innen forskningsgruppen Litkult planlegges et prosjekt om arkivbeskrivelser i lys av Genettes litteraturteoretiske begreper tekst, paratekst og epitekst. En hypotese er at grensen mellom tekst og paratekst er mindre tydelig i arkiv enn i bibliotek. Videre vil det være interessant å se på om forholdet mellom tekst og paratekst er forskjellig avhengig av om arkivbeskrivelsene er basert på organisasjonsstrukturer eller funksjoner. Her er hypotesen at funksjonsbasert beskrivelse i større grad vil være skrevet på arkivarens premisser og i mindre grad stamme fra de arkivskapende virksomhetene.

Innen forskningsgruppen Metainfo planlegger vi to prosjekter, som i større grad dreier seg om teknologi for å strukturere beskrivelser og for å finne frem i materialet. Det ene prosjektet vil undersøke grafbaserte datastrukturer for fremfinning av materiale i et digitalt depot. Teknologien som testes og vurderes kalles RDF, forkortelse for Resource Description Framework, og er vanligst anvendt i såkalte «semantic web» søketeknologier. Blant de anvendelsene som er interessante å undersøke, er metoder for å beskrive og henvise mellom arkivmateriale som stammer fra ulike digitale uttrekk, for eksempel flere etterfølgende journalperioder fra samme virksomhet. Et interessant case er å knytte beskrivelser av enkeltuttrekk til mønsterbeskrivelser, for eksempel en kobling mellom «dette er et uttrekk fra fagsystem for barnevern i kommune x, periode t2–t3» og en generell typebeskrivelse av saksgang og systemmiljøer som gjaldt for kommunalt barnevern i en omsluttende periode t1–t4.

Et annet prosjekt innen forskningsgruppen Metainfo vil se på strukturerte modeller for å beskrive arkivenheter, aktører og funksjoner, basert på standardene ISAD(G), ISAAR(CPF) og ISDF utgitt av International Council of Archives faggruppe for arkivbeskrivelser. Disse standardene er i utgangspunktet «ikke-teknologiske», men det er utarbeidet tilsvarende implementeringsstandarder i xml-formater. De to xml-standardene EAD (generell beskrivelse av arkivenheter som fonds og series osv.) og EAC-CPF (beskrivelse av aktører og roller) er begge i bruk både i Norge og internasjonalt. Den tredje, EAC-F (beskrivelse av funksjoner) er foreløpig på tegnebrettet. De første delene av denne serien av standarder for arkivbeskrivelse ligger dels til grunn for de beskrivelsene vi allerede har i ASTA, men utviklingen internasjonalt går i retning av sterkere mekanismer for å henvise mellom arkivenheter og mellom arkiver og funksjonsbeskrivelser. Disse standardene legger også et grunnlag for å utveksle beskrivelser og søke gjennomgående på tvers av ulike depoter over landegrenser. En måte å undersøke utbredelsen og egnetheten av disse standardene kan være å bruke beskrivelsesportalen ArchivesPortalEurope til å sammenligne mellom ulike land. Et annet forskningsspørsmål er knyttet til det som kalles autoritetsdata, et felles og kuratert grunnlag for hvordan man identifiserer aktører som knyttes til flere arkivbeskrivelser. Man kan for eksempel se på hva som kreves av anvendelige og pålitelige autoritetsdata for arkivbeskrivelse, og sammenligne dette med tilsvarende kriterier for bibliotekataloger, der man har kommet en del lenger i dette feltet. Et tredje svært interessant spørsmål, men kanskje litt stort for bare å håndteres innenfor den tilmålte forskningstiden til en enkelt forsker, er hvordan man overhodet skal kunne beskrive funksjoner, med variasjoner og endringer over tid, på en hensiktsmessig måte.

Det foredraget i Arkivarforeningen som denne artikkelen er basert på, ble holdt i mars 2016. I ettertid har vi fått et hyggelig tilslag

på en søknad om eksterne midler. Arkivenheten ved instituttet har i to omganger deltatt i en bred søknad om midler til et prosjekt i Forskningsrådets program KulMedia. I andre runde, besluttet i juni 2016, fikk vi tilslag, med prosjektstart i oktober 2016. KulMedia-programmets mål er bredt, det «har som mål å bidra med ny kunnskap om kulturlivets og medienes samfunnsrolle og deres økonomiske og teknologiske betingelser». Det prosjektet vi har deltatt i søknaden for, dreier seg om å forstå nye kulturelle offentligheter som følge av digitalisering og ABM-institusjoners tilpasning til hvordan endrede offentligheter fungerer. Prosjektets navn er ALMPUB, «The Alm Field, Digitalization and the Public Sphere» (ALM står for Archives, Libraries and Museums, tilsvarende vårt begrep ABM). Prosjektet ALMPUB ledes av professor Ragnar Audunson, som også leder forskningsgruppen Infosam ved instituttet. Prosjektet har en rekke norske og europeiske partnere, hovedsakelig fra bibliotekfaglige forskningsmiljøer. Den delen av prosjektet som arkivenheten er mest involvert i, forskning på institusjonenes håndtering av brukerskapte metadata, vil primært være et samarbeid med ABM-avdelingen ved Uppsala universitet. Forskningsgruppen Infosam får en stipendiatstilling, men den er innen en annen del av prosjektet. Vår forskning vil kunne få noen ekstra midler som for eksempel kan brukes til å kjøpe tjenester for å gjennomføre surveys, eller til mer kortvarige frikjøp av ansatte til å gjennomføre mer forskning selv. Egeninnsatsen vi skal legge inn i dette eksternt finansierte prosjektet, er litt under 10 månedersverk i hele perioden oktober 2016 til september 2019. Det utgjør meste parten av forskningstiden til en av førsteamanuensene. De fleste av prosjektene i det planlagte «mikroprogrammet» om arkivbeskrivelse vil antakelig fortsette som planlagt.

Avrunding

Selv om forskningsgruppene ved instituttet er tverrfaglige, anser vi som underviser i arkivfag det som viktig å synliggjøre den arkivvitenskapelige forskningen. Hovedstrategien på kort sikt er å komme godt i gang med individuelle og autonome prosjekter, som skal være lite sårbare for ulike vanskeligheter med å gjennomføre dem, og som forhåpentligvis vil ha en forholdsvis kort vei til publisering. Prosjektene er ikke avhengige av hverandre, men det er likevel to elementer som binder dem sammen. Det ene er at de forholder seg til de arkivdannende funksjonene som en del av arkivbeskrivelsene og undersøker hvordan det skal kunne se ut og hvilken plass det kan ha. Det andre elementet er at alle prosjektene omfatter henvisninger mellom arkiver på tvers av organisatorisk proveniens.

Det nye, eksterne prosjektet som vi har en liten andel i, endrer ikke denne hovedstrategien i nærmeste fremtid, men bidrar likevel til å peke fremover mot mulighetene for å plassere oss i et mer omfattende arkivvitenskapelig forskningsmiljø med større prosjekter og bredere kontaktnett på litt sikt.

Janet Birkedal Martin

NORSK OLJE- OG GASSARKIV

en sektorbasert samfunnsdokumentasjon

2. desember 2013 vedtok Arkivverkets toppledergruppe med riksarkivaren i spissen å opprette prosjektet Norsk olje- og gassarkiv (NOGA) etter et initiativ fra Statsarkivet i Stavanger. Frem til 2013 hadde Statsarkivet i Stavanger allerede jobbet bevisst ut mot privatarkiv innenfor olje- og gassektoren i over 20 år, og da spesielt i Stavanger-regionen. Grunnlaget var allerede lagt med godt over 3000 hyllemeter arkivmateriale i magasinene og flere løpende kontakter og opprettede nettverk inn i bransjen. Det var førstearkivar Torkel Thime, i samarbeid med Prosjektavdelingen i Stavanger, som tok initiativ til pilotprosjektet. Selv om samlingen av olje- og gassarkiv var stadig økende, hadde arbeidet frem mot 2013 likevel vært preget av en usikker økonomi, ustabil arbeidsstokk og fluktuerende arkivtilfang ofte styrt av tilfeldigheter. For de ansatte i Stavanger var det klart at et sterkere fokus og prioritering av oppgaven var nødvendig for å sikre disse viktige arkivene for ettertiden. Toppledergruppen vedtok derfor i 2013 en tre års prøveperiode for prosjektet NOGA, fra 1. januar 2014 til og med 31. desember 2016. Dette skulle være et pilotprosjekt i Arkivverket, hvor NOGA skulle jobbe på tvers av de tradisjonelle geografiske rammene og heller ha et nasjonalt ansvar for én sektor. Arkivverket skulle bidra med noen ressurser, men hovedvekten av finansieringen skulle komme fra industrien selv. Bestillingen fra toppledergruppen var ambisiøs, men foreløpig ikke avskrekkende. Statsarkivet i Stavanger hadde allerede bevist at aktørene i olje- og gassektoren ofte var villige til å betale for bevaring av arkivene sine.

Men lite visste NOGA da, og samfunnet for øvrig, om den krisen som lå og ventet i industrien. Et fall i oljeprisen nesten uten side-stykke skulle følge prosjektet i sine tre år. Oppsigelser, permitteringer, nedleggelser, besparelser og en økonomistyring med liten plass for annet enn "core business" skulle bli hverdagen. Oppdraget til NOGA ble plutselig *litt* avskrekkende.

Organisering av oppgaven

Ved prosjektstart ble det nedsatt en styringsgruppe bestående av representanter fra Arkivverket. Disse var daværende regiondirektør Lene Walle (leder), strategisjef Guri Kaspara Lande, leder for privattarkivseksjonen Sigrun Rasmussen og statsarkivar i Stavanger Inger Messmer.

I 2016 besto prosjektgruppen av Torkel Thime (prosjektleder), Eivind Skarung, Janet Birkedal Martin, Ine Fintland, Mette Tjørhom Frick og Roald Henrik Tjorteland. I prosjektperioden var det også inne andre medarbeidere på kortere engasjement. Totalt utgjorde NOGA omtrent 5-6 årsverk til enhver tid.

Et viktig element i prosjektet var å få nedsatt en referanse-/rådgivningsgruppe. Prosjektgruppen kontaktet ønskede aktører til å delta i denne gruppen, og samtlige svarte ja på invitasjonen. Gruppen besto av følgende personer: Arve Johnsen (advokat og tidligere adm. dir. i Statoil), Stig S. Kvendseth (direktør for kommunikasjon og myndighetskontakt, ConocoPhillips), Bjørn Vidar Lerøen (spesialrådgiver i Norsk olje og gass), Kristin Bremer Nebben (leder av Norsk Petroleumsforening), Finn E. Krogh (direktør i Norsk Oljemuseum), Øyvind Ihlen (professor ved Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo) og Anette Homlong Storeide (førsteamanuensis i europeisk kulturhistorie, NTNU).

NOGA Viggiano De ansatte i NOGA på seminar i Viggiano, Italia juni 2016. Fra venstre: Mette Tjørhom Frick, Ine Fintland, Janet Birkedal Martin, Eivind Skarung, Roald Henrik Tjorteland og Torkel Thime (Fotograf ukjent)

På den måten fikk prosjektet tilgang til ledere fra industrien, bransje- og arbeidsgiverorganisasjoner, interesseforeninger, arbeidstakerorganisasjoner, academia og museum. Gruppen møttes i gjennomsnitt to ganger i året. Her fikk prosjektet erfarne råd om videre arbeid, innpass i nye fora og utvidet kunnskap og kompetanse om sektoren. Til gjengjeld uttrykte gruppens medlemmer en forståelse og et engasjement for prosjektets verdi og visjon. De likte tiltaket og fungerte som ambassadører for prosjektet på sine ulike arenaer.

Mål og visjon

Målet for prosjektet var alltid todelt. På den ene siden var det å sikre bevaring av papir- og elektroniske arkiver knyttet til olje- og gassektoren, både statlig, kommunalt og privat arkivmateriale. Arkivene måtte samles inn og sikres, men også tilgjengeliggjøres og formidles. På den

måten var det et håp og et ønske at prosjektet også ville stimulere til økt forskning og annen bruk av arkivmaterialet.

I tillegg skulle prosjektet være en pilot for en ny tenkemåte rundt innsamling og bevaring av en helhetlig samfunnsdokumentasjon i Arkivverket. Hvordan kunne dette arbeidet organiseres og finansieres? Hvilke metoder ville fungere? Hvordan kunne bransjen selv involveres? Kunne disse erfaringene eventuelt gi overføringsverdi til andre sektorer? Styringsgruppen satte opp noen hovedmomenter eller delmål som måtte innfris i prosjektet for å adressere disse utfordringene. Prosjektgruppen bidro med innspill og tidligere erfaringer, og på den måten ble grunnlaget lagt for prosjektgruppens prioriteringer og innsatsområder de neste tre årene.

Prioriteringer og innsatsområder

1. Ansvarliggjøre bransjen:

Å ansvarliggjøre bransjen var en forutsetning for hele prosjektet. Industrien måtte selv inn å bidra økonomisk, men og med kunnskap, nettverk og erfaring. For å nå målsetningene for prosjektet, var det helt nødvendig å få i stand et spleiselag mellom det offentlige og det private. Erfaringsmessig var det flere aktører som så sitt samfunnsansvar her, mens en god del trengte litt mer overtalelse. I og med at det ikke er noe lovpålagt bevaringsplikt for arkiver fra private aktører utover enkelte særlover, er arkivbevaring sjeldent et fokus for arkivskapene. Mye av arbeidet som ble gjort i NOGA, var derfor salgsarbeid ut mot ledere og beslutningstakere i bedrifter og organisasjoner, involvering av bransje- og interesseorganisasjoner som Norsk olje og gass og Norsk Petroleumsforening, og kontakt med pensjonistklubber og sentrale personer innenfor sektoren. Ved prosjektlanseringen i september 2014 stilte politisk ledelse med daværende kulturminister Torhild Widvej villig opp. I tillegg deltok representanter fra bedrifter,

organisasjoner og arkivinstitusjoner i Norge og Europa. Oljeselskapet ExxonMobil Norge stilte som vert for arrangementet og fikk på den måten også profilert seg selv som en historiebevisst og samfunnsansvarlig aktør. Dette selskapet har samarbeidet med Statsarkivet i Stavanger i lengre tid om bevaring av sine historiske arkiver, og er en av aktørene som ser og har sett sitt samfunnsansvar i så henseende.

2. Økt ressurstilgang

Et av delmålene med pilotprosjektet var å undersøke om det var mulig å få til et mer permanent økonomisk fundament for driften. Gjennom hele prosjektperioden bidro Arkivverket med ett årsverk. Det vil si at 4-5 årsverk ble dekket av bransjen selv via ordningsoppdrag, formidlingsoppdrag og diverse leveranser og tjenester. Arkivverket dekket også de administrative tjenestene som kontor og IT, og ikke minst magasinplass for arkivene. Uten disse skuldrene å stå på hadde prosjektet neppe hatt livets rett. I tillegg til disse tjenestene nøt også prosjektet godt av Arkivverkets renommé. For de store olje- og gass selskapene er dokumentsikkerhet og tilgang til materialet ofte alfa og omega. Det at vi kunne vise til lovverk, etablerte rutiner og årelang erfaring med å håndtere «hemmelige» dokumenter var et stort pluss i salgsarbeidet vårt. Så utgangspunktet til NOGA var godt og solid med en grunnfinansiering og trygghet fra Arkivverket i bunn. Den eksterne finansieringen, som var helt nødvendig for prosjektets suksess, skulle NOGA sørge for at bransjen bidro med selv. Men nedgangen i industrien gjorde seg stadig mer gjeldende. Det gjorde blant annet utslag spesielt i leverandørindustrien. Ved flere anledninger opplevde vi å komme på møte i en bedrift der det var satt av tid til oss mellom oppsigelsessamtaler og permitteringsvarsler. Da var det mildt sagt vanskelig å be om midler til å ta vare på arkivene. Sett i lys av flere slike tilfeller trappet vi kraftig ned salgs- og markedsføringsarbeidet det siste året i prosjektet. Fokus for bedriftene var alt annet enn å øke

utgiftene, om formålet var aldri så godt. Der vi heldigvis reddet oss inn var hos de store oljeselskapene. De største oljeselskapene bruker millioner av kroner hvert år på lagring og oppbevaring av sine arkiver hos kommersielle aktører. I nedgangstider står utgiftsposten arkiv derfor gjerne laglig til for hogg. Hvis vi derimot klarte å få innpass før en eventuell ryddesjau startet, kunne vi tilby en bevaring- og kassasjonsvurdering, vi kunne foreslå noe materiale som kunne overføres til oss og vi kunne dokumentere materialet som eventuelt ville bli kassert. I 2016 gjorde vi dette for blant annet Statoil, Hess og Kværner Concrete Solutions. De fikk på den måten ryddet opp i og redusert lagringsutgifter slik de fikk pålegg om fra ledelsen. Vi fikk reddet viktig dokumentasjon fra makulaturen og dokumentert det som likevel ble kassert.

3. Nye nettverk, samarbeidsformer og formidlingsprosjekter

I løpet av 2015 besøkte NOGA nær samtlige universiteter i landet samt BI Oslo og Handelshøgskolen i Bergen. Målet var å kartlegge forskningsbehov og trender og få innspill om hva som var ønsket og hva som manglet av arkivmateriale. I første omgang gjaldt det å informere om hva og hvem NOGA var, og å legge til rette for fremtidig samarbeid i bruk av kilder. Gjennom vårt samarbeid med bransjen har vi etablert kontakter og avtalefestede innsynsprosedyrer som vil gjøre arbeidet lettere for forskere og studenter når det gjelder tilgang og kjennskap til informasjon i arkivene. I forlengelsen av samarbeidet med ulike undervisningsinstitusjoner arrangerte NOGA, sammen med Norsk Oljemuseum, et forskningsseminar over to dager i mars 2016. Lærere og studenter fra flere universiteter deltok og bidro til å belyse det enorme potensialet og mangfoldet i arkivmaterialet vi sitter på.

Vårt samarbeid med Norsk Oljemuseum strekker seg langt tilbake i tid. Forskningsseminaret er bare ett av flere i en lang rekke samarbeidsprosjekter og arrangementer. Siden 2004 har Statsarkivet i

Draugenplattformen i Norskehavet (Foto: Norske Shell A/S)

Stavanger, Norsk Oljemuseum og Nasjonalbiblioteket samarbeidet om flere kulturminneprosjekter. Dette er dokumentasjonsprosjekter som skal sikre kulturminner gjennom foto, film, arkiv, intervju etc. uten å fysisk ta vare på installasjonene. Selskapene selv sparer store summer på dette og er velvillige bidragsytere i prosjektene. Hvert prosjekt har hatt en ramme på rundt 6-8 millioner kroner, hvorav ca. 1 million avsettes til arkivarbeid. I desember 2015 ble Kulturminne Valhall avsluttet. I januar 2016 startet vi på prosjektet Kulturminne Draugen. Denne gangen er det Norske Shell som er operatør og som finansierer prosjektet. Draugen var det første feltet som kom i drift nord for 62 breddegrad og markerer en milepæl i norsk historie.²⁶ Dette dokumentasjonsprosjektet skal ha et spesielt fokus på næringens innvirkning på lokalsamfunnet, og oppstartsmøtet ble holdt ved Shell sitt driftskontor for Draugen i Kristiansund. Her får NOGA virkelig prøvd ut en av hovedmålsettingene til prosjektet, nemlig det nasjonale ansvaret for sektoren. I først omgang har vi informert

26 Norsk oljemuseum, «Kulturminne Draugen»

Statsarkivet i Trondheim om vår «ankomst» til regionen. IKA Møre og Romsdal ble også invitert og stilte på møter med aktører i regionen. For NOGA er det ikke et poeng at Statsarkivet i Stavanger eller Arkivverket for den saks skyld skal ta hånd om arkivene. Målet er at de blir tilfredsstillende bevart og tilgjengeliggjort. Vi opplever likevel som regel et ønske hos arkiveierne å overføre arkivene til Stavanger, der vi har fag- og bransjekompetansen i tillegg til etablerte nettverk og tjenester.

Kulturminneprosjektene har vært, og er fortsatt, prosjekter med stort faglig utbytte og kompetansedeling på tvers av institusjonene. Det representerer også noe så sjeldent som et langvarig og virkelig vellykket ABM-samarbeid. Vi opplever at arbeidsdelingen oss i mellom fungerer veldig godt, ikke bare i kulturminneprosjektene. Får Oljemuseet henvendelser om arkiv, så videreformidler de det til oss. Får NOGA henvendelser om store fotosamlinger eller diverse artefakter, så videreformidler vi det til Oljemuseet. Vår erfaring er at vi sammen får til mye mer enn vi ville klart hver for oss. Vi vil tro at andre sektorbaserte arkivløsninger i eller utenfor Arkivverket også vil ha stor nytte av samarbeid med tilsvarende sektormuseer. Det kan i seg selv være et godt argument for å plassere slike sektorarkiv der det finnes et tilsvarende museumstilbud.²⁷

I tillegg til et godt og langvarig samarbeid med Oljemuseet etablerte vi i 2016 et spennende nytt samarbeid med stiftelsen Offshore Northern Seas (ONS). ONS arrangerer nord Europas største olje- og gassmesse annet hvert år, og i 2016 fikk NOGA innpass her. Med sesjonen «Archives and history – analyzing times of transition» fikk vi med oss spennende foredragsholdere som så på dagens utfordringer og omstillinger i lys av tidligere slike perioder i historien. Målet

27 Sluttrapport – Norsk olje- og gassarkiv, s. 13.

med historiesesjonen var å få en bevissthet rundt verdien av det å se tilbake, og det å ta med seg «gammel» teknologi inn i en ny kontekst. Her spiller jo arkivene en helt sentral rolle – en rolle vi fikk løftet opp for et nytt publikum.

NOGA har også vært med i et prosjekt støttet av Europakommisjonen gjennom Erasmus pluss prosjektet. Det kalles NECST og har som mål å produsere et web-basert interaktivt læringsverktøy for videregående skoler om energihistorie og energibruk, særlig innenfor petroleum. Dette viste seg å være et nyttig prosjekt å delta i. Både når det gjaldt å knytte viktige internasjonale kontakter, men også å få muligheten til å promotere og formidle det arkivmaterialet vi allerede har tatt imot. Prosjektet var faglig utviklende for NOGA, og når deltagelsen i tillegg ble fullfinansiert, har også økonomien vært en positiv faktor.

Internasjonalt har prosjektleder i NOGA, Torkel Thime, vært med på å etablere og har ledet the European Oil and Gas Archives Network (EOGAN) siden oppstarten i 2009. I 2016 ble nettverket formalisert og opprettet som en organisasjon under norsk lov. University of Aberdeen overtok da styreleder vervet, med NOGA representert ved styremedlem og kasserer. Organisasjonen har medlemmer fra olje- og gasselskap, museer og forsknings- og arkivinstitusjoner rundt omkring i hele Europa. Dette nettverket har vist seg å være svært nyttig både for å bidra til å synliggjøre arkivene for forskere, men også når vanskelige deponerings- eller avleveringsavtaler, som har involvert utenlandske selskaper, skal forhandles. EOGAN arrangerer hvert år en tre dagers samling for alle medlemmene sine. I juni 2016 var det oljeselskapet ENI i Italia som var vert for arrangementet. Medlemmene møttes i byen Viggiano i regionen Basilicata, hvor blant annet Vest-Europas største onshore oljefelt ligger. Tre dager med faglig påfyll, utveksling av erfaringer og utfordringer samt et innblikk i forskningen som gjøres på området gjorde dette til en vellykket samling. For ikke å glemme

italiensk gjestfrihet, det italienske kjøkken og en region spekket med spennende arkitektur, historie og natur.

4. Kartlegge arkivene og utforme en bevaringsplan for olje- og gassarkiv

Statsarkivet i Stavanger har, som nevnt tidligere, arbeidet ut mot olje- og gassindustrien i mange år. Tilfanget av arkivmateriale har imidlertid vært preget av tilfeldigheter, kapasitet, og i stor grad velvilje hos de private aktørene selv. Et av målene med pilotprosjektet NOGA var derfor å få til en bedre plan og struktur på arbeidet med innsamling av arkiver fra denne industrien. Arbeidsmåten måtte bli mer proaktiv. Det ble derfor nødvendig med en omfattende kartlegging av aktuelle aktører som eventuelt skulle inngå i en bevaringsplan. Kartleggingen viste seg raskt å bli mer tid- og ressurskrevende enn først antatt. Med utgangspunkt i Brønnøysundregisteret og aktuelle næringskategorier, ble det utformet en foreløpig oversikt. Medlemslister i diverse organisasjoner, som for eksempel Norsk olje og gass, ble også sjekket opp mot oversikten. Dette ga et relativt godt overblikk over dagens situasjon. Problemet meldte seg heller når det skulle kartlegges bak i tid. Denne bransjen har til alle tider gjennomgått hyppige fusjoner, nedleggelser, utflagging og lignende. Innenfor en arkiveier i dag, finnes det gjerne ti-talls arkivskapere fra tidligere. Dette er imidlertid ofte aktører som pr. dags dato er glemte, og som derfor er vanskelige å identifisere i en kartlegging. Hvis arkivene blir funnet, enten de er herreløse eller ligger i andre arkiv, kan de først da tilføyes i kartleggingen. For å komme denne tendensen litt i forkant, ba vi om hjelp fra veteraner og pionerer i bransjen. Ønsket var at deres bidrag til kartleggingen ville gi et overblikk og ny informasjon. Dessverre har det til nå vært lite respons på våre henvendelser. Delvis på grunn av disse utfordringene ble kartleggingen ikke ferdig innenfor prosjektperioden. Lærdommen vår er at en slik kartlegging må være dynamisk, og må kanskje forbli et «work-in-progress».

Selv om kartleggingen ikke ble ferdig, prøvde vi likevel å si noe om bevaringskriteriene for bevaringsplanen. Disse kriteriene fokuserte på størrelse på selskapet eller organisasjonen, antall ansatte, alder på virksomheten og at hele landet skulle være representert. Aktører som var pionerer på et eller annet felt skulle også dokumenteres. Erfaringsmessig har vi kun tatt imot en brøkdel av den totale arkivmassen fra de store olje- og gasselskapene. Det har vært en kombinasjon av våre bevaring- og kassasjonsvurderinger, arkiveiers egne ønsker og muligheten til å finne rette vedkommende i selskapet som kan ta en beslutning om eventuell overføring. For mindre aktører og organisasjoner har vi ofte tatt imot hele arkiver.

5. Sørge for økt bruk av arkivene

Et av hovedmålene for NOGA, og for hele Arkivverket, er å sørge for økt synlighet og økt bruk av arkivene. NOGAs bidrag til dette målet har blant annet vært å digitalisere 75 tusen dokumenter, hvorav 65 tusen av disse nå er fritt tilgjengelige på Digitalarkivet. Et av de siste oppdragene i prosjektperioden var å digitalisere styreprotokollene fra de første selskapene som etablerte seg på norsk sokkel på 1960-tallet. Nå kan disse leses i sin helhet på Digitalarkivet. I tillegg ble det digitalisert omtrent 3 500 fotografier hvor en stor del ble lagt ut på Arkivverkets Photoweb- tjeneste. En stor del av dette var dokumentasjon fra Esso sine bensinstasjoner rundt omkring i Norge. Dette viste seg å være svært populært både i pressen og blant publikum generelt, og førte til flere nyhetsoppslag og heftige besøkstall på nettsiden.

I prosjektets tre år tok NOGA inn til sammen 1200 hyllemeter papirarkiver fra diverse aktører. Dette materialet ble ordnet, registrert og publisert på Arkivportalen.no. Vi tok også imot digitalt skapt materiale, omtrent 20 systemer alt i alt. Det gjaldt blant annet fra fagforeningen SAFE og oljeselskapet ExxonMobil.

NOR Bensinstasjon i Mandal 1948. Fra arkivet etter Esso Norge AS hos Statsarkivet i Stavanger. (Fotograf ukjent)

NOGA hadde ved utgangen av 2016 totalt rundt 5000 hyllemeter arkiver fra offentlige og private virksomheter som kunne relateres til olje- og gassindustrien. Disse er arkiver fra hele landet, og det er snakk om i overkant av 140 arkivskapere. Vi var hele tiden bevisst på samspillet mellom private og offentlige arkiver, og ved å samle en sektor innenfor samme bevaringssted unngikk vi i stor grad dublering av arkiv. I tillegg fikk vi etablert en synergieffekt som, på grunn av vår etter hvert grundige kjennskap til materialet, kom arkiveier og brukere til gode. Olje- og gasselskapene har ofte operert med såkalte «joint ventures» eller samarbeid seg imellom. NOGA erfarte ved flere anledninger at etterspurt arkivmateriale fra arkiveier i sitt eget arkiv heller var å finne i andres arkiv etter slike «joint ventures». Og så lenge det ikke var forretningshemmeligheter eller taushetsbelagte opplysninger i materialet, var viljen til å dele på informasjonen alltid til stede.

Selv om hovedoppgaven til de ansatte i NOGA var å ordne, registrere og å drive saksbehandling i olje- og gassarkivene, prøvde vi gjennom hele prosjektperioden å formidle til bedriftene at vi kunne bidra med mye mer enn dette. Vi opplevde at det å kunne vise til en egen historie og bedriftskultur, både internt og eksternt, ble stadig viktigere for selskapene. Se bare på nettsidene til flere av kjente og ukjente bedrifter og organisasjoner. «Om oss» og «Our history»- sidene er ofte forseggjorte og bygger opp under verdier og visjoner som selskapet fronter i dag. I Alexander Schugs bok «History Marketing – Använd företagets historia i kommunikation och marknadsföring», viser han nettopp til denne verdien av historien. «När företaget använder sin historia investerar man i sitt eget varumärke och i företagskulturen. Historia är nästan den enda komponent i kommunikationsarbetet som står för kontinuitet samtidigt som är unik för varje verksamhet.»²⁸ Videre presiserer han at historien blir et slags kvalitetsstempel som gir assosiasjoner til erfaring, pålitelighet og holdbarhet.²⁹ Disse tankene og perspektivene ville vi i NOGA så gjerne formidle ut til våre samarbeidspartnere. Arkivet har mange funksjoner og innehar et potensiale som med fordel bør benyttes av flere!

6. Utforske alternative måter å organisere privatarkivarbeidet

NOGA- prosjektet representerte som sagt en pilot i Arkivverket på alternative måter å organisere privatarkivarbeidet. Virkeområdet skulle være nasjonalt og innenfor en sektor, ikke regionalt slik Statsarkivene tradisjonelt har vært organisert. Spesialiseringen skulle ligge innenfor kunnskap om bransjen, og ikke innenfor fagfelt i arkivistikken. For de ansatte i NOGA krevde det derfor at man måtte takle mange ulike faglige utfordringer. De ansatte var mer arkivgeneralister enn spesialister. Størrelsen på staben og krav til arbeid som ga

²⁸ Schug, History Marketing – Använd företagets historia i kommunikation och marknadsföring, s. 18

²⁹ ibid s. 19

fakturerbare timer gjorde denne arbeidsdelingen mer hensiktsmessig. Med større stab og flere offentlige ressurser, ville en spesialisering også innenfor fagfelt kanskje vært mulig. I stedet dro NOGA nytte av de spesialiserte tjenestene som allerede fantes i Riksarkivet. Overføring og lagring av databaser i fellesmagasin, promotering og pressekontakt ved arrangementer og tilrettelegging for skanning og indeksering til Digitalarkivet var alle oppgaver NOGA fikk hjelp til av andre i Arkivverket.

7. Erfaringer fra prosjektet

Ved utgangen av prosjektperioden i 2016 hadde akkurat Arkivverket implementert en stor organisasjonsendring. Den trådte i kraft 1. november. NOGA fortsatte som et prosjekt ut året, men skulle fra januar 2017 inn i «linjen» i Arkivverket. I skrivende stund er ikke alle elementer i dette arbeidet avklart. Den største endringen for NOGA foreløpig ligger i bemanning, fordeling av de ansatte og ansvarsforhold. De ansatte er spredt i organisasjonen, i seksjoner med spesialiserte oppgaver. Arkivverkets bidrag med ett årsverk er foreløpig ikke videreført, og det er ikke avklart eksakt hvem og hvordan det fortsatt skal satses- og holde fokus på oppgaven. Dette er ting som må avklares raskt og gå seg til i den nye organisasjonen, skal arbeidet med olje- og gassarkiv fortsette med samme suksess. For en suksess har det vært!

Finansiering

Gjennom hele prosjektperioden har NOGA hatt en stabil bemanning på 5-6 årsverk. 4-5 av disse har vært fullfinansierte fra bransjen selv. Til tross for dårlige tider i industrien, har NOGA klart å skaffe midler til arkivarbeid. Grunnene til dette er flere. Hovedgrunnen er kanskje vårt eget prinsipp om at alle aktiviteter i utgangspunktet skulle og måtte generere merinntekter. Selvfølgelig kom det noen få unntak underveis i prosjektet der økonomien måtte vike for arkivfaglige

vurderinger, men prinsippet og forventningen vår utad var alltid å få finansiering på arbeidet vi gjorde. En annen viktig grunn til en god økonomi var et utholdende salg- og markedsføringsarbeid som vektla nytten av samarbeid både på kort og lang sikt. Her utformet vi noen korte salgsargumenter som ble flittig brukt i markedsføringen av oss selv:

- Sikre god kontroll over- og enkel tilgang til egne arkiver på kort og lang sikt.
- Redusere lagringskostnader (effektiv dokumentlagring)
- Robust langtidslagring av digitale arkiver på tvers av teknologiskifter
- Spare lisensutgifter på lite brukte datasystemer
- Bruke arkivene i intern kultur- og identitetsbygging
- Markering av milepæler og viktige hendelser i bedriftens historie
- Arkiver som verktøy i merkevare- og omdømmebygging
- Viktig del av bedriftens strategi for samfunnskontakt
- Grunnlagsmateriale for forskning omkring norsk olje- og gassvirksomhet
- Synliggjøre bedriftens rolle i samfunnet
- Tilgjengeliggjøre arkiver som ikke inneholder sensitive opplysninger til elever, studenter, forskere og andre³⁰

I tillegg ble det klart i prosjektet at våre ulike samarbeidspartnere ofte hadde flere forskjellige inntektskilder. Bedriftene og organisasjonene hadde ofte ulike konti for ulike formål. Arkiv- og administrative tjenester kunne være interessert i å betale for å få orden og bedre tilgang til arkivene. IT-drift kunne være interessert i å få ned lisensutgifter til programvare ved å migrere lite brukte systemer til såkalte AIP-er som er mer robuste for langtidslagring. Samfunnskontakt kunne

³⁰ sluttrapport s. 11.

ønske å støtte formidlingsprosjekter og bidrag til å bygge opp intern bedriftskultur. Gründere (og andre med lang fartstid i virksomheten) ble tiltrukket av at livsverket kunne få et slags «evig liv» i magasinene, der arkivene ville bevares for alltid.³¹

I tillegg til ekstern finansiering har bidraget fra Arkivverket vært uvurderlig i prosjektet. Ett årsverk har bidratt til at oppgaver uten ekstern finansiering har blitt utført. Det var for eksempel arrangering av forskningsseminar, salg- og markedsføringsarbeid, skanning og publisering av materiale på Digitalarkivet, utforming av kartlegging og planer, og ordning og registrering av arkiv der finansiering ikke var mulig. Fri bruk av kontorplass, magasinplass og administrative tjenester har ikke minst vært avgjørende for at prosjektet kunne opprettes og overleve.

Sektortilnærming

En av hovedutfordringene ved NOGA prosjektet var om det var mulig å forvalte et nasjonalt ansvar for arkivene på en sektor i Norge. I årene fram mot opprettelsen av NOGA hadde Statsarkivet i Stavanger hatt et spesielt fokus på bransjen, men da spesielt innenfor egen region. Hovedtyngden av industrien ligger jo nettopp i Stavanger-regionen. Likevel hadde arkiv fra andre steder i landet også havnet hos Statsarkivet i Stavanger gjennom de store olje- og gasselskapene med hovedkontor i Rogaland. Via arkivet etter ExxonMobil i Norge har NOGA for eksempel samlet arkivene etter alle Esso sine landanlegg i Norge. Gjennom samarbeidet med Statoil fikk Statsarkivet tatt hånd om arkivet etter Mongstadraffineriet i Hordaland. Så selv om virkeområdet var i Rogaland, så oppbevarte Statsarkivet i Stavanger allerede arkiv fra rundt omkring i landet. Det nye med NOGA prosjektet var at man nå aktivt skulle kartlegge og kontakte aktører i hele

31 sluttrapport s. 12.

landet. NOGA måtte ekspandere sitt virkeområde, salgsarbeid og kontaktnett over fylkesgrensen. Til tross for en planlagt nedtrapping av salgsvirksomheten grunnet dårlige tider i bransjen, skrev NOGA avtale med Norsk petroleumsforening og bensinstasjonkjeden Statoil Fuel and Retail (nå Circle K) i Oslo i 2014. NOGA foretok en innledende informasjonsrunde i Bergensområdet i 2015, og besøkte flere aktører i Møre og Romsdal i 2016 i forbindelse med Kulturminne Draugen prosjektet. Til tross for dårlig napp hos aktører som har blitt besøkt, vet vi av erfaring at dette arbeidet tar lang tid og krever god oppfølging. En stor del av salgsarbeidet er å informere om hvem vi er og hva vi gjør, slik at den dagen arkivet står på agendaen, så vet beslutningstakerne hvem de bør kontakte.

Noe av styrken ved å ha et dedikert nasjonalt bransjearkiv, i stedet for et mer generelt arkivdepot, kan være at arkiveier opplever et større eierskap til bransjearkivet. Å få etablert et navn som Norsk olje- og gassarkiv har vært viktig. Navnet gjenspeiler virkeområdet, ambisjonen og ansvaret som følger med. For arkiveier viser det også at dette er mer enn «bare» et arkiv. For å hevde et nasjonalt ansvar for arkivene i hele bransjen, fordrer det at kunnskap og kompetanse ikke bare ligger innenfor arkivfaget, men også innenfor bransjen selv. Denne kunnskapen og historieforståelsen skaper en tillit for beslutningstakerne i bransjen om vår troverdighet, våre hensikter og vår evne til å forvalte denne historien. Når denne tilliten først er opprettet, blir vårt ønske om finansiering, så langt det er mulig, i stor grad etterkommet. Et dedikert nasjonalt bransjearkiv, eller tematisk arkiv, kan kanskje også være lettere å få delvis finansiert fra det offentlige? Skeivt arkiv, VID historiske arkiv (Misjonsarkivet og Diakoniarkivet) og ArBark (Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek) er alle arkivinstitusjoner med et klart tema og virkeområde og er alle representert på statsbudsjettet.³²

32 Kulturdepartementet, «Statsbudsjettet», Kap. 329 Arkivformål s. 93.

En annen styrke med å ha et bransjearkiv er den bransjekunnskapen og det nettverket som gradvis bygges opp hos de ansatte. Man får kanskje mulighet til å være litt i forkant av en utvikling som ellers ville vært vanskelig å følge med på. Det kan være endrede arkivdanningsrutiner hos bedriftene, nye eierforhold på grunn av fusjoner eller nedleggelser, markering av jubileer og forskningsbehov i Norge og internasjonalt.

Erfaringene hentet fra NOGA prosjektet når det gjelder en slik tematisk/sektortilnærming, er at man utvikler en allsidig arkivfaglig kompetanse og bransjekunnskap, og får en svært effektiv og målrettet arkivinnattsats. Denne tankegangen kan sannsynligvis med stor fordel overføres til andre bransjer. Noen næringer trenger kanskje bare noen få år dedikert til oppgaven. Andre, større og mer omfattende næringer trenger kanskje et fokus over en lengre periode. Olje- og gassindustrien er, har vært, og vil sannsynligvis fortsette å være Norges største og viktigste næring.³³ Ut ifra det faktum alene, kan det argumenteres for nødvendigheten av et mer permanent bransjearkiv akkurat for denne sektoren. Denne måten å organisere privatarkivarbeidet for å få en helhetlig samfunnsdokumentasjon er likevel ikke sikkert den løsningen som passer best for alle bransjer. For olje- og gassarkivet har det vært helt avgjørende at industrien fortsatt er i full drift. Arkivene er relativt unge og i god stand. Det er fortsatt mange aktører i bransjen som kan bidra både med finansiering og kunnskap. For noen bransjer kan dette bli vanskelig, og den helhetlige samfunnsdokumentasjonen må sikres på andre måter.

Veien videre for NOGA

For de ansatte i NOGA ble årene 2014 - 2016 en travel og spennende periode. Prosjektet lyktes i de fleste av sine mål, til tross for

33 Norsk olje og gass, «Norges mest verdiskapende næring.»

eksepsjonelt dårlige tider i industrien. Noen oppgaver i prosjektet gjenstår enda, for eksempel utforming av en bevaringsplan for sektoren. I tillegg gjenstår det fortsatt å få en fullstendig kartlegging og dokumentasjon av industrien, da vi ikke har hatt nok tid og ressurser til å oppsøke flere aktører utenfor vår region enda. Men ved utgangen av prosjektperioden er vi godt i gang. Nå skal den nye organiseringen i Arkivverket gå seg til i en to års periode. Vårt håp og ønske er at NOGA fortsatt skal ha en plass her, at fokus og «trøkk» på oppgaven skal opprettholdes, slik at norsk olje- og gasshistorie blir så godt som mulig dokumentert for fremtidens generasjoner.

Litteraturliste:

Det kongelige kulturdepartement. «Prop. 1 S (2016-2017) Proposisjon til Stortinget (forslag til stortingsvedtak) for budsjettåret 2017.»

Norsk oljemuseum. «Kulturminne Draugen.» (2016) <http://www.norskolje.museum.no/forside/kulturminner/kulturminne-draugen/> [nedlastet 27.12.2016]

Norsk olje og gass. «Norges mest verdiskapende næring.» (2012) <https://www.norskoljeoggass.no/no/Faktasider/Verdiskapning1/> [nedlastet 27.12.2016]

Schug, Alexander. *History Marketing – Använd företagets historia i kommunikation och marknadsföring*, Centrum för Näringslivshistoria: Ekerlida Förlag. 2003

Statsarkivet i Stavanger. «Sluttrapport Norsk olje- og gassarkiv» Saksdokument i ePhorte 2016/19755. Arkivverket (2016)

Margit Løyland

UDUGLEGE PRESTAR OG TVILSOM MORAL

Saker for domkapitlet på 1600-talet

«Udvortis en engel, indvortis kontraris». Slik omtalte fru Inger mannen Hans etter mange års turbulent samliv. Men det var ikkje bare eit mørkt indre sinnelag som var galt med ektefellen. Kona skulda han for å vere ein skarn, ein elendig person, og ærestjuv, som i tillegg til å vere valdeleg og dra henne for retten med falske anklager, var ein papirlaus utlending som hadde kome inn i hennar land og liv med skikkar og kvinnesyn ho ikkje kjende, og slett ikkje likte! Ho ga ulike fedreland mykje av skulda for at ekteskapskonflikten hamna i retten i 1690-åra.

Skildringa av ekteskapet mellom Inger Pedersdotter Bredal og tømmermeister Hans Conrad i Kristiansand er som ein tragisk farse.³⁴ Eg skal kome tilbake til dramatikken dei opplevde og kvifor denne og fleire andre familiefidar er interessante for oss i ettertid, men først skal vi sjå meir på rammene som denne historia utspelar seg innanfor. Samlivet mellom Inger og Hans utvikla seg til å bli ein omfattande familiekonflikt som hamna i rettsapparatet. Men på veg frå verdsleg til kyrkjeleg rettsapparat, endra saka karakter. Inger og Hans stemna først i fellesskap nabokvinner inn for bytinget for å stogge negative rykte som spreidde seg om dei. Så gjekk saka vidare til lagretten, der ho på mange måtar snudde og blei til ei skilsmissesak som fekk si

34 SAK: Biskopen i Kristiansand, A III, Kapitelsbok 4, 1693 – 1726, Kristiansand Domkapitel (heretter omtalt DK 4), 17. mai – 23. juli 1694.

endeleg avgjerd i den kyrkjelege domstolen, kalla konsistorialrett eller domkapitelrett.

Domkapitlet

Domkapitlet behandla korkje strafferett eller sivile søksmål, og var slik sett ingen vanleg domstol. Domkapitlet tok andre saker enn rettsapparatet elles og behandla hovudsakleg konfliktar innanfor kyrkja. Det kunne vere tvistar prestekollegaer imellom, eller mellom prest og kyrkjelyd. Også konfliktar mellom nære familiemedlemmer blei behandla der. Domkapitlet avsa domar på moralsk grunnlag. Argumentasjonen dei brukte, er interessant for oss som vil prøve å forstå samtida deira.

Domkapitlet var frå starten av ein institusjon som hadde som si primære oppgåve å sørge for rett levesett og rett lære hjå prestar og tenarar i kyrkja, men skulle også ta seg av skulestell, hospital, fattighus, lærespørsmål m.m. Domkapitlet var eit organisert prestefellesskap og fungerte både som kulturelt fellesskap, eidedomsfellesskap og juridisk domskollegium. Det var ein gamal institusjon, frå andre halvdelen av 1100-talet, og heldt fram som ein del av kyrkjeordninga også etter reformasjonen. Domkapitlet fekk til dels nye oppgåver og blei svekka utover på 1600-talet. Dei juridiske oppgåvene minka etter at eineveldet blei innført i 1660, men domkapitlet heldt fram med å dømme i ekteskapssaker og sedløysesaker, og i saker som gjaldt indre geistleg disiplin. Referata frå domkapittelretten handlar mest om par som ønskte skilsmisse og prestar som krangla om prestgardsjord og økonomiske rettar. Domkapitlet som institusjon varte ved heilt fram til domstolreformen i 1887, men var under avvikling frå slutten av 1700-talet.³⁵

35 Meir om domkapitlet i: Hanne Marie Johansen, 2001, Knut Sprauten, 1995 og Morten Beyer, 1970.

Rettsreferata frå denne domstolen er rike på detaljar og går langt inn i familiekonstellasjonar. Denne kjelda kan derfor vere ein god kanal inn til både individ og fellesskap, daglegliv og samværsformer. Vi blir presentert for enkeltskjebnar og menneskelege tragediar, men vi møter også eit samfunn der det var viktig å få løyst konfliktsaker før dei blei store og kunne øydelegge både lokalmiljø, slekt og samfunnsstruktur. Det er interessant at denne retten fanst, og at det eksisterte eit slikt apparat for å regulere samfunnet og løyse konflikhtar menneska imellom. Det er også spanande å sjå korleis denne domstolen fungerte i «ferske» samfunn, som den nyetablerte kjøpstaden Kristiansand. Domkapitlet har som mål å skape ro i samfunnet og viser oss på mange måtar samfunnets indre justis på lokalt plan.

Både enkeltpersonar og fellesskap brukte domkapitlet som ein slag appelldomstol. Mange av sakene som kom dit, hadde først vore innoom på by- eller bygdeding, og kanskje også lagting. Når saker blei sendt frå verdsleg til kyrkjeleg rettsinstans, var det ofte fordi det hadde kome fram nye opplysningar og/eller skuldingar slik at saka på mange måtar endra karakter. Domkapitlet blei ein stad der folk kunne prøve å fri seg frå alvorlege skuldingar og straffer eller falske rykte og baktaling. Den parten som kom dårleg ut i det verdslege rettsapparatet, kunne vinkle saka si ved å legge inn anklager om blasfemi, vranglære, ”ugudeleg”/usømeleg livsførsel, kroppslege skavankar m.m. Slik kunne saka endre karakter og få ei anna vending når ho blei flytta frå den verdslege til den kyrkjelege domstolen.

Eg har tidlegare skrive om Didrik som skulda kompanjongen sin for tollsvik, men som i staden sjølv blei ankaga for vranglære og fekk dødsstraff for sal av salmebøker.³⁶ Her vil eg legge fram nye døme på prestar som må svare for seg i retten. Men mest plass skal eg bruke på

36 Om Didrik Meyer sjå Margit Løyland, 2008, s. 44–55.

å ta dykk med til dagleglivet i Kristiansand og omlandet og presentere dykk for tre kvinner som blei anklaga i store saker som gjekk for domkapitlet i Kristiansand i 1690-åra, nemleg Inger Bredal, Margrete Karlum og Katrine Normann. Kristiansand var ein relativt ny by på dette tidspunktet, både som kjøpstad, festningsby og stiftsstad. Når domkapitlet samla seg til konsistorialrett møttest både kyrkjelege og verdslege embetsmenn.³⁷

Material og metode

«Kamp om rett lære», heiter det sjølvalgte forskingsprosjektet mitt i Arkivverket. Det har undertittel: «Religiøs forståing og samhandling på Agder ut frå ei kyrkjerettsleg kjelde». Kjeldematerialet mitt er domkapittelprotokollar for perioden 1600 til 1750 frå det sørlegaste stiftet i landet. Det området som i dag utgjer Telemark, Agder og Rogaland blei først kalt Stavanger, men etter 1682 Kristiansand stift.

Hovudspørsmålet mitt er om det finst saker som kan seie noko om religiøs påverknad frå andre land og konfesjonar i denne perioden - ei tid med tett kontakt mellom Norge og Nederland. Eg har derfor vore på jakt etter spor av reformert, calvin-inspirert kyrkjelære – men eg vil også leite etter spor av læra til brødremenighetene, herrnhuterane, som får innpass i Norge rundt 1730. Denne artikkelen bygger på nokre få saker frå dette store materialet, men kvar sak involverte fleire menneske og dermed også fleire ulike menneskelege tema. Domkapittelprotokollane presenterer enkeltindivid som på ulike vis kunne ha stått i fokus med kvar sine historier. Eg vil gje dykk smakebitar

37 I Konsistorialretten i Kristiansand i 1693-96 sat lagmann Laurits Andersson Undal (veksla mellom han og amtmann Mathias Tønsberg), biskop Jakob Jensson Jersin (etterfølgd av Johannes Munch), rektor Tobias Jensson, prost i Mandal prosti og sokneprest til domkyrkja i Kristiansand, Anders Scheen, og ofte også kapellanen i Kristiansand, Ole Hansson Bager. SAK: Biskopen i Kristiansand, A III, Kapitelsbok 4, 1693 – 1726, Kristiansand Domkapitel (DK 4).

Vitneforklaringar i saka om Inger Bredal. SAK. Biskopen i Kristiansand, A III, Kapitelsbok 4, 1693 – 1726.

frå denne kjelda som er så rik på detaljar og let oss kome nært innpå menneska som levde sist på 1600-talet. Maktkampar menneske og miljø i mellom er ein fellesnemnar i dette konfliktbaserte kjeldematerialet. Prestar stod mot sine overordna, den eine ektefellen mot den andre. For å forstå kvifor konfliktane oppstod er det viktig å sjå på miljøet og samfunnet rundt og spørje kva for lokale og sentrale samfunnsstrukturar som skapte så stor grad av usemje.

Kampen om rett lære blir ført på mange nivå. I prosjektet mitt ser eg korleis kyrkja sine menn, prestane, takla embetet sitt ved å gå inn på

kva type konflikhtar dei hadde med kvarandre og soknefolka sine. Det kan vere tradisjonelle konflikhtar mellom embetsmenn og bønder om rett til eigedom, sportlar og avgifter, men det kan òg vere meir spesielt kyrkjelege konfliktområde som kallsrett og sjelesorg. Domkapittelprotokollane inneheld skildringar av innbitte inntektskampar og tilsettingssaker, men også spektakulære vitneforklaringar om «udugelege» eller «umotiverte» prestar som slo ned menighetslemer mens dei sjølv enno stod i full prestemundur inne i kyrkjeromet, og lærarar som øydela og mobba meir enn dei underviste.³⁸

Prestar med problem

Ein gjengangar i domkapittelprotokollane i siste del av 1600-talet var Henrik Rosenkilde i Stavanger. Han blei aldri noko anna enn kapellan, og i 1680-åra utmerka han seg som ein som tok seg til rette og snappa ulike småjobbar som trulovingar, likvaker og testamentlesing rett for nasen på andre prestar. Han gjorde det nok for å tene nokre ekstra riksdalar til seg og familien, men det blei mykje høglydt kringling prestane imellom om fordelinga av desse oppgåvene. Domkapitlet måtte stadig på banen og irettesette han for mangfoldige prosessar og for å vere «tilbørlig til klammeri og trette».³⁹

I den andre enden av stiftet var herr Hans, Hans Post, sokneprest i Lardal i Øvre Telemark. Han blei suspendert fordi han hadde oppført seg «uskikkeleg» og «halstarrig» både overfor biskopen og kongen, som var hans overordna. Han hadde forsømt pliktene sine, heitte det i domkapitlet. Herr Hans ville ikkje halde klagepreike i kyrkja si etter at kong Kristian den 5. døydde i 1699 og heller ikkje skrive under på nokon truskapseid til den nye kongen, Fredrik 4. Hans var truleg ein prest som ikkje likte autoritetar. Han hytta med neven og truga dei andre prestane som var meir underdanige enn han. Det var

38 Avsettingssak mot lærar ved latinskolen i Kristiansand. DK 2, 23. juli 1680.

39 DK 4, 9. januar 1696.

urovekkande for kongemakta å få slike sterke signal frå ein av deira eigne embetsmenn som jo i prinsippet hadde som ei av hovudoppgåvene sine å trygge einveldet ved å bygge opp kongetruskapen i folket. Presten i Fyresdal, herr Tomas, blei same året stemna av amtmannen fordi han hadde møtt full og drukken opp på tinget og oppførte seg både nasevist og frekt. Men amtmannen hadde nok grunn til å skjelve litt for herr Tomas. Under julefeiringa like før hadde han brukt preikestolen i alle dei fire kyrkjene sine til å egge kyrkjelydane til opprør mot øvrigheta.⁴⁰

Vi møter altså ikkje bare «udugelege», dvs. kranglevorne, pengekjære og drikkfeldige prestar i det kyrkjelege rettsmaterialet, vi finn energiske aktivistar med sterke meiningar som kunne vere ein reell trussel for etablerte styresmakter. Så det spørst om ikkje «udugelege» av og til må byttast ut med «opposisjonelle». Språkbruken gir føringar for korleis vi kan forstå fortidas aktørar. Den type embetsmaktkampar som dei opposisjonelle prestane representerte, er ein spanande tråd i materialet mitt, som eg vil legge meir arbeid i seinare. Men kjeldematerialet mitt seier også noko om samtidas moralnormer, både når det gjaldt parforhold og sosiale nettverksstrukturar i tidleg nytid. Slike saker kan vise korleis kyrkja, og i denne perioden er kyrkjemakt synonymt med kongemakt, altså staten, kjempa for rett lære både om Gud og menneskeleg samhandling. Via domkapitlet kunne staten regulere vanlege folks liv. Men det er god grunn til å spørje om ikkje domkapitlet også blei brukt i sosiale maktkampar lokalt. Spørsmål om moral er ofte knytt til sosial status og ære kontra skam. Det kjem tydeleg fram i saka mellom Inger og Hans. Dei opptrådde i starten som eit samansveisa par, på lag med kvarandre mot ryktespreiarar og velatablerte byborgarar. Men dei endte som motpartar og fiendar som kasta alvorlege skuldingar mot kvarandre og sette det tidlegare samliv sitt i eit dårleg lys.

40 DK 4, 18. september 1697.

Offentleggjort privatsfære

- Er det betre å tale nokon til ære, enn å teie dei til skam? spurte eit av vitna i saka mellom Inger og Hans etter at saka hadde versert både for byting og lagting. Kontroversane rundt Ingers liv og levemåte ser ut til å ha starta etter at ho fødde eit barn etterjulsvinteren 1693. Ved påsketider hadde ho og Hans vore saman på ektefellers vis, men så blanda andre folk i byen seg inn i samlivet deira. Inger hadde vore sjuk i fleire veker etter fødselen. I denne perioden meinte fleire kvinner i byen at dei hadde sett henne i usømelege situasjonar. Kvinnene inviterte Hans heim til seg for å fortelje han om det dei meinte å vite om Inger og andre menn. I første omgang blei desse skuldingane, sladderer og folkesnakket ei æressak for Inger og Hans i fellesskap. Våren 1693 skreiv dei brev til byfut Beermand der dei anklaga Johanne Aastrup og dei to døtrene hennar, Anna Maria Friis og Sara Hansdotter, for å tale nedsettande og spreie falske rykte om Inger. Dei stemna Johanne og døtrene for bytinget, som ila dei tre damene ei bot på 20 riksdalar. Johanne var gift med rådmannen i byen, Nils Nilsson Aastrup, og det er nærliggjande å tenke at Inger og Hans må ha hatt ein viss posisjon i byen, sidan dei tok til motmæle mot rådmannskona. Rådmannsfamilien ville fri seg frå bota, og saka fekk ei ny vending. Johanne heldt fast på skuldingane om Ingers usømelege livsførsel og saka kom for lagtinget. Men bildet er uklart, undervegs i prosessen fortalde tømmermeister Conrad at hadde det ikkje vore fordi andre hadde fortalt han om Ingers utanomekteskaplege aktivitetar, hadde han ikkje hatt noko å klage henne for. Han vedgjekk også at han i eit drikkelag hadde kome i prat med ein mann som tilbaud seg å skaffe vitne mot 50 riksdalar i betaling. Mykje tyder dermed på at folkesnakk og press frå sosiale grupper utanfor familien påverka prosessen. 13. desember 1693 stemna Hans fleire vitne for retten. Dei som tidlegare hadde forsvart Inger og sagt at dei ikkje hadde noko å utsetje på henne, stod fram med detaljrike skildringar

av aktivitetar som kunne tyde på at ho kunne skuldast for ekteskapsbrot. Skuldingane mot Inger var så sterke at lagretten i mars 1694 konkluderte motsett av bytinget og dømde Hans Conrad til å betale 20 riksdalar i erstatning til rådmannen og kona hans for den bota dei tidlegare hadde fått. Lagretten rådde Hans til å gå vidare til domkapitlet og kreve skilsmisse frå Inger der.⁴¹ Det verka derfor som Hans nærast mot sin vilje kravde skilsmisse for å oppretthalde si eiga ære. Ein vektar, ein målar, tre tenestejenter, to nabokvinner, leigebuarar og fleire andre stilte i retten og fortalde korleis Inger Bredal hadde levd «utilbørlig» saman med skipper Laurits Pedersson, offiser Henrik Gaarman og prokurator Johannes Galskiøth. Det som i starten såg ut til å ha vore ein strid mellom rivaliserande familiar, blei snudd til eit internt skilsmisseoppgjer. Naboar og sosiale grupperingar utanfor heimen fekk Hans Conrad til å endre strategi. Men det er uvisst om dei gjorde det for å hjelpe han eller for å øydelegge for han.

Bare domkapitlet kunne ta stilling til om Inger hadde brote ekteskapspakta slik at Hans kunne få innvilga skilsmisse. Då saka gjekk for konsistoriet, dvs. domkapitelretten i Kristiansand våren og sommaren 1694, stod ektefellene som tidlegare hadde vore på lag, steilt mot kvarandre. Inger måtte svare på dramatiske anklagar frå ektemannen og avslørande vitneforklaringar frå tenarar og naboar. Både saka og hennar eigen situasjon hadde heilt endra karakter frå året før. Inger blei skulda for utruskap og for å ha vore ei «fripostig» kvinne. Hans hevda at han hadde vore uvitande om kor «grov» og dristig og «gandske usømmelig» Ingers kontakt med ein namngitt skipper hadde vore. Men Inger måtte ikkje bare svare for denne eine utruskapshistoria. Ho måtte også stå til rette for å ha hatt nært samkvem med fleire menn, utan blygsel, både dag og natt. Ein av elskarane skulle ha budd til leige hjå Inger og Hans, ein annan budde i nabolaget, ein tredje

41 Lagtingsdomen frå mars 1694 blei referert i domkapitlet. DK 4, 15. juli 1694.

hadde ofte vore på besøk. Ifølgje vitneforklaringane rakk Inger så vidt å lukke døra for den eine elskaren, før den andre banka på. Inger sin posisjon endra seg radikalt frå å vere ei ressurssterk kvinne som vann rettssak saman med ektefellen, til å måtte fri seg frå innhaldet i rykta og nye skuldingar frå sin tidlegare partnar. Ho måtte sjå sin sosiale og økonomiske situasjon truga. Naboar og ektefelle vendte seg mot henne, det same gjorde tenarar og leigebuarar. Inger måtte svare for fleire klagemål: Hadde ho smitta mannen sin med syfilis? Hadde ho late elskarar stå i kø framfor augo på familie og tenarar? Og rømde ho til slutt ut av landet i staden for å ta ansvar for handlingane sine?

Isenesetting

Det er ikkje utan vidare enkelt å forstå det vi i ettertid les i rettsforhandlingane. Var Inger ei «fripostig» kvinne, som mannen skulda henne for? Eller var det slik som ho sjølv argumenterte for i retten, at ho hadde kome opp i situasjonar som var lette å misforstå medan ho låg sjuk til sengs etter barnefødsel, at ho var offer for misunning og «onde menniskers had» i eit bysamfunn der det måtte harde verbala basketak til for å klatre på den økonomiske og sosiale rangstigen? Stod ho klar til å rømme landet så fort ho greide å skaffe nok pengar til å kome over til bror sin i England, fordi ho var redd for å bli skamslått av ein drikkfeldig, brutal og valdeleg ektemann?⁴² Eller var argumentasjonen for domkapitlet eit siste halmstrå i ei sak der Inger og Hans først hadde gått høgt ut for å verge seg i fellesskap, men som enda med at fellesskapet slo sprekkar og at både Hans og Inger fekk nok med å redde seg sjølv og eiga ære? Deira felles forsøk på å stoppe rykta om utruskap resulterte bare i ein kortvarig siger. Kan vi ane at det har foregått ein kamp om makt og posisjon i bysamfunnet mellom ekteparet Bredal/Conrad på den eine sida og rådmannsfamilien Aastrup

42 Skriftleg innlegg frå Inger Pedersdotter Bredal, lagt fram i retten av prokurator Peder Bloch. DK 4, 18. juli 1694.

på den andre? Kan hende ser vi her oppløysinga av ein intern økonomisk innbringande samlivsavtale mellom Inger og Hans som innebar at Inger tente pengar på prostitusjon. I så fall kan rykteflommen skuldast at samlivet mellom Inger og Hans blei utåleg for Johanne Aastrup og andre folk i byen. Kven var det eigentleg som tente på å føre saka for domkapitlet? Spørsmålet er korleis vi i det heile kan forstå det vi les i rettsmaterialet frå 1600-talet. Kan det vere at denne ulykkelege historia botna i ulike religiøse og kulturelle syn på det å vere seksuelt avhalden og ha respekt for reinsingstida etter ein fødsel?⁴³ Rettsavhøyr er ein unik kanal rett inn i enkeltpersonars liv og tankesett, men dei er også resultat av iscenesetting av liv og situasjonar for dei involverte. Det er mykje eit vitne kan ha gløymt, ikkje sett, ikkje heilt har forstått, eller ha tatt/fått betalt for å seie.

Forviklingar

Ulike samfunnsgrupper var representert i det bredalske hus: Hans Conrad kom frå tysktalande område i samband med arbeidet sitt,⁴⁴ og han fekk familie etter at han etablerte seg i Kristiansand. Her budde han i lag med kona si, Inger, i moras hus. Det var ein større bygard, eit stort hus med mange rom. Det var sal i andre etasje, fleire inngangar, i alle fall både hagedør og gatedør, ein tilstøytande hage med plankegjerde rundt og bakgard med tilhøyrande bygg.⁴⁵ Far til Inger hadde hatt borgarbrev og drive som trelasthandlar, men han var død få år før vi møter slektningane hans i domkapittelprotokollane. Mor hennar, Sissel Bredal, dreiv forretninga vidare og levde som borgarenke i eit

43 Bibelen talar om 40 reinsingsdagar. Vanleg praksis i mange miljø også etter reformasjonen. Hans Conrad viste til at Inger hadde fortalt at han heldt seg borte frå henne ein lengre periode enn ho ønskte etter fødselen, medan Inger refererte til tida mellom fødselen og til presten hadde gitt henne nattverd, «betient henne», som ein periode som utelukka seksuell aktivitet. DK 4, 23. juli 1694.

44 Karl Leewy, 1981, s. 67.

45 I Kristoffer Pudendorphs forklaring. DK 4, 23. juli 1694.

tilsynelatande velstående hushald.⁴⁶ Huset var stort nok til å romme både tenestefolk og fleire leigebuarar. I tillegg til byggmeister og handelsborgar Hans Conrad og trelasthandlardotter Inger Pedersdotter med familie, dvs. mor/svigermor og truleg også barn, budde det fleire tenestejenter og leigebuarar i huset. Inger si eiga tenestejente, Margrete, sov til dels saman med henne, men også andre kvinnelege tenarar er nemnde, Barbro, Ragnhild og amme Ingeborg.⁴⁷ Prokurator Johannes Galskiøth hadde sitt eige kammers og kalla Inger «si vertinne». Det samme gjorde handverkarekteparet Katrine og Kristoffer Pudendorph. Han var bilemakar⁴⁸, og som Ingers mann, engasjert i dei store byggearbeida i byen. Tømmermeister Hans Conrad var ein av to byggmeistrar som blei engasjert til bygginga av den nye domkyrkja, Vår Frelsars kyrkje, i Kristiansand, som var under arbeid frå 1685 til 1696. Som byggherre hadde han truleg også ansvar for å skaffe dyktige handverkarar av ulike slag. Pudendorph-paret hadde si eiga stove i andre etasjen, der også prokurator Galskiøth budde. I tillegg var soldat Lauge Kristensson innkvartert i huset. Inger og mora styrte altså eit hus med mange menneske frå ulike yrkesgrupper og nasjonar, og som rettslege kjelder viser, også med mykje liv og leven.

46 Borgerrulle for Kristiansand, s. 60 og 74.

47 «Ragnhild Biørnsdatter, som hafuer tient Inger Bredal it half aars tid, og imidlertid alltid laa om natten paa stuegulfuit hvor Inger Bredal hafde sin seng inde, beretter at hun nesten huer anden aften, lugte porten op for Fendrich Gaarman, da hand gich op til Inger Bredals stue hvor hun laa om natten, klædede sig af sine ydere Klæder, og blef saa hos hende i sengen beliggende frå om aftenen klochen 9 a 10 indtil om morgenen Klochen 3 a 4. ...naa Fendrich Gaarman i saa maade icke kom til Inger Bredal, siger Ragnhild Biørnsdatter at hun motte luche Inger Bredal ud igiennem porten, og fulde same Ragnhild Inger Bredal saa hend til Fendrich Gaarmand i hans logemente hos Jesper Nielson, blef da Inger Bredal ude frå ungefær 10 om aftenen, indtil om morgenen 3 a 4 da bemelte Ragnhild Biørnsdatter lugte hende ind igien same vey igien igiennem porten og fulde Jesper Nilesøns pige Johanne Byrrildsdatter Inger Bredal hiem....» DK 4, 23. juli 1694.

48 Øksemakar. Bile er ei brei øks brukt til tømmermannsarbeid.

Fleire vitne skildra Inger og dei som skulle vere beilarane hennar, på veg ut og inn av gatedører og hagedører seint på kvelden og tidleg om morgonen.⁴⁹ Dei forklarte seg om forsmådde elskarar som kasta kleda sine ut av soverommet og ikkje ville bu til leige meir, men angra seg og blei vener med Inger att. Dei kunne fortelje om smelling med dører og rasande ordvekslingar, både mellom Inger og beilarane hennar, og mellom Inger og mora. Mor og dotter kalla kvarandre dei fryktelegaste ting, mora bad endå tenestefolka fli henne ei øks midt på natta så ho kunne få opna døra til romet der Inger hadde forskansa seg i lag med prokurator Galskiøth. Dei hadde nettopp blitt vener att, etter at han hadde reist i sinne fordi han var sjalu på skipper Laurits Pedersson. Då skipperen kom på besøk igjen, var det så vidt han unngjekk å møte fenrik Gaarman. Tenestejentene opna hagedører og gatedører for å sleppe desse herrane usett ut eller inn. Attåt desse forviklingane skulda Hans kona for å ha smitta han med fransoser, altså syfilis. I retten måtte ho fortelje detaljert om sin eigen helsetilstand, og la fram attest på at ho hadde vore gjennom fleire kroppskontrollar hos dertil eigna «dannekvinner» som Sissel Bredal hadde hyra inn for å prove at dottera var uskuldig i ektemannens sjukdom. Kvinnene gjekk god for at Inger verken hadde sår eller byllar og *«kunde icke see, da hun blottede sit bare legeme, mere u-rent paa hende i nogen maade, end paa it barn, som kunde være føed samme nat»*.⁵⁰ Hans Conrad meinte imidlertid at dei tre namngitte dannekvinnene hadde undersøkt Inger på feil tidspunkt. Dei hadde sett henne om sommaren, lenge etter at ho hadde vore sjuk ved påsketider, hevda han. Og heldt fast på at Inger hadde smitta han, og ikkje omvendt.

49 I tillegg til tenestejentene Margrete, Ragnhild og Barbro, vitna Hans målar og vektarane Torjus Vraalsson og Peder Christoffersson. Peder fortalte m.a. at då han ein kveld året før hadde sete i bislaget til Nils Ulfsson, hadde han sett Jesper Nilssons tenestejente, Johanne Byrrildsdotter gå for å hente Inger klokka elleve på kvelden. «.» DK 4, 23. juli 1694.

50 Anne Jørgens Anderssons, Maria Margreta Mr. Nicolais og Katarina Jespers var sommaren 1693 kalla inn som truverdige dannekvinner av Sissel Bredal for å undersøke Inger. Anna vitna om dette året etter. DK 4, 23. juli 1694.

Fleire vitne møtte ikkje opp, eller så nekta dei for at det hadde skjedd noko usømeleg. Andre var tvilande til dei framførte historiene om Ingers levemåte, og angra på at dei hadde latt seg lure av falske rykte.⁵¹ Kirsten Jespersdotter nekta for å ha sett Inger i nokon usømeleg situasjon, slik andre hadde påstått hadde skjedd i huset til foreldra hennar. Soldat Lauge Kristensson gjekk tilbake på det han tidlegare hadde sagt basert på rykte han hadde høyrte frå tenestejentene. Prokurator Galskiøth la fram brev frå kommandør Barfot på festninga der kommandøren sa seg lei for at hans soldat, Lauge hadde latt seg «forlede» til å fare med sladder og tale usant om husvertinna si. Galschiøth sjølv skreiv ei forklaring der han omtalte dette feiltrinnet: *«thi det er befrøktelig at han [soldaten] i sin tid skal bliffue af hindis modstandere forledet, ... och dermed saaledis lettelig vige fra sandhed ...»*⁵²

Leigebuar Katrina Pudendorph hadde gitt Inger skriftleg attest på at det ikkje hadde skjedd noko utilbørlig så lenge ho og mannen hadde budd til leige i Inger og moras hus. Tenestejenta til Katrina, Anne Maria Mortensdotter, støtta matmoras utsegn. Katrina hadde sagt at dei nok hadde høyrte ein del bråk i huset, men ikkje visst kva det betydde. Inger var i barsel og «meget svag», og så sjuk at dei hadde rådd henne til å sende bod på ein skriftefar. Bypresten, Hr. Bager, hadde kome for å sjå til Inger på sjukeleie.⁵³

Fleire av dei detaljerte vitneforklaringane svekka meir enn dei styrka Inger si sak. Ho og Hans hadde ulike støttespelarar og det verka som fleire av vitna let seg påverke. Som vi veit var nokre viljuge til å vitne mot Inger dersom dei fekk betalt av Hans, andre blei invitert inn til Inger på mat og drikke før dei skulle møte for retten. Det blir

51 ».... «. I tillegg var det fleire av dei innkalte vitna som lot vere å møte. DK 4, 23. juni 1694.

52 Galschiøth i brev datert Flekkerøy 10.mai 1694, lagt fram for domkapitlet. DK 4, 17. juni 1694.

53 «...» Inger i sin forsvarstale for konsistoriet. DK 4, 17. juni 1694.

dermed ikkje lett å vite om det var den verkeleg sanninga som kom for ein dag, eller om det bare var regisserte forklaringar og skuldingar som blei lagt fram for byting, lagting og til sist i domkapitlet. Etter at Inger først hadde fått gode skussmål frå Katrina, stilte mannen hennar, Kristoffer Pudendorph, i retten og vitna imot. Han meinte å ha sett ting som kunne tyde på både usømelege herrebesøk og utilbørlege aktivitetar. Tenestejentene fortalde at dei nokre kveldar hadde følgt Inger ut av huset seint på kveld, andre kveldar lukka menn inn til henne. Dei fortalde også at Inger hadde tatt i mot mannleg besøk på dagtid, mellom anna når mora var til messe om sundagene, og skildra i dramatiske ordelag korleis mor og dotter skjelte kvarandre ut.⁵⁴

Ulike kulturar?

Inger gjekk i rette med dei som vitna mot henne, og sådde tvil om truverdet deira. Pudendorph hadde vore i Bergen og kunne umogeleg ha sett alt det han påstod å ha sett. Tenestejenta Margrete hadde ikkje vore hjå henne på lang tid, Barbro var oppsagt og upåliteleg. – «*Ingen elendighed kommer alenne...*», hevda Inger. «*Onde mennisker i denne bye er misunnelige og vil tilføre mig et had saa stor! Retsindige Herrer*», seier ho til domkapitlets menn, «*... ta fornufften fangen och betenk hvorofte og hvor lenge ieg enfoldige quinde menniske hafuer verit under forfølgelse, onde menniskers hat och afunn och misundelse*. Inger fortalde om sin eigen tilstand i tida etter fødselen året før: «*da ieg saa ælendig it menniske at de motte bære mig af seng og i seng 4 a 5 uger*». Påstandane frå ektemannen om at ho hadde smitta han med fransoser, var rein løgn, meinte Inger, og viste til attesten frå fleire pålitelege kvinner. - Ho hadde derimot ein vanskeleg mann, fortalde ho. Og let det skinne igjennom at han kunne kome til å slå henne helselaus.⁵⁵ Hans

54 «... ..», «.....», «... ..», «... ..» m.m. Ragnhild og Barbro i avhøyr. DK 4, 23. juli 1694.

55 «... ..» Både dette og sitata i teksten er henta frå brev som Inger hadde skrive og datert 16. juli 1694 og som blei lagt fram i domkapitlet av bror hennar. DK 4, 23. juli 1694.

framstod betre enn han var, meinte ho.⁵⁶ Eigentleg var han eit skarn og ein ærestjuv, som i si tid hadde rømt frå heimlandet sitt utan pass og militærattest. Ho vedgjekk at dei hadde levd frivillig saman i ekteskap, men no hadde han behandla henne på ein måte som kvinner ikkje var vand med å bli behandla på. Inger meinte at dette måtte han ha lært i heimlandet sitt.⁵⁷ Retten kommenterte diverre ikkje dette argumentet, som kan ha rot i alt frå ulikt syn på seksuelt samliv etter ein fødsel, til bruken av vald og sal av seksuelle tenester. Hans Conrad, på si side, var oppteken av at Inger hadde betalt svært mykje pengar for å få ein kur, ein såkalt purgats av mestermannen, bybøddel og skarprettar Mr. Mathias.⁵⁸ Inger protesterte gong på gong på denne «skjelmagtige løgn», viste til dei tre kvinnene som hadde undersøkt henne og bad retten tale med den legekunnige «Secretarius» Nieu-man. Han vedgjekk at han året før hadde gitt Inger eit plaster fordi ho hadde utslett over nasen og sagt at det same plasteret kunne Hans også bruke for å få bort byller i panna. Herr Nieuman meinte paret hadde vore plaga av «utslett og fnat», og at han ikkje ville ha brukt plaster dersom dei hadde lidd av fransoser.⁵⁹

Kvifor skulle folk i byen hate og misunne Inger? Var det velstanden, tenarane, det store huset? Familien Bredal bygde sitt tilvære på trelasthandel, og sjølv om faren Peder var død nokre år tidlegare, hadde enka og dei vaksne barna ein økonomisk posisjon som mange i byen kunne misunne. Det økonomiske grunnlaget for

56 Jf. «», sjå note 1.

57 «... , ...» Skrifteleg innlegg frå Inger Bredal. DK 4, 23. juli 1694.

58 : samlenamn på ulike reinskingsmiddel, avføringsmiddel. Skarprettaren Mr. Mathias blei førhørt av Thomas Andersson og Anders Nilsson Wendelbo, og dei la forklaringa hans fram for domkapitlet. Skarprettaren hadde ikkje anna enn godt å seie om Inger, men det var rett at ho ein gong hadde bedt han om «en purgats» og betalt 30 riksdaler for denne kuren. DK 4, 23. juli 1694.

59 hudsjukdom, t.d. skabb. «.» Utskrift av avhøyr, signert Thomas Andersson og Anders Nilsson Wendelbo, lagt fram i domkapitlet, DK 4, 23. juli 1694.

Kristiansand var trelasthandelen, og trelasthandlarane var mellom dei rikaste i byen.⁶⁰

Skilsmisssaker kan romme mange personlige, økonomisk og familiære konfliktar, men for å få ei skilsmisse innvilga måtte det leggst fram prov på utruskap, eller på at den eine parten var udyktig, ute av stand til å leve eit ekteskapleg samliv.⁶¹ Dette uomgåelige kravet kan vere ein god grunn til at både denne og mange andre saker får slike vendingar i rettsapparatet. Retten trudde ikkje på at Inger hadde blitt utsatt for bakvasking og sosial uthenging i form av «vonde tunger». Saka var ikkje til bate for henne. Det hjelpte heller ikkje at ho argumenterte for at det var ho som hadde lidd vondt i ekteskapet med Hans Conrad og insisterte på å føre saka si heilt til kongen. Skilsmisssesaka enda i domkapitlet i juli 1694. Hans fekk innvilga skilsmisse, men då hadde Inger for lengst reist til bror sin i England. Dei nære slektningane var Ingers beste støttespelarar. Trass i vitneforklaringar om mykje krangling dei to imellom, var det mor Sissel som sørga for å tilkalle truverdige kvinner som kunne kontrollere og motbevis at Inger skulle lide av smittsam kjønssjukdom. Broren Jens la fram Inger sitt skriftlege forsvar etter at ho hadde reist frå byen før rettssaka var avslutta, sidan den tidlegare prokuratoren hennar, Peder Bloch, ikkje ville halde fram etter at ho hadde reist frå byen. Den andre broren i England tok i mot og hjelpte henne etter at ho hadde brukt opp både sine egne og mora sine midlar for å prøve å berge seg mot klagemåla.⁶²

60 Sverre Steen, 1941, s. 195.

61 «», skriv Blom og Sogner, 1999, s. 117. Etter 1650 blei det mindre rom for skjønn og for å høyre på kva partane verkeleg hadde å fortelje om sin situasjon, enn tidlegare, «», skriv Hanne Marie Johansen i doktoravhandlinga si om separasjon og skilsmisse i Norge 1536-1909, 1998, s. 96.

62 I brev frå Inger som broren Jens la fram i domkapitlet, DK 4, 23. juni 1694: «...och ieg formedlest mangel paa penger til denne widt udseende proses ey hafue kundet blifue tilstede, men for des aarsag høy nødvendig maa paatage mig en reyse nu ved nærmeste leylighed, udj Stiernoesund beliggende, ofuer til min broder i England som hafuer lofuet

Ønske om å komme seg bort

Økonomiske interesser og familiestrukturar spela avgjerande roller i fleire av sakene som hamna i domkapitlet. Saka til Margrete Karlum botna også i konflikt mellom familiemedlemer med ulik nasjonalitet og tilknytning til lokalmiljøet. Margrete Karlum og ektemannen Erik Halvorsson levde i same by og på same tid som Inger Bredal og Hans Conrad. Også dei var eit ektepar der den eine hørde heime i lokalmiljøet og hadde nære slekntingar rundt seg, medan den andre var innflyttar med familie og lokaltilknytning til oversjøiske område. Men Margrete Karlum og Erik Halvorsson smed hørde truleg ikkje til i det same sosiale sjiktet som trelasthandlar- og tømmermannsfamilien til Inger og Hans. Vi møter Margrete Karlum i det kyrkjelege rettsmaterialet da ho levde aleine med barna i Kristiansand, etter at Erik hadde reist utanlands for å finne arbeid. Margrete fortalde retten at ho ikkje hadde hørt noko frå mannen etter at han reiste til Nederland for å skaffe seg hyre på eit skip fem år tidlegare. No hadde ho fått eit dokument der det stod at han var død i Amsterdam. Dokumentet skulle følge skifteforretninga, og Margrete la dette fram for domkapitlet fordi ho ønskte deira stadfesting på at ho var enke og ikkje bunden av ekteskapet med Erik lenger. Det var to gode grunnar til å oppheve ekteskapet, meinte ho. For det første dokumentet frå Amsterdam, som verka truverdig når det gjaldt dødsfallet,⁶³ for det andre var det gått så mange år sidan ho i det heile tatt hadde hørt frå ektemannen sin, at domkapitlet hadde lovleg grunn til å oppheve ekteskapet bare av den grunn. Margrete hadde tidlegare fått gode skussmål frå presidenten i byen, borgarmeister og råd, men trong ein ny presteattest for fritt å reise til København når ho ønskte. Men Margrete sin svigerfamilie i Kristiansand, søskena og mora til Erik, trudde ikkje noko på at Erik var død. Dei tvilte på at brevet med skifteattesten frå Amsterdam

mig undsætning til denne sags endelighed, efter som det al ...».

63 Via ein slektning hadde Margrete fått utskrift av ei skifteforretning datert Amsterdam 18. mai 1694 som ho la fram for domkapitlet. DK 4, 6. mars 1695.

var ekte. Mor hans, Sissel Eriksdotter, avla skriftleg vitnemål på at ho hadde høyrte at sonen levde og segla frå Ostende.⁶⁴ Broren Siver, og systera Marte Halvorsdotter tvilte også på at dei opplysningane Margrete la fram, var truverdige. For å vise retten at Margrete kunne ha regissert dødsbodskapen, la dei fram eit brev som ho skulle ha skrive til «sin aller kjæraste» i København. Margrete nekta plent for at det var ho som hadde skrive dette brevet. Dermed stod domkapitlet med motstridande opplysningar, og Margrete var utan nære støttespelarar i ein for henne framand by.

Det brevet som Margrete skulle ha ført i pennen, var familiært, langt og innhaldsrikt, og det ga seg ut for å vere eitt av fleire.⁶⁵ Kvifor hamna dette brevet i svigermora sine hender? Ønskte ho og resten av familien å svekke Margrethes truverd? Var samlivet med svigermor, svoger og svigerinne uuthaldeleg, eller var det økonomiske eller sosiale problem som gjorde at ho trong å kome seg bort snarast råd? Var det strid om kven av dei som hadde rett på arv og økonomisk utkome etter Erik smed?

Utruskar som avleiingsmanøver

Sjølv om utruskar fekk størst fokus, var familieøkonomi sentralt element i fleire saker som hamna for domkapitlet. Det syner også saka mellom Katrine Margrete Normann og ektemannen Kristoffer Kristoffersson Leem. Katrine var dotter til tidlegare sorenskrivar på Lista, Johan Einarsson Normann og Maria Mortensdotter. Kristoffer var betjent hos far hennar i mange år og overtok etter kvart embetet hans.

⁶⁴ Skriftleg innlegg, DK 4, 6. mars 1695.

⁶⁵ Brevet omtala mellom anna skulegang til eine dottera, helsa til ein onkel, innkjøp av blått vevgarn og ei sterk oppmoding om å bruke det nyetablerte postverket i staden for å stole på at private folk skulle få dei sikkert fram over havet. Det refererte til økonomi, familien hennar i Flensburg (der Karlum-namnet kom frå), men også til hemntrong, uvener m.m. DK 4, 6. mars 1695.

I tillegg til at faren var Leems forgjengar, hadde han halde fram med å drive garden dei budde på, også etter at svigersonen overtok embetet. Katrine og Kristoffer gifta seg i 1685, men først etter 18 års ekteskap fekk dei eit barn. Få månader etter fødselen flytta Katrine og barnet frå heimen på Biland på Lista. Mannen kravde då skilsmisse. Han fortalde retten at Katrine hadde forsømt heimen i lang tid. Han skulda henne for å ha vore borte i månadsvis, ja i halvår om gongen. I staden for å stelle heime hadde ho vore i Kristiansand og København og andre «langtfraliggende steder». Ho hadde heller ikkje oppført seg slik ho skulle med tanke på drifta av hushaldninga. Etter at ho og barnet flytta til nabosoknet, hadde ho bare vore heimom for å hente nokre klede til seg sjølv og ei barnepute til den vesle. Sorenskrivaren skulda henne for å ha selt unna sølvtøy for å skaffe seg pengar. Men ikkje noko av dette blei godtatt som god nok grunn til skilsmisse av domkapitlet. Sorenskrivaren hevda derfor at det umogeleg kunne vere hans barn Katrine hadde født, og grunnga det med at han hadde vore på tingreise dei vekene befruktinga skulle ha skjedd. Katrine nekta for at det var slik det hang i hop. Ho meinte Kristoffer hadde utnytta henne og giftarmålet økonomisk og no prøvde å vri seg unna med å skulde henne for utruskap. Påstand stod mot påstand. Sorenskrivaren blånekta på at han var faren. Katrine stod fast på sitt: «*Han er mit barns fader, samme ekteseng har vi søgt sammen helt til forløsningen*», sa ho og understreka at å skulde henne for utruskap var ein ny tanke som mannen brukte fordi han ikkje klarte å ramme henne på andre måtar. Hadde det vore ein reell mistanke om utruskap, burde han ha kome med slike skuldningar tidlegare, hevda ho. Vidare la ho vekt på at dei hadde levd normalt saman heilt til no: «*vi har endog været til natverd sammen da voris lille barn blev døbt*». Men ho la ikkje skjul på at det hadde vore eit vanskeleg ekteskap: «*- fra den første time vi kom i sammen har Ægteskabet ei manglet taarer, ei heller aarsag til at græde...*».⁶⁶

66 DK 4, 8. januar 1704.

Likevel, når skilsmisse først var komen opp som tema i domkapitlet, såg Katrine ingen grunn til å halde fram det nitriste samlivet deira. Det er: «... fast umulig for mig efter denne dag at lefve hos min mand i ægteskab», hevda ho. Til gjengjeld forlangte ho at sorenskrivaren skulle forsørge henne, og argumenterte i retten med at ekteskapet med henne hadde hjelpt han ut av vanskelege økonomiske situasjonar tidlegare. Han hadde brukt opp medgifta og arven ho hadde fått frå foreldra sine. Katarina hadde vakse opp med tenarskap og tett på sorenskrivarembetet.⁶⁷ Når Kristoffer drog tenestefolka deira inn for å vitne om korleis ho hadde handsama inventaret i deira felles heim, reagerte ho med stort sinne. Ho nekta å trekkje tenarane inn i diskusjonen om samlivet deira.⁶⁸ Ærespørsmål rundt hushald, økonomi og tenarskap blei blanda saman med utruskapsskuldingar og var vanskelege å skilje frå kvarandre. «*Kanske har hele giftermålet været et regnestykke*», skriv A. Berge i boka om Lista.⁶⁹

Det er nærliggjande å tenke at den kyrkjeleg domstolen blei brukt som ein avleiande manøver og at skuldingar om utru ektefeller dekkja over underliggjande konflikhtar som eigentleg handla om økonomi og det å oppretthalde ære. I yrke og miljø der geografisk mobilitet var vanleg, vil det også vere stor sosial mobilitet. Ulike kulturar og raske klassereiser ga grobotn for mange konflikhtar, slik vi har sett i sakene mellom Inger og Hans, og mellom Margrete og svigerfamilien hennar, og no sist i saka som involverte sorenskrivarparet på Lista. Mobilitet og urbaniseringa skapte nye samværsformer og nye konfliktområde.

⁶⁷ «... », Abraham Berge, 1926, s. 510.

⁶⁸ DK 4, 8. mars 1704.

⁶⁹ Abraham Berge, 1926, s. 511.

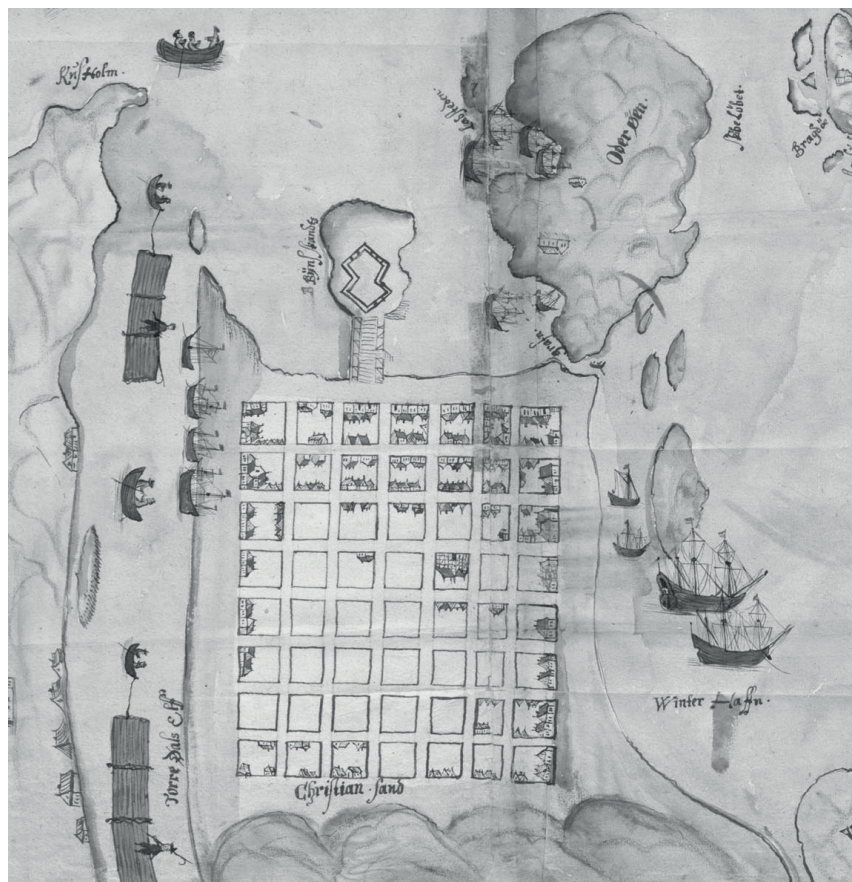
Kulturkrasj Kristiansand

Etter grunnlegginga i 1641 hadde Kristiansand vakse gradvis og markert seg på minst tre område: Som hamneby med sjøfolk og handlande frå inn- og utland, som festningsby med soldatar og offiserar og som stiftsby og biskopsete med administrativt sentrum for kyrkjelege institusjonar.

Bygrunnen i Kristiansand var organisert i ein kvadratur med mange nye gateløp, og borgarar frå Arendal og Risør i aust til Flekkefjord i vest hadde blitt beordra til å flytte dit for å skape ein sentral handelsby. Byen trong inntektene frå velstående borgarar for å etablere nye institusjonar, kyrkje, skule, rettsvesen og militærkontroll. Men handelsfamiliar som var godt etablert i andre hamnebyar, ville ikkje flytte, derfor kom det ein ny ordre som baud handverkarar og handelsfolk frå nærområde å flytte inn i den nye byen.⁷⁰ Økonomiske gode som kongen hadde lovt til dei attraktive handelsborgarane han eigentleg ønskte seg, gjekk i staden til desse. Slik fekk byen fleire innbyggjarar, men også eit tilflyttingsmønster der folk med ulike skikkar, språk og verdisyn budde og arbeidde tett saman. Mange ulike nasjonalitetar var innom hamnebyen, og handelen førte sjølvsagt til at det var mykje pengar i omlaup. I tråd med folkeveksten auka også talet på hus i Kvadraturen. Bare i løpet av fem år blei det bygd over eitt hundre nye bustadhus. «... en tilvekst i hustallet som i sig selv bærer vidne om den store ekspansjonstiden», skriv Sverre Steen.⁷¹ Byvekst med tilflytting, handel og nyetableringar førte til raske klassereiser. Det kunne føre til store kulturkollisjonar når kjappe endringar i sosial

70 I første halvdel av 1600-tallet etablerte fleire kjøpmenn seg på Sanden. Men sjølv om det budde ein del folk der, tok det lang tid før det blei bymessige tilhøve. Det var etablerte handelsfolk i Oddernes og andre omkringliggjande distrikt som søkte kongen om kjøpstadsprivilegier, og fekk det i juli 1641. Den nye kjøpstaden førte til skarpare skille mellom borgarhandel og bondehandel. Jf. Kåre Rudjord, 1974, s. 170 –72.

71 Sverre Steen, 1941, s. 199.

Detalj fra kartet som fulgte søknaden om å få fornya byprivilegia i Kristiansand i 1662. NRA_DK_3.

status rokka ved stabiliteten i lokalsamfunnet. Vi må rekne med at dette slo ut i dei konfliktane vi i ettertid finn att i rettsapparatet.

Frå 1666 hadde byen også vore garnisonsby med ei av dei sentrale festningane i landet etter Akershus og Bergenhus. Mellom 300 og 500 offiserar og soldatar budde i byen i fredstid. Dei må ha markert

seg godt i ein by med snaut 3000 innbyggjarar.⁷² Mange militære ga også skeiv kjønnsfordeling. Kaserner mangla i den tidlege fasen, og dei militære trong privat innkvartering i byen.

Då Kristiansand i 1682 overtok som stiftsby etter flyttinga av den kyrkjelege administrasjon frå Stavanger, blei det bygd både domkyrkje og katedralskule. Ikkje minst kyrkjebygginga førte til at det kom mange tilreisande handverkarar til byen. Det var vanleg at byggningsarbeidarar med spesialkompetanse flytta rundt til større byggeprosjekt på tvers av landegrenser. Namn som Conrad, Pudendorph, Karlum (med fleire) viser at det kom arbeidsfolk frå mange stader i Nord-Europa, ikkje minst handverkarar frå nederlandske og tyske område.

Saker med mange taparar

Inger Pedersdatter Bredal blei stilt for retten av mannen sin, Hans Conrad. Han ville ha skilsmisse på grunn av utruskap og utilbørlig oppførsel. Men ønskte Hans eigentleg å kreve skilsmisse, eller blei han tvungen til det av sosiale normer og folk rundt seg for å oppretthalde si eiga ære? Livsførselen til ekteparet hadde vore oppe som sak både på byting og lagtinget før ho våren 1694 blei til ei skilsmissesak i domkapitlet. Bytingsdomen mot rådmannsfamilien hadde gått i felles favør for Inger og Hans. Men lagtingsdomen gjorde om på dette, og dømde Hans Conrad til å betale erstatning for bota som rådmannsfamilien hadde fått, og bad han i tillegg om å søke skilsmisse.⁷³ Inger Pedersdatter Bredal hørte til dei betrestilte innbyggjarne i byen. Ho hadde vakse opp i ein familie som fekk inntektene sine frå trelasthandelen, hadde foreldre med stort hus og hageanlegg i Kvadraturen og to brør som ikkje trong noko offentleg støtte då dei gjekk i latinskulen i byen.⁷⁴ Brørne dreiv truleg i same bransje

72 Berit Eide Johnsen, 1991, s. 72.

73 DK 4, 17. juni 1694 referer her til lagtingsdom frå 24. juni 1693.

74 Jf. DK 4, 21. juni 1679: «».

som foreldra. Broren Jens budde i Kristiansand, den andre broren i England.

Kva rolle spela misunning og hemnlyst og sosiale maktkampar i denne samanhengen? Hans sjølv fortalde at fleire ville vitne til hans fordel mot ei økonomisk godtgjering. Andre hevda at desse vitna var inne og blei traktert av Inger og mora like før dei skulle i retten. Vi kan spørje oss kva som var den viktigaste grunnen til at vitna nærast stod i kø for å fortelje om livet til Inger. Både leigebuarar og tenestefolk forklarte seg i retten. Det er på ein måte den omvendte samfunnsorden som stig fram av rettsreferata. Lojale tenarar blei dei verste motstandarane, dei som stod kvarandre nærast, blei fiendar.

Det verka som Hans Conrad på eit tidspunkt nærast blei tvungen til å kreve skilsmisse frå kona si, etter at han og Inger først hadde stått saman og i fellesskap prøvt å tilbakevise skuldingane om lauslevnad. Saka kan vere regissert frå ende til annan, og vitna kjøpt og betalt, men det kan også hende at naboar har reagert på ting ved livsførselen til ekteparet Bredal/Conrad. Kanskje har dei reagert på at Hans har vore valdeleg og prøvd å hjelpe Inger ut av ekteskapet på ein tungvinn måte, eller dei har reagert på at Hans ikkje brydde seg om, eller til og med ivra for at Inger tok imot andre menn på intime besøk? Hadde ekteparet Bredal/Conrad ein avtale om prostitusjon for å skaffe seg betre økonomi? Og var det dette familien Aastrup og fleire andre såg seg så leie på at dei gjorde det allment kjent på ein slik måte at skilsmisse og rettssak var uunngåeleg?

Nikolai Wergeland skreiv i 1811–13 eit manus til «Christiansands beskrivelse» der han hevda at i løpet av hans tid i byen hadde «... *de liderlige Huses Mængde tiltaget. Det er Mænd som bortleje deres Koner for 10 rd. Gangen med Konernes Samtykke. Saavidt har Tørst efter Penge bragt det her. Venerisk Syge har udbredt sig i Almuen. Ægteskaber indgaaes her hver Dag, men neste Dag slaaes de.*» Folk i byen «gifta» seg den eine

dagen med franske, neste dag med amerikanere, portugisere osv...», skreiv Wergeland og meinte at slik hadde det også vore hundre år tidlegare. Han refererte til ein anonym forfattar som i 1680-åra hadde samanlikna Kristiansand med den bibelske (gammaltestamentlege) byen Ninive og skildra eit usømeleg liv der «adskillige utskielser stod i fare for å ødelegge byen». ⁷⁵ Den same slakke seksualmoralen såg Wergeland også i si eiga samtid og skulda på nyrike unge menn som tente store pengar på trelasthandel og skipsfart. Også i hans tid var kjønnsfordelinga skeiv, med mange soldatar og offiserar i byen. Wergeland skildra ein by med mykje av den same økonomiske og folketalsmessige situasjonen som den byen vi møter i domkapitelprotokollane. Dei negative utslaga han såg, likna også på miljøet hundre år før. Byen var framleis full av innflyttarar, nyrike trelasthandlarar, arbeidsøkande tenestefolk og handverkarar, omreisande sjøfolk, militære og embetsmenn.

Mobiliteten var stor i siste halvdel av 1600-talet. Folkeveksten førte til at unge menneske flytta frå innlandet og ut til kysten, og mange vidare til utlandet og då ikkje minst til dei store arbeidsmarknadene i Amsterdam og Nederland. Folk flytta over landegrensene når dei trong arbeid eller ville søke lykke si andre stader. Handel og arbeidsreiser medførte at også mange flytta til norske miljø. Rundt om i Nord-Europa levde mange handverkarar som gjorde det til ein livsstil å flytte mellom byar med store byggeprosjekt. Bygginga av den nye domkyrkja i Kristiansand er døme på det. ⁷⁶ Kristiansand hadde heilt

⁷⁵ Nicolai Wergeland, 1963, s. 344 – 346.

⁷⁶ Arbeidsvandrarar frå ulike kantar av Nord-Europa til byen leigde seg inn hjå etablerte byborgarar eller hadde pengar nok til å kjøpe eigne byggar. Alt frå murarar og øksemarakar, til embetsmenn og handelsborgarar utgjorde eit stort og omfattande innvandarmiljø som sette spor både i byggverk og levemåte. I 1630-åra kom t.d. den hollandske byggmeister Gisbert Schwift frå Delft til Kristiansand via Kristiania for å sette opp nye murar til festningsverket på Christiansø. Han var sesongarbeidar og reiste tilbake til fødelandet sitt vinterstid. Seinare kom fleire og også meir fastbuande ingeniørar, handelsmenn og arbeidsfolk. Store mengder murstein og takstein kom også frå Holland. Jf. Kåre Rudjord, 1974, s. 171 og 173.

frå starten av vore ein by med mange innvandrarar som tilførte byen eit internasjonalt, urbant preg. «... *de menn som i byens første generasjon kom til å innta den ledende stilling, var utlendinger som hadde større innsikt i bynæringer, større initiativ, bedre forbindelser utenlands og først og fremst større kapital enn menigmann på Agder*», skriv Sverre Steen i sin Kristiansands historie.⁷⁷ «*Et indicium for at byens rikmenn var temmelig unge i landet er det forhold at de nesten ikke eide jordegods her*», skriv Steen og skildrar dermed eit bymiljø med så mange ulike interesser, kulturar og nasjonalitetar samla på ein stad at det er lett å tenke seg eit auka konfliktnivå.

Rettsaker som gjekk for domkapitlet, syner konfliktnivået mellom ulike typar innbyggjarar. Etablering av ein kjøpstad og utdeling av handelsprivilegiar laga nye skilje mellom folk som tidlegare hadde hatt nokonlunde same vilkår for handel og anna arbeid i området. Kristiansand by blei utskilt frå Oddernes og skapte ringverknader langt utanfor bygrensene. Det skjedde ikkje utan brytningar eller konflikhtar, skriv Kåre Rudjord i Oddernes historie. Dei framande hadde eit anna språk, gjekk annleis kledd og hadde andre manerar og skikkar enn dei som budde der frå før. Byetableringa førte til at korkje fiskeleverandørar eller trelasthandlarar i bygdene rundt byen lenger fekk lov å handle direkte med utanlandske oppkjøparar slik dei var vane med. Likeså var det fleire store trolldomssaker oppe på bytinget i Kristiansand dei første tiåra byen eksisterte. Sakene bar preg av konflikhtar mellom ulike økonomiske grupper og mellom innflyttarar, men også mellom innvandrar og meir etablerte bybuarar. Det var på mange måtar alle mot alle.⁷⁸

⁷⁷ Sverre Steen, 1941, s. 90.

⁷⁸ «». Kåre Rudjord, 1974, s. 178 – 195.

Domkapitlet som styringsverktøy

Referata frå domkapitlet kan gi oss kjensla av å ha vore med på ei heilt unødvendig dyneløfting. Rettssakene avdekkjer sosiale miljøer der ulike nasjonalitetar, kulturar, familiar, skikkar, språk og kjønn møttest og barka i hop. Domkapitlet skulle skape ro, men saksbehandlinga førte ikkje nødvendigvis til at konflikhtar blei løyste. Mange gonger blei dei tvert imot døyvde, eller snudde til bate for den eine parten. Dei skilsmisssakene eg har referert, fortel korleis økonomiske og sosiale kamparenaer kunne gjerast om til interne familiære og ekteskapslege konfliktområde. Ulike samværsformer, sosiale strukturar og samfunnsoppfatningar blei omskapt til å handle om ekteskapsbrot. Domkapitlet «lukka» på denne måten mange konflikhtar. I stor grad ramma dette kvinnene. Dei blei skulda for utruskap, dømt til skilsmisse og sett ut av spel økonomisk og sosialt. Vi har sett korleis Inger, Margrete og Katrine kjempa for sine rettar og sine posisjonar. Om ikkje skilsmisse alltid blei resultatet, som t.d i Katrines tilfelle, blei familierelasjonar, sosial posisjon og økonomisk tryggleik hardt ramma. Inger poengterte at ho og mannen kom frå ulike land og kulturar. Margrete ønskte seg bort frå det samfunnet ho hadde gifta seg inn i, medan Katrine kjende seg trengd vekk frå sitt eige miljø og sin sosiale posisjon av sin innflytta ektefelle. Felles for dei sakene vi har sett nærare på, er at dei involverte familiar og par med ulik kulturrell og sosial bakgrunn og med sterke økonomiske interesser. Utfallet av sakene tyder på at domkapitlet ikkje bare var ein reiskap for den eineveldige kongemaktas styringsapparat for å skape ro i samfunnet. Den kyrkjelege domstolen blei også blei brukt av ressurst sterke enkelindivid, familiar og sosiale grupperingar til å fremje eigne, private interesser.

Utviklinga av domkapitlet er interessant på fleire måtar og kan gi nyttige innspel til debatten rundt den lutherske kyrkjestaten si rolle i

det tidlege etterreformatoriske samfunnet. Vi har sett at domkapitlet blei brukt, og dermed også styrt av fleire enn bare kyrkja. For Martin Luther hadde familien vore hjørnesteinen i kyrkjeliv og samfunnsbygging. Ekteskapet blei framheva og oppvurdert, og overtok mykje av det ansvaret for religion og læring som klostersonnane tidlegare hadde hatt. I lutherske område blei familie og hushald den eininga statsmakta bygde vidare på. Utover 1600-talet kom det ulike lovar og forordningar som understreka at både kvinnelege og mannlege hushaldsoverhovud hadde plikt til å samle born og tenarskap til bøn, katekismeundervisning og salmesong. Saman med den lokale presten skulle foreldra stå for religiøs oppfostring i sitt hushald.⁷⁹ Men dette endra seg i tråd med den konsolideringa og utbygginga av statsmakta som gjekk føre seg på 1600- og 1700-talet. I den tidlege lutherske fasen hadde kvinner og menn, som foreldre og hushaldsoverhovud, hovudansvaret for religiøs oppseding av born og tenarskap. Seinare blei foreldra i stor grad erstatta av statlege institusjonar og styringsverktøy, og i første halvdel av 1700-talet kom påbodet om konfirmasjonsopplæring og tvungen skulegang. Staten tok då over mykje av det oppdragaransvaret hushaldsoverhovuda tidlegare hadde hatt. Grunngjevinga var mellom anna at visitasberetningane frå biskopane vitna om at opplæringa ikkje var god nok. Statsmakta blei styrka, men «Huusfaderen» og «Huusmoderen» si oppdragarrolle blei svekka når familien ikkje lenger var einaste opplæringsarena. Desse endringane fekk mest å seie for kvinnene, som ikkje hadde same høve som menn til å oppretthalde sin posisjon som oppdragar i samfunnet utanfor familien. Utviklinga av domkapitlet må sjåast i samanheng med desse ulike fasane i samspelet mellom kyrkje og stat etter reformasjonen. Domkapitlet hadde både før og etter reformasjonen fokus på liv- og lærespørsmål. Rundt 1700 ser vi imidlertid at saker som omhandla

79 «...og Forældrene alvorligen paamindis og formanis, at de jo ... Morgen og Aften foruden daglige Bønner, besynderlig paa de Hellige Dage, lære de Unge over alt, som de have hos sig, det de selv tilforn have lært ...» Kr. 5.s Norske Lov 1687, 2-6-2.

komplekse moralske spørsmål som angjekk større sosiale grupper og lokalmiljø, kunne endre karakter og bli reine familie- og hushaldskonflikter bare i løpet av saksbehandlingstida. Den kyrkjelege domstolen hadde framleis ei rolle som læremessig stabilisator i det offentlege rom, men understreka samtidig kor avhengige kvinnene var av å operere innanfor familien. Slik sett kan saker om familieliv og hushaldskonflikter i domkapitlet bidra til å forstå den marginalisering av kvinners rolle i samfunnslivet som skjer gjennom 1600- og tidleg 1700-tal.

Litteratur:

Abraham Berge, 1926: *Lista. En bygdebok*

Morten Beyer, 1970: *Fra katolsk til luthersk domkapitel. Domkapitlet i Bergen ca. 1450 – 1625*. UiB

Ida Blom og Sølvi Sogner (red.), 1999: *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*

Borgerrulle for Kristiansand 1641 – 1820, Kristiansand 1952
Hanne Marie Johansen, 2001: *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536 – 1909. En familie- og rettshistorisk undersøkelse*

Berit Eide Johnsen, 1991: *Fra Flekkerhus til Christiansholm*. Kristiansand blir garnisonsby, i Olav Wicken (red): *Den norske garnisonsbyen (seminarrapport)*, Forsvarsstudier 1/1991

Oberstløytnant Karl Leewy, 1981: *Kristiansands bebyggelse og befolkning i eldre tider*, bd. 8

Margit Løyland, 2008: *Salig på jorda eller i himmelen? Kamp om*

rett lære i kystmiljø på 1600- og 1700-talet, i *Egdene og de ti bud. Mentalitetshistorisk tilnærming til moral og rettsfølelse ca 1600 – 2000*. Agderseminaret 2007

Kåre Rudjord, 1974: *Oddernes bygdebok. 2. Bygdehistorie*

Knut Sprauten, 1995: Et moralsk fyrtårn i Oslo på 1600-tallet. Domkapitlets signaler til lek og lærd i det østlige Norge, i *Byminner* 4/1995
Sverre Steen, 1941: *Kristiansands historie 1641 – 1814*

Nicolai Wergeland, 1963: *Christiansands Beskrivelse*. Skrifter utgitt av Kristiansands museum nr. 1

FORFATTERE I NORSK ARKIVFORUM 23

Arne Skivenes: Byarkivar Bergen byarkiv

Cand. philol. historie hovedfag, 1976, Universitetet i Bergen

Kåre Olsen: Førstearkivar Arkivverket, avd. Publikum,
seksjon Depot 1

Cand. philol. historie hovedfag, 1980, Universitetet i Oslo

Jon Atle Haugen: Seniorrådgiver Arkivverket, avd. Forvaltning,
seksjon Dokumentasjonsforvaltning

Historisk-filosofisk embetseksamen av lavere grad, 1978,
Universitetet i Oslo

Kari Folkenborg: Spesialrådgiver Forskerforbundet,
Arbeidslivsavdelingen

PhD sosiologi, 2012, Universitetet i Tromsø

Lars Christian Jenssen: Førsteamanuensis NTNU, program for arkiv
og samlingsforvaltning ved Institutt for lærerutdanning;
førstearkivar Arkivverket, Seksjon for forskning.

Dr. art. 2002, Universitetet i Bergen

Herbjørn Andresen: Førsteamanuensis Høgskolen i Oslo og Akershus,
Fakultet for samfunnsvitenskap, Institutt for arkiv-, bibliotek- og
informasjonsfag.

PhD, 2010, Universitetet i Oslo

Janet Birkedal Martin: Rådgiver Arkivverket, avd. Forvaltning, seksjon Bevaringsvurdering og privatarkiv.
MA History International Relations, 2004, University College Cork
Ireland

Margit Løyland: Førstearkivar Arkivverket, avdeling Publikum, seksjon Tilgjengeliggjøring
Cand. philol. historie hovedfag, 1992, Universitetet i Oslo

